

Egyenlőtlen választói jog a külföldön.

Írta: BÚZA LÁSZLÓ.

Andrássy Gyula gróf törvényjavaslata a parlamenti választói jog reformjáról – mint ismeretes – a többes szavazatok rendszerén épül fel; vagyis bizonyos általános elő-, feltételek mellett mindenkinek befolyást enged a képviselőválasztásokra, de nem egyenlő mértékben. Az írni-olvasni nem tudó egyének tizen együtt választanak egy szavazót s így tulajdonképpen tizen együtt adhatnak le egy szavazatot. Az írni-olvasni tudók szintén nem gyakorolnak kivétel nélkül egyenlő befolyást a választásokra, mert közülök azok, akik bizonyos előfeltételeknek megfelelnek, nem egy, hanem két, sőt esetleg három szavazatot is adhatnak le. A közvélemény ezt a rendszert nem fogadta rokonszenvesen; a jogegyenlőség megsértését látta benne.

Most nem kívánunk foglalkozni a többes szavazatok rendszerének elvi jogosultságával, hanem azoknak az európai államoknak a választói törvényeit fogjuk bemutatni, melyek szintén a többes szavazatok rendszerét fogadták el vagy egyéb módon úgy szabályozták a választói jogot, hogy nem minden szavazó polgárnak biztosítottak egyenlő befolyást a képviselőválasztásokra.

Nem azért, mintha ezekkel a külföldi törvényekkel akarók igazolni, hogy az Andrássy-féle javaslat helyes. A választói jog szabályozásánál a külföldi törvények intézkedéseinek bírálat nélküli átvétele különösen veszélyes volna; a választói jogot nem bölcsészeti vagy általános államjogi tételek, se nem a külföldi példák alapján kell szabályozni, hanem úgy,

amint azt a konkrét viszonyok között az állam érdekei megkívánják.

A külföldi törvények ismertetése azonban meggyőzhet mindenkit arról, hogy a többes szavazatok rendszere általában a nem egyenlő választói jog nem valami különös és új intézmény, mert több európai államban meg van valósítva és így nem állhat a parlamenti választói jog lényegével szemben olyan határozott ellentétben, amint azt egyesek talán gondolják.

A választói jog tényleg az európai államok nagy részében nem egyenlő. Így nem egyenlő mindazokban az államokban, ahol a választókerületek nem egyenlő nagyságúak. Könnyen elképzelhető, hogy amelyik kerületben 3.000 ember választ meg egy képviselőt, ott a szavazók éppen tízszer annyi befolyást gyakorolnak a választásokra, mint abban a kerületben, ahol 30.000 szavazóra esik egy képviselő. A legtöbb állam törvényhozása igyekszik ugyan egyenlő választókerületeket alakítani se célból különös intézkedéseket is tesz. A svájci szövetséges államban pl. minden népszámlálás után törvénnyel állapítják meg a választókerületek nagyságát, illetőleg az ott választandó képviselők számát, hogy eleget tegyenek az alkotmányos törvény ama rendelkezéseinek, mely szerint minden 20.000 lélekre kell, hogy essék egy képviselő.¹⁾

Hasonló intézkedéssel találkozunk Franciaországban is.²⁾ Ott a képviselők választása járasként (arrondissement) történik; minden járás egy képviselőt választ; de, ha a lakosok száma meghaladja a 100.000-et, minden további 100.000 vagy annak egy töredéke után egy új képviselő választandó. Ez az intézkedés azonban – bármilyen tetszetősnek látszik is – nem biztosítja a szavazatok feltétlen egyenlőségét. Ha egy járásban pl. 100.000 lélek lakik, az egy képviselőt választ; de ha 100.050 lakos van, akkor már kettőt; az első esetben tehát 100.000 egyénre esik egy képviselő, a második esetben 50.025-re. Ez a visszás helyzet különben – ha nem is ilyen kirívóan, – a svájci szövetséges államban is előfordulhat, mert ott a választókerületek beosztásánál mindig tekintettel

¹⁾ Schollenberger: Das Schweizerische öffentliche Recht. 1909. 61. 1.

²⁾ Dugnit: Droit constitutionnel. 1907. 760. és" k. 1.

kell lenni az egyes kantonok hatáira s éppen ezért nem mindig lehetséges teljesen egyenlő választókerületeket alakítani. Látjuk tehát, hogy még azokban az államokban, ahol egyenesen törvényes intézkedések vannak ennek a biztosítására, sem esik minden mandátum ugyanannyi szavazó polgárra s így a szavazatok egyenlősége még ott sincs biztosítva.

Vannak azonban olyan államok is, ahol a választókerületeket politikai okokból egyenesen oly módon osztják be, hogy az ország egyes részein aránytalanul több szavazóra esik egy képviselő, mint egyebütt. Ez a helyzet pl. az 1907 január 26-iki választói törvény értelmében Ausztriában. Ott törvénnyel van megállapítva a birodalmi tanácsban képviselt egyes országok és királyságok területén választandó képviselők száma ¹⁾, és pedig oly módon, hogy amint a reformot előkészítő parlamenti bizottság referensének, dr. LÖCKERNEK a jelentésében olvasható, az olaszoknál átlag 38.000, a németeknél 40.000, a románoknál 46.000, a szlovéneknél 50.000, a lengyeleknél 52.000, a horvátoknál 54.700, a cseheknel 55.000, a ruthéneknel pedig 102.000 lakosra esik egy képviselő. Világos dolog tehát, hogy Ausztriában egyenlő választói jogról beszélni nem lehet. Tudjuk, hogy nálunk is a választókerületek ügyes beosztásával akarják biztosítani a magyarság hegemoniáját. Ez politikai szempontból kétségkívül igen helyes terv; de mindenesetre feltűnő, hogy egyesek ezzel az intézkedéssel a többes szavazatok rendszerét akarják kiküszöbölni, amelyet, mint a jogegyenlőséggel ellenkező intézményt, feltétlenül, elvetendőnek tartanak, pedig a választókerületek aránytalan beosztása, ha más utón is és alattomosabban, éppen úgy egyenlőtlené teszi a választói jogot, mint a többes szavazatok rendszere.

A választókerületek aránytalan beosztása tehát a legtöbb államban kerülő utón és burkoltan, esetleg akaratlanul is egyenlőtlené teszi a választói jogot; de vannak olyan államok is, ahol törvényes intézkedések kifejezetten biztosítanak egyes egyéneknek nagyobb befolyást a választásokra, vagy többes szavazatok nyújtásával, vagy egyéb módon.

¹⁾ Giimplowicz: Das österreichische Staatsrecht. III. kiadás. 1907. 103. és k. 1.

Poroszországban a választói jog az úgy nevezett Dreiklassenssystem alapján van szabályozva. A kerület választóit az általuk fizetett állami és községi adó összegének alapján három osztályba sorozzák be; az elsőbe tartoznak a legtöbb adófizetők, a második csoportba azok, akik már kevesebb adót fizetnek, a harmadikba pedig a legkisebb adófizetők és azok, akik semmi egyenes adóval nincsenek megróva. Oly módon alkotják meg ezeket az osztályokat, hogy az egy csoportba tartozó választók által fizetett adóösszeg az egész kerület adóösszegéinek egyharmad részét képezze s így minden csoportban a választók együttvéve ugyanannyi adót fizetnek. Mivel a választók az adóösszegük alapján sorakoznak és osztatnak be csoportokba, természetes, hogy az első osztályban foglal helyet a legkevesebb, a harmadikban pedig a legtöbb választó. A választás közvetett, electorok útján történik, és pedig mind a három osztály egyenlő számmal választ electorokat s így az első csoportba sorozott választók közvetve tényleg éppen annyi szavazatot adnak le, mint a harmadik csoportba tartozók, jóllehet ez utóbbiak esetleg két-, háromszázszor annyian vannak, mint ők. Ez a rendszer tehát a választói jogot a legnagyobb mértékben egyenlőtlené teszi. Mint tudjuk Poroszországban éppen most van szőnyegen ennek a rendszernek a reformja. 1910 február 5-én már be is terjesztették a képviselőházhoz az idevonatkozó törvényjavaslatot. E javaslat bizonyos módosításokkal, amely a középosztály befolyását van hivatva erősíteni, fentartja az eddigi rendszert, az adóosztályok szerinti választói jogot.

Ugyanilyen elvek szerint volt szabályozva a választói jog az 1896. évi márczius hó 28-iki törvény alapján Szászországban is egészen a múlt év folyamán alkotott új választói törvény hatályba léptéig, mely törvény – mint alább látni fogjuk – a többes szavazatok rendszerét hozta be. A kisebb német államok legnagyobb részében ma is egyenlőtlen a parlamenti választói jog; némelyik, mint Waldeck és Lippe, porosz mintára három csoportba osztja a választókat az általuk fizetett adóösszeg alapján s az egyes csoportoknak különböző befolyást biztosít a választásokra; másokban, így Anhaltban, Reuss j. L.-ban, Sachsen-Altenburgban, Sachsen-Meiningenben, Schwarzburg-Rudolstadtban, Schwarzburg-Sondershausen-

ben a legtöbb adófizetők külön képviselőket választanak; Braunschweigban e mellett a nagybirtokosok, az iparosok, a tudományos foglalkozást űzők, Sachsen-Weimarban a nagybirtokosok, a jeni egyetem, a kereskedelmi, ipari, mezőgazdasági és munkáskamara is külön képvisellel bír az országgyűlésen. Ezekben az államokban azonban az országgyűlés egy kamarás s így kétségtelen dolog, hogy a választói jog egyenlőtlensége egészen más elbírálás alá esik. Éppen ezért is nem ismertetjük bővebben ezeknek a német államoknak a választói törvényeit. Mindenütt figyelmen kívül hagyjuk azt az egyenlőtlenséget, amelyet az első kamara, bárminő szervezése mellett is szükségképpen létrehoz az egyes polgárokban a törvényhozótestületre gyakorolt befolyását illetőleg. Fel kell még említenünk, hogy Württembergben, ahol az országgyűlés kétkamarás, a második kamarában foglal helyet (alk. törvény 138. §.), a nemesség 13 képviselője, akiket ez saját kebeléből választ, az ev. egyház 6 fősuperintendense, a kath. püspök, a főkáptalan által saját kebeléből választott egy tag s a kath. egyházhivatal korra legidősebb dékánja. Kétségtelen, hogy egy modern, kétkamarás országgyűlésen ezeknek az elemeknek nem a második, hanem az első kamarában volna helyük.

Romániában az alkotmány-törvény 57. és következő szakaszai alapján szintén egyenlőtlen a parlamenti választói jog. A választókat három collegiumba osztják be; az elsőben foglalnak helyet azok, akiknek ingatlanból évenként legalább 1200 leu (frank) jövedelmük van, a másodikban azok a városi lakosok, akik az államnak évenként 20 leu bármiféle természetű egyenes szolgálattatást fizetnek; ugyanebbe a csoportba vannak beosztva, ha a szükséges vagyoni censussal nem bírnak is, a szabad foglalkozást űzők, a szolgálaton kívüli katonatisztek, az állami nyugdíjasok s azok, akik bírnak a törvényben megállapított alacsony értelmi censussal. A harmadik collegiumban szavaz minden választó, aki az első és második collegiumban nem foglal helyet s aki bármily csekély évi egyenes szolgálattatást fizet az államnak. Az alkotmánytörvény külön-külön állapítja meg az egyes járásokban s az egyes collegiumok által választandó képviselők számát és pedig oly módon, hogy az első és második collegiumban

sokkal kevesebb választóra esik egy képviselő, mint a harmadikban.

Hasonló elvek szerint van szabályozva a parlamenti választói jog Oroszországban is. A дума-képviselők választását jelenleg az 1907. évi június hó 3-iki törvény szabályozza, amely nagyrészen a megelőző 1905. évi augusztus hó 6-iki, illetőleg 1905. évi december hó 12-iki választói törvény rendelkezéseit vette át. A választók itt is három curiát alkotnak. Az első a földbirtokosok curiája, amelyben mindazok a nagy- és kisbirtokosok foglalnak helyet, akik bizonyos vagyoni censussal bírnak. A második a városok curiája; az ide tartozó választók az 1907. évi június hó 3-iki törvény alapján két csoportba vannak beosztva. Az elsőbe tartoznak azok a városi lakosok, akik a 20.000 lakosnál népesebb városokban legalább 1.000, a kisebbekben legalább 300 rubel értékű ingatlannal rendelkeznek, továbbá az ipari és kereskedelmi vállalatok tulajdonosai, ha évenként legalább 50 rubel ipari adót fizetnek; a második csoportban foglalnak helyet a többi városi lakosok, ha a törvényben megállapított bizonyos előfeltételeknek megfelelnek. A harmadik curia a parasztközségek curiája. A választás közvetett; mindenik curia – a második curia két csoportja külön-külön – a saját kebeléből választ electorokat s ezek együttesen választják meg a дума-képviselőt. A törvény állapítja meg itt is az egyes kerületekben az egyes curiák által választandó electorok számát, és pedig természetesen oly módon, hogy a különböző curiáknak különböző befolyást biztosít a választásokra. Az első választói törvény a parasztságnak kedvezett, a hatályban lévő ezzel szemben a nagybirtokosok curiájának s a városi curiák első csoportjának a befolyását emelte.¹⁾

Hamburgban a törvényhozótestület második kamarájának, a Bürgerschaftnak 160 tagja van, akik közül az alkotmánytörvény 29. és 30. szakasza értelmében 80-at az összes polgárok választanak meg, 40-et a földbirtokosok, 40-et pedig azok a honoratiorok, akiket az alkotmánytörvény felsorol. A választás tehát itt is három különböző collegium által tör-

¹⁾ Schlesinger: Die Verfassungsreform in Russland. Jahrbuch des öff. Rechts. II. kötet, 1908, 406-431. 1.

ténik s hogy az egyes collegiumokba tartozó egyéneknek milyen különböző befolyása van a választásokra, azt eléggé mutatja az az egyetlen adat, hogy a honoratior-választók száma 1907-ben 889 volt, a földbirtokos-választóké körülbelül 7.000, az első collegiumban pedig csaknem tízszer annyi volt a választók száma, mint a másodikban és a harmadikban együttvéve. Meg kell még jegyeznünk, hogy az új, 1906. évi márczius hó 5-iki választási törvény értelmében az első collegiumba tartozó választók két csoportba oszthatnak; az elsőben foglalnak helyet azok, akik a választást megelőző három naptári éven keresztül több, mint 2.500 márka évi jövedelem után fizettek adót, a másodikba a többiek, s hogy az első csoportnak, tehát a vagyonosabb polgároknak, az új törvény nagyobb befolyást biztosít a választásokra.¹⁾

Amint látjuk, a választói jog egyenlőtlené tételének a második módja – a választókerületek aránytalan beosztása mellett – az, hogy a választókat bizonyos elvek alapján csoportokba osztják s az egyes csoportoknak különböző befolyást engednek a választásokra.

A harmadik mód a többes szavazatok rendszere. E rendszernek újból különböző alakjai vannak. Egyik alakja az, amely Angolországban áll fenn, s amely szerint a földbirtok alapján választásra jogosított egyének annyi kerületben szavazhatnak, ahány kerületben megfelelő ingatlanuk van s így egy egyén esetleg 30–40 szavazatot is adhat le. A többi európai államokban, így nálunk is – mint tudjuk – mindenki csak egy kerületben szavazhat, ha van is esetleg más kerületben is olyan ingatlana, amely őt a választási jog gyakorlására képesítené. Angliában nem éppen alacsony a többes szavazatok száma; 1903-ban úgy aranylott az összes szavazatokhoz, mint 11 a 100-hoz.²⁾ Tehát még Angolországban is, amelynek az államjogi intézményeire pedig olyan nagy előszeretettel szoktunk hivatkozni, a többes szavazatok rendszerével találkozunk.

Egy másik alakja ennek a rendszernek egyideig Franciaországban és Ausztriában állott fenn. Franciaországban az

¹⁾ Geest Seelig: Das Hamburgische Wahlgesetz zur Bürgerschaft vom 5 März, 1906. Jahrbuch des öff. Rechts. II. kötet, 1908. 132–162. 1.

²⁾ Hatschek: Englisches Staatsrecht. I. kötet, 1905. 261. 1.

1820. június 29-iki törvény, amely 1830-ig maradt hatályban, a képviselők választása czéljából két collegiumot szervezett. Az első volt az arrondissiment collegiuma, melyben helyet foglalt minden állampolgár, aki az illető arrondissement területén birt illetőséggel s a törvényben megállapított előfeltételeknek megfelelt; a második a département collegiuma volt, amelyben a vagyonosabbak bírtak szavazati joggal és pedig minden département-ban a választók egy negyedrésze. Az első collegium minden arrondissement-ban egy képviselőt választott, a második collegiumok között pedig összesen 172 mandátumot osztottak fel. Akik a département collegiumában szavazati joggal bírtak, azok szavazók maradtak az első collegiumban is s így a vagyonosabbak két szavazatot adhattak le.¹⁾

Hasonló rendszer állott fenn az új, 1907-iki választói törvény hatályba lépéséig Ausztriában is. Itt a képviselők választása az érdekképviselőlet alapján történt. A birodalmi gyűlés négy curia külön-külön választott képviselőiből alakult; az első volt a nagybirtokosok, a második a városok, a harmadik a kereskedelmi és iparkamarák, a negyedik a falvak curiája. Természetesen az általános feltételek mellett minden curiára különös feltételek is voltak megállapítva, amelyek mellett az egyes állampolgárok ott szavazati jogot gyakorolhattak. Az 1896. évi június 14-iki törvény egy ötödik curiát állított fel, az általános választói jog curiáját, melyben minden 24-ik életévét betöltött osztrák állampolgár szavazati joggal birt, tehát azok is, akik a megelőző négy curia valamelyikében is szavazhattak, s így ezeknek az egyeseknek kettős szavazatuk volt.

A harmadik, a tulajdonképpeni alakja a többes szavazatok rendszerének, amelynél egyes választók egyidejűleg, ugyanarra a jelöltre több szavazatot adhatnak le; ez a rendszer az, amelyet az ANDRÁSSY-féle javaslat meg akar valósítani. A többes szavazatoknak ez az alakja áll fenn jelenleg Belgiumban és Szászországban. Belgiumban az 1894. évi április 12-iki törvény értelmében a választói jog általános, mert minden belga polgár, aki 25-ik életévét betöltötte, szavazhat a képviselőválasztásoknál; de nem egyenlő, amennyiben bizonyos előfeltételek mellett egyesek nem egy, hanem két, sőt esetleg

¹⁾ Esmein: *Eléments de droit constitutionnel français et comparé*. 5. kiadás. 1909. 324. I.

három szavazatot is adhatnak le. Két szavazata van annak: 1. aki 35-ik életévét betöltötte, nős vagy özvegy, törvényes leszármazója van s az államnak évenként legalább 5 frank személyi adót fizet; 2. aki 25 éves elmúlt, 2.000 frank értékű ingatlana van, vagy belga állampapírokból vagy az általános takaré- és nyugdíjpénztárból 100 frank évenkénti járadékot húz. Három szavazata van annak, aki 25-ik életévét betöltötte, főiskolai diplomával bir vagy bizonyítványa van arról, hogy magasabb fokú középiskolát végzett, vagy a törvényben felsorolt közhivatalt vagy állást tölt be vagy töltött be, illetőleg a törvényben felsorolt magánfoglalkozása van vagy volt.¹⁾

Legújban az 1909. évi május 5-iki törvénnyel Szászország is a többes szavazatok rendszerének alapján szabályozta a parlamenti választói jogot. Megelőzőleg – mint láttuk – a porosz mintára szervezett Dreiklassensystem-Wahlrecht volt hatályban. Az új törvény 9. szakasza értelmében választói joggal bir minden szász férfi, aki 25-ik életévét betöltötte, legalább két év óta szász állampolgár és legalább hat hónap óta ugyanabban a községben lakik. A 11. szakasz értelmében minden választónak egy szavazata van, hacsak a következő intézkedések alapján több szavazat nem illeti meg.

A) Két szavazata van annak:

- a) akinek több mint 1.600 márka évi jövedelme van;
- b) aki közhivatalból vagy állandó magánalkalmazásból több mint 1.400 márka évi jövedelmet élvez;
- c) aki az iparkamarai vagy mezőgazdasági tanácsi választásoknál szavazati joggal bir, feltéve, hogy üzletéből több mint 1.400 márka évi jövedelme van;
- d) aki a szász királyság területén olyan földbirtok tulajdonosa vagy törvényes haszonélvezője, amely legalább 100 adóegységgel van megterhelve, feltéve, hogy a választó össz-jövedelme az 1.250 márkát meghaladja;
- e) aki a szász királyság területén olyan földbirtok tulajdonosa vagy törvényes haszonélvezője, amelyből több mint két hektár a mező- vagy erdőgazdaságnak vagy gyümölcs-

¹⁾ Meyer: Das parlamentarische Wahlrecht 1901. 444. 1.

termelésnek vagy több mint egy fél hektár kertészetnek vagy szőlőtermelésnek van szentelve;

f) aki olyan tudományos képzettséget igazol, amely az egyéves önkéntességre képesít.

B) Három szavazata van annak:

a) akinek több mint 2.200 márka évi jövedelme van;

b) aki az A) b) és e) pont értelmében több mint 1.900 márka évi jövedelmet élvez;

c) akinek a nélkül, hogy köz- vagy magán szolgálati viszonyban állna, tudományos vagy magasabb művészeti tevékenységből több mint 1.900 márka évi jövedelme van;

d) akinek az A) d) pont értelmében olyan földbirtoka van, amely több mint 150 adóegységgel van megróva, feltéve, hogy a választó összjövedelme az 1.600 márkát meghaladja;

e) akinek az A) d) pont értelmében olyan földbirtoka van, amelyből több mint négy hektár a mező- vagy erdőgazdaságnak vagy gyümölcsstermelésnek, vagy több mint egy hektár kertészetnek vagy szőlőtermelésnek van szentelve.

C) Négy szavazata van annak:

a) akinek több mint 2.800 márka évi jövedelme van;

b) aki az A) b) és e), vagy a B) c) pont értelmében több mint 2.500 márka évi jövedelmet élvez;

c) akinek az A) cl) pont értelmében olyan földbirtoka van, amely több mint 200 adóegységgel van megterhelve, feltéve, hogy a választó összjövedelme a 2.200 márkát meghaladja;

cl) akinek az A) d) pont értelmében olyan földbirtoka van, amelyből több mint nyolcz hektár a mező- vagy erdőgazdaságnak vagy a gyümölcsstermelésnek, vagy több mint két hektár kertészetnek vagy szőlőtermelésnek van szentelve.

Aki a választói névjegyzék lezárásakor életének 50-ik évét betöltötte, egy pótszavazatot adhat le, vagyis összesen eggyel többet, mint amennyi őt különben megilletné. Négynél több szavazata azonban senkinek sem lehet.¹⁾

Látjuk tehát, hogy két európai államban a többes szavazatoknak éppen az a módja van megvalósítva, amelyet az

¹⁾ Hettner: Wahlgesetze für den sächsischen Landtag. 1909. 113.sk. l.

ANDRÁSSY-féle törvényjavaslat tartalmaz. A választói jog egyenlőtlensége pedig, mint az előadottakból kitetszik, egyáltalán nem új és szokatlan intézmény, mert azt egy vagy más formában az európai államok nagy része megvalósította. Sőt nálunk Magyarországon a választókerületek aránytalan beosztása következtében ma is egyenlőtlen a választói jog, s bizonyára senki sem gondol komolyan arra, hogy a választói jogot teljesen egyenlővé tegyék. A kérdés csak az, hogy a választókerületek ügyes beosztásával biztosíthatjuk-e az értékesebb elemek döntő befolyását a választásokra, vagy e célból a többes szavazatok rendszeréhez, esetleg a választói jogot egyenlőtlené tevő egyéb módhoz kell folyamodnunk. Ez pusztán czélszerűségi kérdés, amelyet a concret viszonyok alapos mérlegelésével kell megoldani, egyedül az állam érdekeit tartva szem előtt.

A német földbirtokviszonyok.¹⁾

Írta és a »Magyar Társadalomtudományi Egyesület« 1910. évi januárius
19-én tartott ülésén felolvasta:

CZETTLER JENŐ.

I.

(Történelmi fejlődés.)

A német birodalom mai területének nagy részét a germánok Caesar idejében kezdik betelepíteni. Ez időben a germán törzsek félig nomád, pásztoréletet folytatnak, a föld közös tulajdont képez, a mezőgazdaság az állattenyésztés mellett alárendelt jelentőségű. Tacitus idejében a település már nagyban és egészben befejeződik, a magántulajdon legalább a primitív magán birtokhasználat alakjában kezd kialakulni. Természetesen az egyes tartományokban más és más fokon jelentkezik ez a folyamat. A területek megszállása a Völkerschaftok (30-50 ezer ember) által történt, illetve az ezekben egyesített Hundertschaftok (százhusz családból álló csoportok) által. A Hundertschaft lesz a megszállott terület tulajdonosa, és még akkor is, amidőn a letelepült családok egyes csoportosulásai: a falvak, a részükre kijelölt területet tulajdonuk gyanánt kezdték tekinteni, a lakosok pedig lakóházuk telkét egyéni tulajdonul bírták, s használati joguk a szántóföldön is megerősödött, az Almende még akkor is jórészt a

¹⁾ Tekintettel az anyag óriási terjedelmére, továbbá a jelen tanulmány alapjául szolgáló kérdőívnek csupán a birtokpolitikát felölelő összeállítására a birtokpolitikával távolabbi összefüggésben álló kérdéseket mellőztem, a tanulmány így vázlatos maradt.

Hundertschaft-Markgenossenschafté és csak lassankint megy át az egyes falvak tulajdonába. A letelepülésnél a földet a közgyűlés osztotta fel és pedig oly módon, hogy minden családnak egyenlő rész jutott minden Gewanneból, amibe a talaj minősége szerint a határt sorolták. A germán nép települése e felfogás szerint, amelynek főképviselője MEITZEN ÁGOSTON, teljesen demokratikus volt és alapjában véve az eredeti földközösségen alapult.¹⁾

Kétségtelen, hogy a német agrárfejlődés történelmi nyomai korunkban is észlelhetők. A birodalom területe ma

¹⁾ Ezzel a felfogással szemben újabban Wittich, Richard Hildebrandt stb. azt az elméletet hirdetik, hogy a germánok eredeti letelepülése nem a szabad földművesek faluszövetségének állandó lakóhely-választása alapján történt, hanem egyes nagyobb és hatalmasabb hadvezetők telepítették le kíséretüket úgy, amint ezt a rómaiaktól látták s így egyenlőség a germán földművesek között már a település idejében sem volt, hanem két osztály állott egymással szemben a Grundherrek és a körülbelül ugyanolyan nagyságú birtokkal felruházott, de szegénységüknél fogva, különösen a hiányzó igavonó állatok kikölcsönzése miatt függő viszonyba jutott jobbágyok. Ehhez a magyarázathoz Wittich messzemenő következtetést fűz. A német településeket jellemző kettősség, tudniillik az egyes udvarok és a falvak települési rendszere, amelyet Meitzen kelta, illetve germán települési típusnak tekint, Knapp pedig a talaj minőségével hoz kapcsolatba, Wittich szerint a földesúri telepítés kétségtelen bizonyosága. Az egyes udvarrendszerű település, mint eredeti települési forma éppen a földesúri telepítés következtében szűnt meg és alakult át falurendszerű telepítvénynyé. Véleményem szerint ezt a két rendszert nem lehet mint két kizárólagos alakulatot egymással szembeállítani. Úgy az egyik, mint a másik előfordul Németország minden részén, azzal a különbséggel, hogy a földesúri telepítésnek classikus példáját sőt tetlenül megtaláljuk az Élből túl fekvő tartományokban, mert itt a gazdasági cultura körülbelül ezer évvel későbbben kezdődik, mint Németország egyéb részén és a sajátos helyzet a történelem folyamán conserválta ezt az uralmi jelleget. Ezzel szemben az Elbetől nyugatra fekvő tartományokban és Dél-Németországban az eredeti település nyomai elmosódtak. Egy-egy demokratikus felkelés, mint például a szászok lázadása Nagy Károly ellen, vagy a magyarok betörése Bajorországba, az eredetileg demokratikus alapon létesült falvakat szétrombolta s ezek nyomába, épp úgy mint nálunk, a földesúri hatalommal véghezvitt telepítés lépett. Az Írásbeli megállapodások és az esetleges okmányok a parasztháborúk idején és más egyéb viszontagságok alkalmával nagyrészt megsemmisültek és így az eredetileg földesúri hatalom által létesült telepek is demokratikus településnek tűnhettek fel, viszont azonos szokásjoguk területi felosztásuk miatt a demokratikus telepeket fölötté nehéz a földesúri telepektől megkülönböztetni.

is két aránytalan részre oszlik; a kisebb terület, az Elbetől keletre fekvő tartományoknak a XI. században betelepített és a középkoron át uradalmilag kezelt földbirtokai, ma is tipikus vidékét képezik a nagybirtoknak, míg Németország többi részén az ezer évvel idősb agrárfejlődés következtében a közép-és kisbirtok uralkodó.

De lett légyen a település demokratikus vagy földesúri jellegű, az a rendszer, amelyben a határt fölosztották, azonos volt. Az úgynevezett Gewandorfban minden egyes telepes kapott egyéni tulajdonul házhelyet, minden dűlőben megművelésre egyforma nagyságú szántóföldet s ehhez tartozott még az Allmende, vagyis az erdők, puszták, legelők egy bizonyos részének használati joga. HUFÉ volt a neve ennek a gazdasági egységnek, amely körülbelül megfelelt a mi jobbágytelkünknek s egy kisebb család megélhetését biztosítani elegendő volt. Rendes terjedelme harmincz Morgen; a Ditmarschok vidékén azonban ennek kétszeres területét foglalja el. Az egyes udvarok területének nagysága körülbelül megfelel a rendes jobbágyteleknek, de a föld nem szétszórt fekvésű, hanem a lakóházat négyszögben, vagy köralakúan foglalja be.

A középkorban, sőt részben a legújabb korig, az agráralkotmány formája Németországban a villicatio volt, amely nemcsak a föld, de az emberek feletti hatalmat is jelentette. Ez a hatalom nem volt mindenütt egyforma terjedelmű és sehol sem volt korlátlan. Kötelesség állott kötelességgel szemben: a jobbágy örökölhető dologi birtokjoggal rendelkezett a telekre s ezzel szemben vagy a telepítési okiratban, vagy az udvarjogban meghatározott szolgáltatásra volt kötelezve. A villicatio eredeti alakja a Grundherrschaft, amely lassankint a szabad falvakat és a szabad földművelőket is felszívja. A nehéz katonai szolgálat, a törvénykezés gyakorlása stb. mind arra készíti a szabad földmívest, hogy birtokát felajánlja valamely hatalmas úrnak, vagy egyháznagynak és tőle, mint jobbágy, a telket bizonyos szolgáltatások teljesítése mellett újból elfogadja. A Grundherrschaft eredetileg inkább csak eszmei uralom, egy csomó jogosítvány szövedéke, amelynek alapján a jobbágy bizonyos jövedelmet ad a földesúrnak, akinek egyébként saját birtoka oly csekély, hogy azt a jobbágyok által teljesített robot minimumával megművelheti. A Grundherrschaft tehát nem

zárt terület, hanem bent a jobbágy-faluban egy-két telekre kiterjedő saját gazdaság, amelynek szolgáló jobbágytelkei esetleg több faluban fekszenek elszórva. Fődolog itt a tized és egyéb jövedelem, míg maga a hatalom annyira mellékes, hogy a legtöbb helyütt a Grundherr a törvénykezést nem is gyakorolja, sőt Dél-Németországban a törvénykezés gyakorlása folytán újabb hatalmi szervezet alakul ki. A Grandherrschaft a családi és termény gazdálkodás tipikus formája. Az udvarház képezi a gazdasági központot, amelyben a szolgáltatásra köteles jobbágytelkek termésfeleslegüket elhelyezik s ahonnan szükség esetén segílyt is várhatnak. Amint a territoriális gazdasági rendszer korszaka és ezzel a városi piac mérsékelt forgalma bekövetkezett s a kezdetleges capitalismus a mezőgazdasági termelés eddigi alakulatait bontogatni kezdte, az agráralkotmány eddigi alakja, a villicatio is felbomlik. A földesúr jövedelmei elégtelenek lesznek s azok lehető gyarapítására igyekeznek.

Ez a fejlődés Németország különböző részein más és más módon ment végbe. Észak-Nyugaton, különösen Szászországban és Westfáliában a földesurak jobbágyaikat a személyes alárendeltség alól felmentik, hogy a fix szolgáltatásokat a szabad bérleti rendszer segílyével felemelhessék. Először az udvarházak allodiális birtokait adták bérbe a gazdatiszteknek (Mayer.) Később a jobbágytelkekre nézve kötöttek szerződést oly módon, hogy négy telket egyesítettek s ezt mint felbonthatatlan egységet adták részben örökölhető, részben időlegesen bérbe a volt jobbágyoknak. Minthogy az állam a közszolgáltatás terheit a birtokra róta, tiltakozott a földesurak béremelési törekvései ellen. A XVI. században ennek az antagonizmusnak az lett a következménye, hogy az öröklési jog a Mayer-bérletekre megadatott s a földesúr pusztá járadékjogosulttá vált.

Dél-Németországban a földesúri hatalmat a törvénykezési hatalom korlátozta, amely a robot nagyrészt magának köti le. A harminczéves háború után nagyrészt territoriális hatalommá nőtte ki magát s ez időtől kezdve, KNAPP kutatásai szerint, dél-németországi jobbágyság nem más, mint egyszerű megadóztatás, amelynek a társadalmi és személyi állásra semmilyen befolyása nincs. A jobbágy birtokjoga is megerősödik, telke örökölhető és szabadon osztható lesz.

Sokkal fontosabb és következményeiben a mai német agrárpolitikára nagyobb kihatású az a változás, amely az Élben túli részen az agráralkotmányban végbement. A XV. és XVI. században kialakul a Grundherrschaftnak a piacz. számára termelő capitalistikus formája, a Gutsherrschaft. Az Elben túli részen különben sem volt valami rózsás helyzete a jobbágnak. Az eredeti telepítéskor ugyan személyi szabadságot és örökölhető birtokjogot nyert, de a Grundherrschaft hármass formája (tudniillik az uralkodó, a szerzetesrendek kolostorai és a lovagok nyertek fölötté hatalmat) már a keletkezés pillanatában kizárták azt, hogy a jobbágy földesurától hasonló módon tudjon szabadulni, mint Délen és Észak-Nyugaton. Később a szerzetesrendek megszüntetése és az uralkodó pénzügyi helyzetének rosszabbodása miatt a nemesesség uralkodói jogosítványokat kezd gyakorolni és a föld főtulajdonjogát is megszerzi. Már az uradalom elhelyezkedése is előmozdította ezt a fejlődést. Az allodium egy nagyterületű jószág, amely egy csomó összefüggő paraszttelket, zár magába. Nem a természetbeni szolgáltatás, a tized, a földolog, hanem a robot. Nemcsak a jobbágy, de egész családja, a jószágon lakó összes népesség személyes szolgálatra van kötelezve, s engedély nélkül az uradalmat el nem hagyhatja. A földesúr gyakorolja a törvénykezés jogát és az alsófokú közigazgatást. Tehát a Gutsherrschaft nemcsak eszmei uralom, egy csomó jogosítvány szövedéke, hanem reális és területi hatalom, s a jobbágyok tényleg alattvalók. E kiváltságos helyzetet a földesurak jószáguk kiterjesztésére használják fel, továbbá a robot gyarapítására. A jobbágytelkek örökölhetőségét az életfogytiglanra adott használati jog váltja fel. Ez a használati jog örökölhető ugyan szokás szerint, de nem a tételes jog szerint. Egyes tartományokban: Mecklenburg, Storkow, Beskow stb. a jobbágy föld nélkül is eladható.

A XVIII. század gazdasági fejlődése és az államhatalom megerősödése az égető szociális kérdést, a jobbágykérdést megoldás felé terelte. A felvilágosodott absolutizmus jobbágyvédő törvényeket bocsájt ki, tilalmazza a jobbágytelkek megszüntetését, a jobbágyi szolgáltatások felemelését és a dominiumokon nagyarányú telepítési politikát kezd. Maga Nagy Frigyes 6-700 ezer hektár területen körülbelül 140 ezer

családot telepített le. De a gazdasági fejlődés itt nem állhatott meg. Tűrhetetlen volt egyrészt a jobbágy személyi szabadságának hiánya, másrészt a robotmunka oly selejtes volt, s e miatt a jobbágy saját gazdaságát is annyira kénytelen volt elhanyagolni, hogy e miatt sem a modern gazdálkodási reformok nem voltak megvalósíthatók, sem pedig a piac számára való termelés nagyobb eredményeket nem érhetett el. Az angol közgazdaság fejlődése és a francia forradalom által inaugurált szabadságjogok nagyot lendítettek a jobbágykérdésen. A felszabadítás három irányban történt. A jobbágy személyes szabadságot, politikai és egyéni jogokat nyer, továbbá szabadtulajdont, eddigi szolgáltatásainak megváltását, a földesúr törvénykezési és közigazgatási hatalmának megszüntetését. Az imént vázolt történeti fejlődés szerint különböző volt a felszabadítás Németország egyes részein; északnyugaton csak a gazdasági felszabadítás volt hátra, nyugaton és délen csak a szolgáltatásokat capitalisálták, keleten a jobbágyoknak a birtok egy részét is át kellett engedniök.¹⁾

¹⁾ Dél-Németországban kezdődik a jobbágy személyes felszabadítása: Baden egy részében már 1783-ban, Bajorországban 1808-ban, Poroszországban 1810-ben. A gazdasági szabadság, a tulajdon megteremtése már egy kicsit complicáltabb feladat volt. Poroszországban Stein bárónak 1811-ben kelt edictuma szerint a jobbágy a birtokában lévő földterület egy harmadának átengedésével megválthatta a tulajdont. Ezt az 1816-iki declaratio oly igás jobbágyokra korlátozta, akiknek birtoka a kataszterbe felvétellett. Ezáltal a kisebb jobbágyok és zsellérek a felszabadítás áldásaiból kirekesztettek. A teljes felszabadítás csak 1850-ben történt meg, amidőn is az állam elrendelte, hogy a jobbágyi szolgáltatások járadékfizetés útján szűnjenek meg s e célból járadékbankot alapított, amely a földesurakat járadéklevelekkel fizette ki. A törlesztés határideje 41 Va-56/i év. Bajorországban az egyházi javaknak 1803-ban történt államosítása alkalmával a jobbágyság 56%-a nyert szabad tulajdont. Egy telek után 600 forint válságdíjat kellett fizetni. Az 1808-dik évi törvény a többi jobbágyok kötelezettségeinek megváltását szabad egyezkedés tárgyává teszi. Ez a facultativ intézkedés természetesen épp oly kevésbé vezetett célhoz, mint a magyar törvények hasonló rendelkezései. Az 1848. évi június 4-én kelt törvény azután végleg kimondja a megváltás kötelezőségét. A terhek járadékká változtattak át. Westfáliában a 30-as években ment végbe a jobbágyság felszabadítása, vagy járadékfizetés, vagy a földbirtok egy hatodának átengedése útján. Ez a felszabadítás azonban csak a földesúri magánhatalom alól mentesíti a jobbágyot, míg az állam főtulajdonjoga 1874-ig fenn áll, aminek következménye a törzsöröklési jog megerősödése.

A jobbágyfelszabadítást kiegészítette a nyomáskényszer és a legeltetési szolgálat megszüntetése, továbbá a tagosítás, amely nemcsak a parasztbirtok szétszórt fekvését szüntette meg, de utakat is teremtett az egyéni gazdálkodás számára. Végül karöltve jár e reformmal a közös legelők és erdők felosztása is.

Németországban a jobbágyfelszabadítás haszna és hátránya ugyanaz volt nagyban és egészben, mint minden más európai államban. Erről több szót vesztegetni felesleges, csupán annyit tartok szükségesnek megjegyezni, hogy a jobbágyfelszabadítás a nagy- és kisbirtok vidékének ellentéteit még inkább kiélesítette; az Élben túl a kisbirtok még inkább megfogyott s ez a német agrárpolitikának két oly fogas kérdést adott fel, mint a telepítés és a mezőgazdasági munkáshiány megszüntetése.

II.

(A földbirtok jelentősége; megoszlása; védelme; örökjog; telepítés.)

Ha a földbirtok jelentőségét kutatjuk Németországban, arra vonatkozólag legklassikusabb útbaigazításokat nyújt nekünk a pár év előtt WAGNER ADOLF és BRENTANO LUJO között az agrár és iparállam kérdésében kitört vitatkozás anyaga. A német mezőgazdaságot főleg a birodalom élelmezése szempontjából ítélték fentartandónak, viszont a mezőgazdasági foglalkozást mint a német nemzet véderejének alapját hirdették nélkülözhetetlenek.¹⁾

Németország birtokmegoszlását vizsgálva, azonnal fel tűnik, hogy a gazdasági üzemegységek statisztikailag meg-

¹⁾ Érdekesek e tekintetben a vitatkozás során felhozott adatok 1896-ban 1.000 tizenöt-ötven év közötti asszonyra falun 166; kis városban 134-140, nagy városban 127, Berlinben 91 élve született esik. Az életkilátások Ballod szerint városban 38-25, falun 43, Pomerániában 45 év. Az 1902. évben tartott sorozás eredménye gyanánt megállapították, hogy a faluból állítottaknak 58.5%-a bevált, a 2.000 lakoson felüli községekből azonban csak 53.98%, Berlinből 33.1% katona került ki. Különösen érdekes, hogy a Berlin közvetlen környezetében fekvő brandenburgi hadkiegészítő kerületből 63% vált be.

állapított nagysága jóval kisebb a magyar üzemegységek nagyságánál. Az öt hektáron aluli területet kisbirtoknak tekintik Németországban; 10-100 hektárig terjed az önálló parasztüzem 100 hektáron túl a nagyüzem. Természetesen ez sem fedi teljesen a valóságot, mert nincs tekintettel az üzem jövedelmezőségére.¹⁾

A mellékelt statisztikai táblázat²⁾ hű képet ad Németország birtokmegoszlásáról. E szerint a kis üzem, beleszámítva a közönséges parasztbirtokokat is, a mezőgazdaságilag használt területnek 30%-át foglalja le; a középbirtok, vagyis a 20 hektártól 100 hektárig terjedő terület körülbelül ugyanannyi, míg a nagybirtok 24%. A többi a két hektárnál kisebb parcellákra esik. Bennünket itt különösen a latifundiumok kérdése érdekel, továbbá az, hogy a statisztika adatai szerint melyik birtokkategória foglalja a területet. Latifundium a német statisztika meghatározása szerint minden 5.000 hektárnál nagyobb területű földbirtok. E szerint a lovagi birtokoknak jórészt hibásan számítják a latifundiumok közé, mert azok területe 2–600 hektárig terjed. CONRAD kimutatása szerint Németországban a fiscust is beleszámítva 158 személy tulajdonában, 1.830 jószágra felosztva 692.250 hektár szántóföld és rét, 936.388 hektár erdő, azaz összesen 1,268.046 hektár terület található, vagyis a mezőgazdaságilag művelt összterület 77.9%-a latifundium. Hozzájuk véve a többi ezer hektáron felüli birtokost, számuk 1.882 s a szántóföld 17.59%-át, az erdő 36.26%-át s az összterületnek 21.66%-át bírják.

A bérleti rendszer Németországban nem oly jelentékeny correcturája a birtokmegoszlásnak, mint pl. Angliában, bár a mezőgazdasági statisztika tanúsága szerint úgy az üzemek száma, mint a bérelt terület növekvést mutat. (1882: 2,322.899 üzem 5,173.122 ha-n; 1894: 2,607.210 üzem 5,360.041 ha-n.)

¹⁾ A területnagyság helyett célszerűbb volna a tiszta jövedelem nagysága szerint beosztani az üzemeket, mert egy tíz hektáros szőlő a Rajna mentén nagyobb üzem, mint 500 hektár Posenben. Kétségtelen azonban, hogy az üzemnagyság statisztikai meghatározása sokkal inkább megfelel az üzem jövedelmezősége szerinti fokozatokra osztásnak, mint a mi birtokstatisztikánk által elfogadott osztályozás.

²⁾ L. a. 216. oldalon.

Üzemkategoriók	Üzem- nagyság ha	Üzemek száma a) 1882 b) 1895	Mezőgazda- ságitlag használt terület ha	Hány százaléka a mező- gazda-ágitlag használt összterületnek	Az összterület volt a) 1882 b) 1895
I. Parcellabirtok és legkisebb üzem	2-nél kisebb	a) 3,061,831 b) 3,236,387	1,825,938 1,808,444	5-73 5-56	I. a) 2,159,358 ha b) 2,415,914 »
II. Kisbirtok és kis üzem	2-től 5-ig	a) 981,407 b) 1,016,318	3,190,203 3,285,984	10-01 10-11	II. a) 3,832,902 » b) 4,142,071 »
III. Közönseges parasztbirtok és üzem	5-től 20-ig	a) 926,605 b) 998,804	9,158,398 9,721,875	28-74 29-90	III. a) 11,492,017 » b) 12,537,660 »
IV. Középbirtok és üzem	20-tól 100-ig	a) 281,510 b) 281,787	9,908,170 9,869,837	31-09 30-35	IV. a) 12,415,436 » b) 13,157,201 »
V. Nagybirtok és nagy üzem	100 és több	a) 24,991 b) 25,061	7,786,263 7,831,801	24-43 24-08	V. a) 10,278,941 » b) 11,031,896 »
Összesen	—	a) 5,276,344 b) 5,558,317	31,868,972 32,517,941	100-00 100-00	a) 40,178,681 ha b) 43,284,742 »

Agrarisches Handbuch. 2-ik Kiadás, 191. J.

A másik fontos kérdés, hogy az egyes birtokkategóriáknál történt-e és mily mértékben változás? A mellékelt statisztikai tábla tanúsága szerint a parcella-birtok valami csekélységgel fogyott, épp így a nagybirtok és középbirtok is. Ezzel szemben a kisbirtok majdnem változatlan, a parasztbirtok pedig több mint egy százalékkal gyarapodott, ami területben kifejezve, egy millió hektáron felüli növekedést jelent. Ez az adat nemcsak a német agrárpolitika irányát jelzi, de nagy változást idézett elő a német socialisták magatartásában is és nem kis mértékben járult a Marx-féle tanokat, különösen a tőketömörülést támadó revisionista mozgalom megindításához.

Sajátságos képet mutat a német birtokmegoszlás egyes országok és tartományok szerint vizsgálva. A statisztika tanúsága szerint *) az Élben túli Németország a nagybirtok tipikus területe. Itt a földbirtok 44%-át a száz hektáron felüli üzemek foglalják le. Jelentékeny a nagybirtokok száma még Szászországban (23.1%), Thüringiában (12.6%) és Casselben (9.4%), szóval Közép-Németországban. A többi területen általában véve a parasztbirtok uralkodik és pedig itt ismét két kategóriát különböztethetünk meg: a nagy és kis parasztbirtok vidékét. Előbbihez Schleswig-Holstein, Westfália, a düsseldorfi kerület stb. tartozik, míg a kis parasztbirtok vidéke a Rajnamente, Württemberg, Thüringia, Bajorország stb.²⁾

A jobbágyfelszabadítás gazdasági oldalának legfontosabb része az volt, hogy az eddig korlátolt birtokjog helyébe a korlátlan tulajdonjog lépett, vagyis a földbirtok szabadon eladható, felosztható, más telekkel egyesíthető és megterhelhető lett. A földbirtok a tőkével egyenlővé vált, vagyis mobilisáltatott. A liberális közgazdák egyenesen azt követelték, hogy a birtok tőkeerős kezekbe menjen át, mert az államnak élelmiszerral való ellátása, szóval a termelés fejlesztése csakis így lehetséges. Ezzel a felfogással a legújabb agrárpolitika teljesen szakított, amidőn nemzeti érdekből a földbirtok és földbirtokos-osztály védelmét írta zászlájára. Ez a védelem főként a birtok szabad forgalmának az örökösödés

1) L. a. 218. oldalon levő táblázatot.

2) Megemlítendő az állami birtok is. Poroszország 362.070 hektár, Mecklenburg-Schwerin 559.261 hektár (az összterület 42.5%-a) állami birtokkal rendelkezik. Dél-Németországban igen kevés az állami birtok, köztük legjelentékenyebb Baden 111.807 hektár, nagyrészt erdőterülettel.

	Mezőgaz- daságiilag használt terület Mill. ha ‰	A mezőgazdaságiilag használt területről a következő kategóriákra esik hektár			
		0-5 ‰	5-20 ‰	20-100 ‰	100 feletti ‰
1. Elbányult Németország	14.23	8.5	19.0	28.5	44.0
2. Északnyugati Németország	4.80	15.6	27.7	74.7	9.3
3. Közép-Németország:					
<i>a)</i> Szászország, Braunschweig, Anhalt	2.97	13.3	29.1	34.5	23.1
<i>b)</i> Thüringia	0.85	21.6	43.3	22.5	12.6
<i>c)</i> Cassel	0.51	24.3	42.1	24.2	9.4
4. Nyugat- és délnyugati Németország:					
<i>a)</i> Düsseldorf	0.36	22.1	38.0	36.6	3.3
<i>b)</i> Rajnai tartományok többi része	1.02	35.7	45.1	15.6	3.6
<i>c)</i> Délnyugati Németország (Württemberg és Palz nélküli)	2.59	38.3	43.2	13.9	4.6
<i>d)</i> Nyugati Württemberg	0.44	55.7	37.0	4.5	2.8
5. Délkeleti Németország:					
<i>a)</i> Keleti Württemberg	0.72	18.1	49.9	30.2	1.8
<i>b)</i> Frank kerületek	1.34	20.3	57.1	20.3	2.3
<i>c)</i> Bajorország többi része	2.72	12.5	46.1	28.7	2.7
Német birodalom	32.52	15.7	29.9	30.3	24.1

korlátozása, az eladási tilalomnak egyes birtokkategóriákra való kiterjesztése, végül a parasztbirtokok szaporítását célzó telepítés útján történik. Az egyes birtokkategóriákat tekintve, a nagybirtokot a hitbizomány, a középbirtokot a törzsöröklés, a telepítés, továbbá az uzsorás parcellázás megnehezítése, a kisbirtokot az Allmende és a parcellaminimum védelmezi. Lássuk ezeket a rendszabályokat egyenkint.

A hitbizomány az az el nem adható és meg nem terhelhető vagyon, főleg földbirtok, amelyre nézve különös öröklési rend irányadó. Szerkezete jogilag körülbelül olyan, mint a magyar hitbizományé.¹⁾

Németországban sokan a hitbizományban a belterjes mezőgazdasági művelés és a kisbirtok terjeszkedésének akadályát látják és e miatt azt körülbelül ugyanazzal az okfejtéssel támadják, mint nálunk. Az irodalomban és a politikai fórumon ellene megindított mozgalom eredményeképpen a porosz kormány 1903-ban törvényjavaslatot dolgozott ki a hitbizományokról. E javaslat rendelkezése szerint minden hitbizomány mellett a jövedelemből külön alapot kell létesíteni, amelyből a hitbizomány mindenkori haszonélvezője a család többi tagjait kielégítheti és különösen az örökösödési illetékeket kifizetheti. A javaslat kimondotta továbbá, hogy hitbizomány csak oly birtokon alakítható, amelynek tiszta jövedelme minimum 12 ezer márka. (Most a jövedelemminimum 7.500 márka.) Ez intézkedés folytán a parasztság által leginkább vásárolt és parcellázott lovagi birtok kivonatnék a hitbizomány alakítás lehetőségi köréből s így a nagybirtok nem csinálna versenyt a parasztság terjeszkedésének.

A középbirtok védelme tekintetében első helyen az örökösö-

¹⁾ Poroszországban 1903-ban 1.152 hitbizomány volt 1.034 tulajdonos kezén. Területük 2'20 millió hektár, vagyis az állam területének 6.3%-a. A hitbizományok területének 46.4%-a erdő. Közülük 86 5.000 ha-nál nagyobb területű, vagyis latifundium; 2.000–5.000 ha-ig terjed 198; 1.000-2.000 ha 243; a többi kisebb terjedelmű s a hitbizományi terület 11.8%-át foglalja el. – Eme terület 33.9%-a uralkodó és hercegi, 34.6%-a grófi, 29.2%-a nemesi és 2.1%-a polgári családoké. – A hitbizományok 69%-a 1851 előtti időből származik, 1851–90-ig minden évtizedben 102.000–131.000 hektárral gyarapodott területük, 1891-1900-ig 177.000 hektárral.

Sister: Wörterbuch der Volkswirtschaft. II. 979.

dés szabályozása áll. E tekintetben Németország két egyenlőtlen részre oszlik. A Rajna mentén, a Code Civil régi területén, ahol a talaj és az éghajlat is lehetővé teszi a mezőgazdaságilag hasznosított területek felaprózását s az ipari lakosság egyrészt mint fogyasztó, másrészt mint mezőgazdasági mellékfoglalkozást űző, a földarabolás gazdasági előfeltételeit megteremti: a reáosztás örökösödési szokása dívik. Ott, ahol ezek a feltételek hiányoznak és ahol e miatt a gazdálkodási egységet képező földterület felosztása a megélhetés előfeltételeit megrontaná (hegyek között) és proletarisálódást okozna, ott a törzsöröklés dívik. A természeti előfeltételeken kívül a közfelfogás és a szokás is közrejátszik, hogy Németország legtöbb vidékén a reáosztás nem tud tért hódítani. Ezeken a helyeken a gazdaságot nem tekintik tőkének, hanem a család megélhetési forrásának. A szülő többnyire még életében átadja a gyermeknek a birtokot. Ennek fejében ellátást nyer, épp így a testvérek is nagykorúságukig. Nem kis mértékben e szép családi szokás eredménye, hogy a német parasztság még oly nagy ipari vidéken is, mint Westfália, ellent tudott állani a capitalismus romboló hatásának. SERING a törzsöröklés társadalmi és gazdasági oldalait vizsgálván, két nevezetes felfedezésre jut. Az első az, hogy a törzsöröklés vidékén kisebb a törvénytelen születések száma, mint a reáosztás vidékén és a kivándorlás sem nagyobb, mint egyebütt. Az a vád, hogy a törzsöröklés a testvérek proletarisálódását vonja maga után, szerinte szintén nem helytálló. Vizsgálatainak nyomán megállapította, hogy a törzsörökös testvéreinek nagy része beházasodás vagy bérlet segítségével ismét önálló parasztgazda lesz, vagy mint telepes, mint önálló iparos keresi meg a kenyerét. Az állami hivatalok és egyáltalán a tanult pályák tele vannak westfáliai és más törzsöröklési területekről származó parasztfiúkkal. Proletár mindössze 10% lesz és ezek is kimutathatólag kicsiny birtokosok gyermekei. A másik felfedezése SERINCnek az, hogy a reáosztás, a közfelfogással ellentétben, ott, ahol igazán érdemes földet venni, a kisbirtokososztály érdekeivel ellentétes latifundiumképződést mozdítja elő. Düsseldorf és Aachen körül a városi capitalisták nem összefüggő területeken valóságos latifundiumokat alakítottak, amelyeket kisbérlet útján méregdrágán hasznosítanak. Épp így történt ez a Rajna-

menti szőlőterületeknél is. A törzsöröklés egyedüli hátránya ott jelentkezik, ahol az örökségre jogosultak kielégítése nem a hozami, de a forgalmi érték alapján történik. Itt az eladósodás rohamosan növekszik, hacsak a törzsörökös életbiztosítással kapcsolatos hitelbiztosítást nem köt.

A törzsöröklésnek két fajtája ismeretes Németországban. Hannoverben, Oldenburgban, Brémában és Lübeckben a facultatif törzsöröklés rendszere uralkodik. Itt ugyanis végrendelet nélküli elhalálozás esetén a törzsöröklés csak azon birtokokra nézve irányadó, amelyek a tulajdonos kívánságára egy e célból a törvényszéknél felfektetett udvarlajstromba bevezetettek. Westfáliában és az alsó-rajnai tartományokban a direct törzsöröklés uralkodik. Minden önálló gazdálkodásra alkalmas, lakóházzal ellátott és legkevesebb hatvan márká kataszteri tisztajövedelmű birtokra hivatalból iktatják be a törzsöröklési jelleget. Ezekben a tartományokban a törzsörökös csak a hozadéki érték alapján tartozik testvéreit kielégíteni és ezenfelül az adósságok levonása után megállapított hagyatéki tisztaérték egyharmadát kapja előnyösítés gyanánt, hogy ebből a testvérei kifizetése céljából felvett adósságot törleszthesse. A kielégítés járadék alakjában történik, amit persze a járadékbankok bármikor tőkében leszámítolnak. Ha a törzsörökös 15 éven belül a birtokot áruba bocsájtaná, eltekintve testvéreinek elővételi jogától, a már élvezett egyharmad előnyt is elveszíti.

A törzsörökösödés a telepítésnél létesült járadékirtokra nézve kötelező, épp így Badenben a zárt udvarokra.

A középirtok érdekében létesített direct védőrendszabályok közt nem utolsó helyet foglalja el a telepítés. Ott, ahol a gazdasági fejlődés folytán, a nagyirtok, a közép- és kisirtokot teljesen felszívta, ennek a folyamatnak társadalmi és gazdasági hátrányai is jelentkezni kezdtek. Gazdasági hátránya: a városbatódulás, illetve a munkáshiány, amelyet elsősorban a nagyirtok érez meg és amely gazdasági csapás nem kis mértékben járul ahhoz, hogy Keleten a nagyirtok folytonos és nagymérvű válsággal küzd. Társadalmi hátránya e fejlődésnek a lengyelek tér foglalásában nyilvánul, akik az elbántúli tartományokban, különösen Posenben, Szi- léziában stb. erőteljes középirtokosozást teremtettek és

szövetkezeti hálózatukat kiépítvén, a német földbirtokosokat kezdték kisajátítani, ami tekintettel arra, hogy a munkásság nagy része is lengyel anyanyelvű, nem ütközött nagy nehézségbe. Különösen a lengyel ellentelepítést vezető Ziemszki-féle bank hivatkozhatik nagy eredményekre. A porosz telepítés azzal a határozott céllal indult meg, hogy ennek segítségével a lengyelek gazdasági előbbrejutását a porosz állam visszaszórítsa. Az 1886-iki telepítési törvény egyenesen ezzel az indoklással Posen és Kelet-Poroszország részére 100,000.000 márkás alapot létesített és külön telepítési bizottságot nevezett ki a lengyel földbirtokok megvásárolására és német telepesek között leendő felosztására. Az alap nemsokára kimerült anélkül, hogy a kitűzött célt csak megközelíthették is volna. Ezért 1898-ban 200, 1902-ben 300,000.000 márkára emelte fel az alapot a porosz képviselőház, újabban még a kisajátítási jogot is megadta a telepítőbizottságnak. Az eredmény nem valami fényes, ha nemzeti szempontból tekintjük, mert a lengyelek csak eleinte adták el birtokaikat, 1904-ben az eladók 89⁵/₁₀-a máinémet, dacára, vagy talán éppen azért, mert a vételár tetemesen emelkedett. Gazdasági szempontból tekintve a telepítés eredményeit, nem lehet azt kicsinylenünk. 1886-tól 1904-ig 309³ millió vételárért 469 uradalom és 301 parasztgazdaság vásároltatott össze 261.662 hektár területtel. A letelepült családok száma 8.862, gyermekekkel és családtagokkal együtt tehát 60.000 német telepes nyert új otthon az elbántúli tartományokban. *)

Az új telepek közül 7.333 járadékbirtok. Az 1890. és 91-iki törvények a telepítés helyes magánjogi formáját alkották meg akkor, amidőn a ROBERTUS által az összes földbirtokhitel részére követelt járadékot alapul fogadták el. Járadék csak adósságmentes birtokon alapítható, mert az ilyen birtok csak a járadékos hitelező beleegyezésével s az agrár-hatóság jóváhagyása mellett adható el és osztható fel. Az eladót a járadékbank fizeti ki s a vevő körülbelül 60 évig ennek fizeti a járadékot, amidőn is az adósság teljesen törlesztetik. A bank az adósságot fel nem mondhatja, ellenben a járadékkötelezett

¹⁾ A telepek nagysága a következő: 5 hektárnál kisebb 1.085, 5-10 hektárig 1.693, 10-20 hektárig 5.188, 25-50 hektárig 761, 50 hektárnál nagyobb 135.

a törlesztési tervtől eltérően is törleszthet. A járadékbirokok létesítését a »General-Commission« végzi. Maga birtokot nem vásárol, csak közvetíti az adás-vételt és kölcsönt ad. Szigorúan őrködik a felett, hogy a telepítés kezdetekor napirenden lévő oktalan és uzsorás parcellázások meg ne történhessenek. 1905-ig az elbántúli tartományokban és Westfaliában 10.963 járadékbirokok alakult, körülbelül 127.569 hektárnyi területen. A »General-Commission« mellett főként állami bankok dolgoznak, de újabban a berlini Landbank is együtt dolgozik vele. (5.000.000 márka alaptőkével alakult önálló telepítések keresztülvitelére.) Emellett közhasznú telepítőtársaságok is előmozdítják a »General-Commission« munkáját. Köztük legnevezetesebb a pomerániai, amelyet 1903-ban gazdák alapítottak. A haszon maximumát az alapítólevélben 5%-ra korlátozták és az igazgatás teendőit ingyen vállalták magukra. Ez a társaság 1903-tól 1906-ig 14.000 hektár területen 568 paraszt- és 76 munkástelephelyet létesített. Újabban az állami járadékbankok tartaléktőkékjünkkel segíeyezik e közhasznú társaságokat.

Meg kell e helyütt említenem a középbirtok, illetve a parasztbirtok védelmének azt a fontos eszközét is, amelylyel Bajorország és Württemberg az uzsorás parcellázások ellen küzd. Eltekintve a német büntetőtörvénykönyv azon rendelkezésétől, amely a parcellázási uzsorát ugyanazon elbírálás alá vonja, mint a pénzuzsorát, nevezett államok a vett birtokot csak három évi birtoklás után engedik feldarabolni, kivéve ha a felek igazolják, hogy a földarabolás nem üzérkedési célzatú, vagy pedig az a község érdekét szolgálja.

A középbirtok további közvetlen védelmét a birtokfeldarabolási tilalom képviseli, amely a kisbirtoknál mint parcellázási minimum jelentkezik. Igaz ugyan, hogy a földbirtok szabad forgalma, amely a liberális gazdasági aera és a jobbágyfelszabadítás egyik legfontosabb követelménye volt, sehogy sem egyeztethető össze ezzel a rendszabálylyal, de Németország egyes vidékein ma is oly erős a földbirtok családi jellege, hogy a földarabolási tilalom további fenmaradását minden más ellenkező gazdasági törekvéssel és jogfejlődéssel szemben biztosítja. így Schleswig-Holstein néhány vidékén és egy-két kisebb német államban még ma is fennáll a földarabolási tilalom a nagyobb parasztbirtokokra. Badenben körülbelül

5.000 zárt udvarra, Szászországban a legtöbb lovagi és Maier-birtokokra, Mecklenburgban az állami birtokokból kihalított örökbérletekre nézve szintén ki van mondva a feldarabolási tilalom s azok más telekkel sem egyeshetők. Természetesen a kisbirtok parcellaminimumánál nemcsak a család védelme volt irányadó, mert hisz a birodalmi kormány a homestead törvénnyel mai napig is adósa maradt a birodalmi gyűlésnek, amely erre 1894-ben felkérte, hanem a gazdasági felhasználás szempontja. A birtokfelaprózódás oka nagyrészt az öröklésnél dívó reálosztás, amelynek előnyeire és hátrányaira fennebb mutattam rá. Kétségtelen dolog, hogy ipari vidéken, ahol kertgazdaság lehetséges, a nagy árfelcsigázás mellett is megtalálja a parcella-vásárló munkás számadását. De ha a földarabolás oly mértéket ölt, mint Trier és Koblenz vidékén, ahol egy hektár területet 12 részre is felosztanak, hogy minden gyermeknek minden parcellából kiadják az örökséget, ott a föld használata, megművelése rendkívül meg van nehezítve. Némileg ugyan segíthet a meglevő bajokon a tagosítás, de ha gátat nem vetnek az öröklési szokás korlátlan érvényesülésének, a helyzet rövid időn belül megrosszabbodik a tagosítás dacára is. Ezt átlátta néhány dél-német állam és így pl. Hohenzollern tartomány és Wiesbaden kerület a szántóföldet körülbelül 12 árnál kisebb parcellára felosztani nem engedi. Badenben az erdő 10 holdnál, szántóföld $\frac{1}{4}$ holdnál (Morgen) kisebb területre nem osztható. Hessenben a szántóföldet egy negyed holdnál, rétet $\frac{1}{8}$ holdnál, erdőt 2 holdnál kisebb területre nem szabad feldarabolni.

A kisbirtok védelmét szolgáló intézkedések közt előkelő helyet biztosít magának az a törekvés is, amely Dél-Németországban a községi legelők és erdők gyarapítását célozza. Ez a kisbirtok hátvédét képezi és határozottan megállapítható, hogy a kisbirtok hanyatlása szoros okozati összefüggésbe hozható az Allmende feldarabolásával.

III.

(Mezőgazdasági hitel; üzemi intesitás; közlekedésügy, munkás-kérdés, a földbirtok hozama és jövedelmezősége.)

A mezőgazdasági személyi hitel Németországban a Raiffeisen-féle egyesületek által bőséges kielégítést nyer. Ezeknek fejlődése tanulságos ugyan, de a birtokpolitika szempontjából reánk nézve kevés jelentőséggel bír. A meliorációs hitel, amelyet a Landçskulturrenten-bankok látnak el és a jelzálogi hitel, amely főként a földvásárlásnál és örökösödésnél játszik szerepet, körülbelül akként van szervezve, mint minálunk. A különbség csupán annyi, hogy a földbecslés minden mozzanata előre meghatározott, egységes elvek szerint történik és hogy a jelzálogi kihitelezés rendszerint az érték 75-de (60%); kivételesen azonban $\frac{2}{3}$ -a (66.66%). Különleges intézménye a földhitelnek a Landschaft, földhitelintézet szövetkezeti alapon. Nagy Frigyes a hét éves háború pusztításainak enyhítése céljából Bűring berlini bankár tanácsára 1769-ben alapítja. A tagok felmondhatatlan jelzálog-kölcsönt kapnak záloglevelekben, amit az adós bármikor visszafizethet. Tekintettel arra, hogy a tagok maguk végzik a becslés és az igazgatás teendőit, a kölcsön kamatlába igen alacsony. Az üzletmenetre állami biztos ügyel, ez és a tagok önzetlen munkája eredményezte, hogy ez a hitelintézmény a legnagyobb válság esetén is megállotta helyét. A Landschaft eredetileg csak a nemesi birtok számára volt alkotva, a XIX. századtól kezdve azonban parasztbirtokokra, mai felfogás szerint szólva kisebb birtokokra is hitelez, illetve kisebb birtokosokat is felvesz a szövetkezet tagjai közé. Újabb változás az Élben túli tartományok Landschaftjainál észlelhető, amelyek a személyi hitel kielégítését is felvették üzletkörükbé.

A földbirtok eladósodása meglehetősen nagy Németországban. Okai a vételárhátralék, a törzsöröklési vidékén szokásos forgalmi érték szerinti és pénzbeli kielégítése a testvéreknek, végül az, 1902-iki vámtarifa megalkotása előtt uralkodó agrár-válság. Az eladósodás mérve a birtok nagyságával arányban

emelkedik s így általában véve nagyobb Németország keleti részén, mint a nyugati államokban és tartományokban.¹⁾

Nevezetes kísérletek történtek legújabbán Poroszországban a földbirtok tehermentesítésére vonatkozólag. Az 1906. évi augusztus hó 20-án kelt porosz törvény az eladósodási határt tette a földtehermentesítés segédeszközévé. Ugyanis minden földbirtokosnak jogában áll birtokára az eladósodási határt telekkönyvileg bekebeleztetni. Pontos eladósodási határt a törvény nem állapít meg, ez azonos azon kikölcsonzési határral, amelyet valamely tartomány közhasznú pénzintézete gyakor-

Kataszteri tiszta jövedelem M.-ban	A birtok átlagos terjedelme hektárookban	Hány % az adósság az összvagyonnak
60—90	8	18·5
90—150	11	20·1
150—300	18	21·6
300—750	32	22·8
750—1500	51	26·5
1500—3000	91	33·1
3000 és több	625	31·4

Kataszteri tiszta jövedelem M.-ban	A birtok értékének felét túlhaladó eladósodás %	A birtokérték háromnegyedét túlhaladó eladósodás %
60—90	15·1	4·8
90—150	15·6	4·6
150—300	16·4	4·4
300—750	17·6	4·6
750—1500	22·6	6·7
1500—3000	34·1	12·6
3000 és több	41·2	15·6
	17·6	5·2

1) Elster i. m. 1195. oldal

latában használ. Az eladósodási határ beiktatása után új jelzáló! tételt a telekkönyvbe nem lehet bevezetni, csak a tartományi biztos engedelmével, a tulajdonos kérelmére és csakis örökösödés esetén. A túllépés maximuma a szabadon maradt rész egynegyede. A szabadon maradt rész célja a személyi hitelképesség emelése. A törvény Poroszország minden tartományára nézve külön-külön királyi rendelettel léptethető életbe. Az eladósodási határ, mint említettük, biztos alapot teremt a földtehermentesítés számára. Eddig Kelet-Poroszországban és Posenben végezték a szükséges kísérleteket. Kelet-Poroszországban Kapp-nak, az ottani Landschaft igazgatójának javaslatára a Landschaft az eddig szokásos $\frac{2}{3}$ kölcsönzés helyett hajlandó az érték $\frac{5}{6}$ -át kölcsön adni, hogy az adós ebből a drága magán-jelzálogterheket kifizethesse. Az adósság törlesztése úgy megy végbe, hogy a törlesztési hányad az érték $\frac{2}{3}$ -án felüli megterhelésig félszázalék, az azonfelül levő adósságnál pedig 2%. Csak ha ez utóbbi letörlesztett, szűnik meg a tulajdonosra nézve a törlesztési kényszer. Erre a kísérletre alapul a kelet-poroszországi Landschaft 10 millió márkát szánt. Posenben a Deutsche Mittelstandskasse kísérli meg a parasztság földtehermentesítését; eljárása körülbelül ugyanaz, mint a mi 1905. évi földtehermentesítési kölcsöneinké: tudniillik a Landschaft ad jelzálóleveles kölcsönt. E mögött a Mittelstandskasse a telepítési bizottság révén $3\frac{1}{2}\%$ kamat és $\frac{1}{2}\%$ törlesztés mellett az eladósodási határig fel mondhatatlan közönséges kölcsönt közvetít. A bank kölcsöneinek ellenőrzését, valamint a becslési munkálatokat és az esedékes részletek beszedését a Raiffeisen-egyesületek, valamint más közhasznú helyi takarékok végzik. Legújabban a pénzügyminister a porosz képviselőházban Ígéretet tett az iránt, hogy a porosz hitelszövetkezetek központját, a Preussen-Kasse-t a földtehermentesítés szolgálatába állítja; a porosz földmivelésügyi költségvetés pedig 50.000 márkát vett fel új tétel gyanánt a földtehermentesítés érdekében végezendő munkálatokra.¹⁾

¹⁾ Legeslegújabban a kelet-poroszországi. Landschaft életbiztosítási hitelbiztosítás útján kívánja a földtehermentesítés kérdését megoldani s e célból 1 millió márka alaptőkével életbiztosító-intézetet alapít.

A német mezőgazdaság belterjességének fokáról szintén a statisztikai adatok¹⁾ nyújtanak legjobban felvilágosítást. Azokból mindennél világosabban kitűnik, hogy Németország mezőgazdasága mily óriás léptekkel halad a belterjes gazdálkodás felé. A XIX. század elején a művelésbe vett terület 30%-a ugar volt, ma ez mindössze 4%. A gabonafélék külterjes termesztését a takarmánynövények termesztése szorítja vissza, ezzel kapcsolatban az állattenyésztés fellendül, ami ismét a trágyamennyiség gyarapodását idézi elő. Az istállótrágya mellett a műtrágyák alkalmazása is nagy lendületet vesz, aminek egyrészt Németország monopol helyzete is kedvez a káli sóbányászat terén. A haszonállatok száma megkétszereződött a legutóbbi száz év alatt s a gazdasági eszközök tökéletesbedése, valamint -a mezőgazdasági gépek alkalmazása szintén zálogát képezik a jobb talajmegművelésnek. A három nyomású gazdálkodási rendszert, amely nálunk még sokhelyütt dívik, majdnem mindenütt a vetésforgás váltja fel. Ez az oka, hogy a mezőgazdaságba befektetett tőke, valamint a munka is arányosan növekszik. A meliorációk szintén nagy előhaladást tesznek és pedig nemcsak a belterjesebb gazdálkodás szolgálatában, hanem eddig műveletlen talajoknak művelésre alkalmassá tételével is. Különösen a mocsáros területek lecsapolása és kiszárítási halad előre nagy arányokban: 22 négyszögkilométer területből ma körülbelül a fele művelésre alkalmassá tételre. Az intenzitás emelkedésének különben egyik legerősebb tanúbizonysága, hogy jöllehet a XIX. század elején a kalászos növénynyel beültetett terület 66% volt, 1893-ban pedig csak 54.37%), a termés mennyisége mégis jóval nagyobb, mint akkor. A kapásnövények között különösen a burgonya- és a cukorrépa-termesztés öltött nagyobb arányokat. Ez a két növény, kapcsolatban a

¹⁾ Az 1907. évi mezőgazdasági üzemstatistika szerint 43,106.386 hektár mezőgazdaságilag használt terület volt Németországban. E közül szántóföld volt 24,432.354 hektár. Ebből 6.89% búzával, 24.99% rozsszal, 6.64% árpával, 17.23% zabbal, 2.10% cukorrépával, 12.99% burgonyával, 10.58% takarmánnyal volt beültetve. 1,084.389 hektár (4.44%) mint legelő használtatott és 993.335 hektár (4.06%) ugar volt.

A mezőgazdasági üzemekben, eltekintve az üzemvezetéstől, 4,321.735 férfi és 7,918.321 női, összesen 12,240.056 egyen dolgozott.

czukor- és szeszgyártás emelkedésével jövedelmezővé teszi az Elben túli tartományok nagyobb gazdaságait, amelyek pedig rossz talajviszonyokkal kénytelenek megküzdeni. Természetesen ennek a művelési módnak megvan a munkásviszonyokra gyakorolt kedvezőtlen hatása. A kisebb üzemek általában véve ugyanazon növényfélésegeket termesztik, mint hazánkban, terület szerint azonban megemlítendő a Rajna menti kisüzemek kert- és szőlőművelése, amely a kisbirtok eme vidékének határozott jelleget ad. Egyébként a kisbirtok belterjes művelésének emelkedését nem annyira a növénytermesztésből, mint inkább az állattenyésztés fellendüléséből lehet megítélni. Jelentékeny fejlődést mutat a sertésenyésztés absolute és a lakosság fejszámához viszonyítva. A szarvasmarhatenyésztés az utóbbi viszonylatban hanyatlott, de az összlétszámot tekintve, gyenge emelkedést mutat. Épp így a lótenyésztés is. Csak egy állatfajtaban észlelhető hanyatlás, tudniillik a juhtenyésztésnél, amely köztudomás szerint a nagybirtok haszonállatja. Az állattenyésztést előmozdítják a különféle tenyésztő és állatértékesítő szövetkezetek, továbbá az állatbetegségek leküzdésére irányuló állami és magán-tevékenység, amelynek az utóbbi évek folyamán sikerült az előbb hevesen pusztító járványokat teljesen kiküszöbölni. Különösen kiemelendő a belterjes állattenyésztés emelése körül a tejjgazdaság gyarapítását munkáló tejszövetkezeti mozgalom, amely 1905-ben 2.822 tejszövetkezettel rendelkezett, több különféle központban tömörítve.

Németország közlekedésügyének fejlődéséről, amely az üzemi, de különösen az értékesítési viszonyokkal szoros összefüggésben áll, e helyütt röviden teszünk említést. 1855-ben 8.287, 1904-ben 55.564 kilométer nagyságú volt Németország vasúti hálózata. A belső víziutak terjedelme 14.182 kilométer, amiből 2.346 kilométer szabályozott folyó, 2.444 kilométer ásott csatorna, a többi pedig természetes víziút. Szinte felesleges említeni Németország nagy kikötői tengeri hajózásnak jelentőségét és fejlődését. Kétségtelen dolog, hogy a közlekedésügy fellendülése a mezőgazdaság belterjes irányú fejlődésének is előmozdítója volt. Azokon a vidékeken, ahol a közlekedésügy a vasúthálózat kiépítése folytán nagy haladást mutat (Rajna-westfáliai iparvidék stb.) a legbelterjesebb üze-

meket találjuk. Másrészt azonban nem szabad elfelednünk azt sem, hogy a közlekedésügy fejlődése sok súlyos kérdést idézett fel a mezőgazdaságban. Így egész a birodalom szívéig megnyitotta a külföldi mezőgazdasági termékek előtt az utat, aminek ékesen szóló bizonyossága az a körülmény, hogy a continens legnagyobb gabonapiacza, Mannheim, a birodalom nagy tengeri kikötővárosaitól igen távol fekszik. Döntő érv volt a külföldi termékek beözönlésének és a közlekedésügy fejlődésének összekapcsolódása az úgynevezett csatornajavaslatok tárgyalásánál, amidőn is a német agráriusok egyenesen azért foglaltak állást nevezett javaslatok ellen, mert ez úton a külföldi cikkek beözönlésének növekedésétől félték. De a közlekedésügy fejlődésének más visszahatása is érezhető volt a mezőgazdaságra is. A vasúti hálózat kiépítése és különösen a negyedosztályú kocsik beiktatása folytán megmozdult a falu lakossága és sokan a városbatódulást és a falu elnéptelenedését egyenes összefüggésbe hozzák a közlekedésügy fejlődésével. Látjuk tehát, hogy a közlekedésügy fejlődése körülbelül ugyanannyit használt, mint ártott a mezőgazdaságnak, ez a két hatás körülbelül kiegyenlíti egymást. Fentebb említettük már, hogy a mezőgazdaság belterjes fejlődése évről-évre több és több munkaerőt köt le és hogy a közlekedésügy fejlődése mennyire megmozdította a falu népét, aminek egyenes következménye a munkáshiány Németország keleti tartományaiban. Különösen a nagybirtok szenved sokat a munkáshiány miatt, de újabban a közép-, sőt a parasztbirtok is megérzi azt. A történelmi fejlődés ismertetése alkalmával reámutattunk arra, hogy Németországi gazdasági viszonyai két egymástól nagyon is eltérő gazdálkodási rendszert teremtettek meg. Ez a rendszer a mai munkásviszonyokban is visszatükröződik. A parasztbirtok vidékén a mezőgazdasági cselédek alkalmazása dívik, míg a nagybirtok vidékén napszámosokkal és vándormunkásokkal dolgoznak. A cselédek szerződése egy évre, vagy egy hónapra szól. Bért, teljes ellátást és lakást kapnak. Különleges joguk a cselédtartásokban van szabályozva, amelynek intézkedései sokkal szigorúbbak a magyar cselédtörvény vonatkozó rendelkezéseinél.¹⁾

¹⁾ Az 1854. évi április 24-én kelt törvény szerint pl. egy évig terjedhető fogházzal büntetik a mezőgazdasági sztrájkot, ha az összebeszélés folytán történik.

Ezt a kemény fegyelmet azonban nagyrészt enyhíti az, hogy a cselédeknek többnyire családjuk nincs és a parasztbirtok vidékén a gazda patriarchális bánásmódban részesíti őket: egy tető alatt alusznak és ugyanazt az ételt eszik. A cselédek munkája nagyrészt az állatok gondozására terjed. Közöttük a Deputat-Gesinde különleges állást foglal el, élelmezés helyett naturáliákat kap és külön lakásban lakik. A nagybirtok a mezőgazdasági téli munka megcsökkenése óta a cselédek alkalmazását is korlátozta és azok helyébe inkább szerződésileg kötött napszámosokat alkalmaz. Ezek többnyire kisbirtoka munkások, félévre szegődnek, lakást, naturáliákat, szegődményes földet stb. kapnak s ezért kötelesek előre meghatározott nagyságú bérért az uradalomban dolgozni s maguk mellé egy segédmunkást (Schaarwerkert) állítani. Nyáron még feleségeik is kötelesek munkára menni. Fizetésük és helyzetük elég jó, de állásuk bizonytalan, jövőjük az önállóságnak semmiféle kilátásával nem kecsegtet, továbbá a szigorú fegyelem meglehetősen nyomja őket, s ezért olyanok, kiket valamelyes kis tulajdon nem köt a faluhoz, nem szívesen kötik le magukat szerződésileg, hanem a városba vándorolnak. A nagybirtok kénytelen helyettük vándormunkásokat alkalmazni (Sachsengängerek), akik márcziustól október hó végéig dolgoznak, körülbelül két márka napibér mellett. Jelenleg körülbelül két-háromszázezer mezőgazdasági vándormunkás található Németországban, köztük 5.000 magyarországi illetőségű. A munkásviszonyoknak ez a fejlődése aggodalommal tölti el úgy a német gazdákat, mint a német agrárpolitikuskokat. A veszedelem kettős: egyrészt gazdasági, másrészt politikai. A munkáselem folytonos változása bizonytalanná és gyakran eredménytelenné teszi a finomabb és belterjesebb munkát. Az idegen munkás szerződészegése napirenden van, úgy, hogy a gazda nem számíthat mindig és teljes biztonsággal annak szolgálataira. De ennél sokkal nagyobb veszedelemmel fenyegeti Németországot a vándormunkások intézménye nemzeti szempontból. A lengyel munkások az Élbén túli tartományokban a német hegemoniáért vívott nagy harcban hatalmas támaszai a lengyelségnek különösen azért, mert a német munkáscsaládokat elvándorlásra kényszerítik. A Sachsengengerek a cukorrépatermesztés segélyével ma már West-

fáliáig és a kisbirtokvidék határáig nyomultak elő úgyany-nyira, hogy munkásságuktól függ ma Németország mezőgazdasági termelésének eredménye, szóval nélkülözhetetlenekké lettek. És ez a nemzeti termelés szempontjából veszedelmes jelenség. A szomszéd államok nagyon jól tudják azt, hogy a német mezőgazdaság munkáskezek dolgában reájuk van utalva és különféle politikai retorsió eszközéül használják ezt a körülményt. A porosz kormány telepítési politikáját nem kis mértékben irányítja az a szempont, hogy ezáltal az Élben túli tartományok munkásszükségletéről gondoskodják, egyrészt munkástelephelyek létesítése által közvetlenül, másrészt pedig közvetve akként, hogy majd a telepések másod- stb. szülött gyermekei pótolják a hiányzó munkáskezet. Hogy azonban ezzel az actióval sikerülni fog-e a munkáshiányon segíteni, arra vonatkozólag nagyon megoszolnak a vélemények. Sokan többet várnak attól a népjóléti és socialpolitikai tevékenységtől, amelyet a német kormány és a német társadalom az utóbbi évek folyamán kezdeményezett oly célból, hogy a falut megkedveltesse a gazdasági munkásokkal és kisbirtokosokkal és ellentállóbba tegye őket a város csábításaival szemben.

Németország közteherviselésének mérvéről, különösen adóviszonyairól ez idő szerint véleményt nem mondhatunk. A birodalmi adóreform, amely alig pár hónappal ezelőtt jött létre, oly gyökeresen megváltoztatta a közteherviselés mértékét, hogy a megterhelésről adott hozzávetőleges vélemény sem volna ez idő szerint más, mint meddő bölcselkedés. E helyütt tehát csak a földadóra vonatkozó adatokat érintjük. Poroszországban az állam a földadót a községek részére engedte át s ezek szükségleteikhez mérten, különböző százalék szerint veszik azt háztartásukhoz igénybe. Bajorországban, Hessenben és Badenben az úgynevezett pénzügyi törvény évről-évre állapítja meg a földadó nagyságát, amely így nem állandó tétel. Szászországban a földadó a kataszteri tiszta jövedelemnek négy százaléka és felerészben iskolai célokra fordítatik. Württembergben nemrég mérsékeltek az adókulcsot a kataszteri tiszta jövedelem 2.8%-ra, hogy ez által a borválság folytán, súlyos helyzetbe jutott gazdák helyzetén javítsanak.

Összegezve az eddig mondottakat, meg kell állapítanunk,

hogy a földbirtok hozama Németországban az utóbbi évek mezőgazdasági reformjai, a belterjes gazdálkodás terjedése és a mezőgazdasági hitel rendezése folytán határozottan gyarapodott. A termelési költségek emelkedtek ugyan, és pedig részint a föld árának és a munkabéreknek növekvése folytán, másrészt azonban csökkentették azokat az anyagbeszerző szövetkezetek, amelyek a fontosabb és nevezetesebb kartellekkel sikeresen vették fel a küzdelmet. Egyébként a gazdák kárpótlást leltek a termelési költségek emelkedéseért a jobb terményárakban is. Egyrészt az értékesítő szövetkezetek, másrészt az 1902-iki vámtarifa tételei biztosították számukra a jobb terményárakat¹⁾ s ezáltal a föld jövedelmezőségét is.

IV.

(A földbirtokos-osztály helyzete, agrármozgalmak, várható fejlődés.)

A német foglalkozási statisztika adatai a mezőgazdasággal foglalkozó népesség folytonos hanyatlásáról számolnak be, különösen 1882 óta, amidőn a mezőgazdasági válságot először állapította meg a foglalkozási statisztika. A legújabb fölvétel szerint ugyan az önálló foglalkozást űzők száma valamivel gyarapodott, de a mezőgazdaság, mint főfoglalkozási ág határozott hanyatlást mutat. Ezzel szemben a mezőgazdasági mellékfoglalkozást űzők száma növekszik, ami különösen a rajna-westfáliai iparvidéken a munkásosztály helyzetének javulását bizonyítja, amennyiben ezek megtakarított pénzükből parcella-¹⁾ birtokot vásárolnak, amely a család szükségleteinek fedezését, különösen a hüvelyes vetemények, gyümölcs stb. tekintetében

¹⁾ Árak 1000 kilogrammonként márkákban a régi és új vámtarifa hatása alatt:

Búza	(1896—1900-ig)	161·9	(1906)	173·4
Rozs	»	134·9	»	154·0
Árpa	»	137·9	»	149·9
Vaj	»	218·0	»	241·0
Marhahús	»	125·0	»	241·0
Sertéshús	»	129·0	»	162·0

(Handwörterbuch der Staatswissenschaften I. 215.)

lehetővé teszi. Az iparosodással egyenlő arányban halad a lakosság városba tömörülése is. 1850-ben a német birodalom lakosságának csupán $\frac{3}{4}$ része lakott városokban. 1880-ban 26.5 millió falusi és 16.7 millió városi lakost számoltak. 1905-ben a falu lakossága 25.8 millió, tehát majdnem egy millióval kevesebb, mint 1880-ban. Ezzel szemben a városi lakók száma 34.8 millióra emelkedett. Ez a fejlődés a kilenczvenes évek mezőgazdasági válságának kétségtelen eredménye. Fentebb szólottunk már a közlekedési eszközök kiépítéséről. Ezek kétségtelenül emelték a mezőgazdasági termelés jövedelmezőségét, mert új piacokat nyitottak meg az eddig szűkös helyi piacokra utalt mezőgazdasági termelés előtt. Nem szabad azonban felednünk, hogy ezeken az utakon a külföld és pedig első sorban a tengerentúli országok gazdasági termékei is beözönlöttek a német birodalomba és lehetetlenné tették, hogy a gabonaárak a termelési költségeknek megfelelően alakuljanak. Érdekes e tekintetben DR. RABE OTTÓ számítása (Vierzig Jahre Brodgetreidebau 1901), amelyben kimutatja, hogy 1860-tól 1899-ig a mezőgazdaság közszolgáltatásai 280%-kal, az épületek fenntartási költségei 776%-kal, az állatállomány kiegészítése 700%-kal, gépek és eszközök beszerzése 855%-kal, a munkabérek 372%-kal, a kézművesek munkabérei 256%-kal emelkedtek. Ezzel szemben a búza tonnája 1860-ban 211.4 márka, a rozsé 165.4, az árpáé 150.2, a zabé 144 stb. volt, míg 1896-tól 1900-ig a búza tonnája 161.9, a rozsé 134.9, az árpáé 137.9, a zabé 135.1 márka volt. DADE kimutatja, hogy a termelési költségekkel arányban 1860-tól 1899-ig a búza ára 195 márka, a rozsé 156 márka kellett volna, hogy legyen tonnánként. A gabonaáraknak a termelési költségekkel arányban nem álló alacsonyosságát, mint fentebb említettük, a minden nagyobb befektetés nélkül termelt amerikai gabnák versenye okozta. Ennek a nagy válságnak első következménye a földbirtok nagymérvű eladósodása volt, amelyről fentebb már megemlékeztünk, a második és sokkal súlyosabb következmény pedig a birtokosok nagymérvű elpusztulása. Ennek a folyamatnak a nagy- és középbirtok kevésbé tudott ellenállni, mint a kisbirtok. A külföldi versenyt romboló hatásában követték a gazda jövedelmének belföldi ártényezői is: a mezőgazdálkodáshoz szükséges nyersanyagok

(műtrágya, szén stb.), és mezőgazdasági gépek és eszközök előállítói és elárúsítói hatalmas kartellekbe tömörültek és a termeléshez szükséges anyagot tetemesen megdrágították. Más oldalról pedig a munkásosztály jelentkezett; egyrészt a munkabér emelése folytán a földbirtokos jövedelmét csökkentette, másrészt pedig, mint szervezett socialista párt, a földbirtokos-osztály társadalmi és politikai helyzetét igyekezett meg-ingatni. Egységes agrárprogramhoz ugyan a német socialis-ták mai napig sem tudtak eljutni s e miatt Németországban a nálunk oly jól ismert agrarsocialista mozgalom fel nem lelhető, de a socialdemocrata pártnak a birodalmi gyűlésen szereplő hatalmas képvisellete, egyesülve sokszor a szélső szabadelvű pártokkal, meg nem szűnő erős támadásokat intéz a gazdák politikai hatalma ellen. Különösen az úgynevezett Caprivi-féle kereskedelmi szerződések tárgyalása alkalmával tűnt ki a gazdák politikai gyöngesége és szervezetlensége. A német kormány a súlyos válság által amúgy is megtáma-dott, társadalmi állásában, gazdasági létében megingatott foglalkozási osztályt teljesen feláldozta az ipar érdekeinek. Németország a lehető legbiztosabban haladt azon az úton, amely Angliát nagyipari állammá emelte az angol mezőgaz-daság romjain.

A Caprivi-féle vámszerződésnek és az általa kezdeményezett gazdasági politikának megvolt a maga visszahatása. A gazdák kezdték belátni, hogy az osztályküzdelmek legfontosabb szin-tere a parlament, kezdték belátni, hogy a szervezetek bármely kicsiny és tőkeszegény társadalmi osztály érdekeit képviselik is, mindig győzedelmeskedni fognak egy nagyobb, vagyono-sabb, de kellőleg nem szervezett társadalmi osztály felett. Belátták azt, hogy az osztályharcz tetemes része a jövedelem-eloszlásra vonatkozik, és hogy ez utóbbinak leghatalmasabb tényezője a parlament. Amidőn tehát RUPRECHT bérlő a német gazdaközönséghez azt a nevezetes felhívást kibocsátotta: »Ne legyünk és ne válasszunk mint konzervatívok, szabadelvűek, vagy ultramontánok, hanem szervezkezdünk, mint egy nagy, egységes agrárpárt és ezáltal igyekezzünk a parlamentre és a törvényhozásra befolyást gyakorolni«, akkor megindul a szervezkedés folyamata és 1893-ban megalakult a gazdák leg-hatalmasabb védőszervezete a *Bund der Landwirthe*. Ennek,

a ma körülbelül háromszázezer tagot *számláló* és kétszáz hivatalnok felett rendelkező nagy szakszervezetnek főtörékvése a mezőgazdasági vámvédelem, a tőzsde megrendszabályozása, a mezőgazdasági érdekképviselő kiépítése, a földtehermentesítés, az agrárjognak agrárius szellemben leendő kiépítése volt. Évenként körülbelül 7.000 gyűlést rendez és ennek segélyével, valamint egyes, általa létesített szövetkezeti és más gazdasági vállalkozások útján összetartja és agrárszellemmel tölti el a mezőgazdasággal foglalkozó néposztályokat. Programja teljesen demokratikus. Hiányzik belőle a nagybirtok különleges védelme, mert a Bund tekintettel arra, hogy tagjainak 99%-a parasztbirtokos, azt az álláspontot foglalja el, hogy a gazdatársadalmat nem lehet birtokcsoportok szerint tagolni, annak érdeke a törvényhozás nagy kérdéseiben teljesen egységes. A vezető nagybirtokosoknak sikerült is minden vitás kérdést kiküszöbölni és a parasztság bizalmát a legteltesebb mértékben megnyerni. Egyes politikájuknak eredménye a birodalmi gyűlés által újabban elfogadott agrárirányzat. Természetesen ez nem csak a Bund érdeme, hanem a többi mezőgazdasági egyesületé is, amelyek különösen Dél-Németországban és a Rajna mentén virágoznak. Kétségtelen azonban, hogy ezek mellett a passiv védekezésre berendezett egyletek mellett sohasem jöhetett volna létre a birodalmi gyűlésen a különböző pártokban helyt foglaló agrárius képviselők gazdasági egyesülése, ha a Bund nagyarányú választási agitatói kényszerítő erő gyanánt nem állnának az egyes képviselők megett és nem jelölnék ki mezőgazdasági politikájuk útját. Ma a birodalmi gyűlés képviselőinek háromnegyed része ebbe a gazdasági kötelékbe tartozik s hogy az általános politikai kérdéseknek félretolása s így a meglévő pártkereteknek tiszteletben tartása nem ártott a gazdák politikai tekintélyének és befolyásának, mi sem bizonyítja inkább, mint BÜLOW herceg birodalmi kancellárnak és adójavaslatainak bukása.

A Bund der Landwirten kívül Németországban még a következő mezőgazdasági szervezetek működnek: Az üzemtechnika teljesen indifferens oldalán áll a *Deutsche Landwirtschaftsgesellschaft*. Mellette ugyanezt a célt szolgálják, de egyszersmind a mezőgazdasági közigazgatást is véleményező

testület gyanánt támogatják a helyi, kerületi, tartományi stb. gazdasági egyesületek, amelyeknek élén Poroszországban a *Landesökonomie-Kollegium*, Bajorországban a *Landwirtschafts-rat*, Szászországban a *Landeshilturrat*, Württembergben a *Landwirtschaftliche Zentralstelle* áll.

Félhivatalos alakulatok: az egész birodalomra nézve az 1872-ben megalkotott *Landwirtschaftsrat*, amelybe minden német állam nagyságához mérten delegátusokat küld. Nemcsak véleményező testület, de a birodalmi gyűléshez kezdeményező felterjesztéssel is járulhat. A mezőgazdasági kamarákat az 1894. évi törvény létesítette. Kényszerszállás alapján állanak és költségeik fedezésére a területükön fekvő földbirtok kateszteri tiszta jövedelmének fél százalékát követelhetik. Igazgatásuk autonom, az elnökséget stb. maguk választják. Működésük nagyrészt közigazgatási jellegű.

A fentebb ismertetett gazdasági egyesületek és a Bund der Landwirte között mintegy közbenső alakulatot képeznek a Dél-Németországban és a Rajna mentén működő Bauernvereinek; laza kötelékükbe körülbelül 600.000 kisgazda tartozik. Politikájuk erősen keresztény jellegű, másrészt azonban határozottan agrárius. A Bund der Landwirtetől nem annyira szervezetük, mint inkább a lokálpatriotismus különbözteti meg őket, bár támogatják annak politikáját, nem akarnak egy kifejezetten porosz és All-Deutsch egyesületbe lépni. Szervezeti különbségük főleg abban nyilvánul, hogy ezek az egyesületek a politikán kívül tagjaiknak gazdasági előbbrejutását is munkálják. Szövetkezeti központjaik, takarékpénztáraik, gazdasági vállalkozásaik nemcsak azzal a célzattal működnek, hogy jövedelmüknek nagy része az agitatio céljaira fordíttassék, szóval, hogy az egyesület részére haszonhajtó vállalkozást képviseljenek, hanem tagjaikat a gazdasági érdek ezer szálával akarják az egyesülethez fűzni, gondolván, hogy ez politikai maguktartásukra szintén irányadó lesz. Az esetlegesen elért nyereséget azután kulturális és népjóléti intézmények szervezésére fordítják, így például a bajor parasztegyet ebből a nyereségből tart fenn öt téli gazdasági iskolát és a regensburgi parasztegyetemet. A Bauernvereinek szervezetükre és működésük irányára nézve leginkább hasonlíthatók a német ipari munkások szakszervezeteihez. Az első ilyen Bauern-

vereint báró *Sehorlemer Alst* 1862-ben alapította Westfáliában. Azóta majdnem minden dél-német államban alakult hasonló egyesület, köztük leghatalmasabb a bajorországi (150 ezer tag) és a rajnamenti (60.000 tag).

Politikai kérdésekkel egy gazdasági értekezés keretében nem szívesen foglalkozom s ezért csak vázlatosan ismertetem azokat az eredményeket, amelyeket a német gazdatársadalom szervezeteinek kiépítése folytán az újabb időkben elért. Időrendben legelső volt a gabonakereskedelem reformja oly tekintetben, hogy a tőzsdét, illetőleg ennek egyik alapvető üzletágát a gabonahatáridőüzletet megrendszabályozták. Az 1896. évi június hó 6-iki törvény a fedezetlen határidőüzletet a gabonára és őrleményekre nézve eltiltja, sőt büntetéssel fenyegeti azt is, aki a gabonaárak befolyásolására a határidőüzlet segélyével kísérletet tesz.

A tőzsde ellen vívott harcnak eredménye a kötések után fizetendő adó felemelése is, amely a legújabb adó reform alkalmával nagy szerepet játszik. Ennél súlyosabb csapást akar mérni a gabonakereskedelemre Kanitz grófnak a birodalom gyűlés elé 1894 április 7-én beterjesztett azon indítványa, hogy a külföldről történő gabonabevásárlás állami egyedárusággá tétessék és a birodalom számlájára eszközöltessék. A birodalmi gyűlés állapítaná meg azután a bevásárolt gabona legkisebb árát az utóbbi negyven év átlagárának figyelembevétele mellett. Az esetleges nyereségből alapot létesítenének, amely fedezné a magas külföldi gabonaárak alkalmával az esetleges veszteségeket. Természetesen ez az indítvány túl lőtt a célon és mint a gazdasági élet szabadságát mélyen érintő intézkedés a megvalósítás reményességével csak csekély mértékben bírt, de hát a Bund der Landwirthe emberei tudták nagyon jól, hogy a politikai fórumon czélszerű kétszer annyit követelni, mint amennyit a pártok elérni akarnak. Kanitz indítványa megbukott ugyan, de nyomában járt a tőzsde reformja, majd valamivel később azon költségek engedélyezése, amelyekből a német mezőgazdasági tanács a gabonaárjegyző irodát fenntartja.

Nem említve azokat a kisebb reformokat, amelyek a kartellek megrendszabályozására (legutóbb a kálitörvény), a hamisítások üldözésére, a mezőgazdasági munkások szerző-

désszegésének meggátlására irányulnak, csak a vámszerződések-nél elért sikereire kívánok még reámutatni a német gazdaságnak. Ismerjük azokat a nagy küzdelmeket, amelyeket a német gazdasági pártok a tarifa-reformért megvíváltak. Ismerjük azt a nagy ellenállást is, amelyet a liberális és socialdemocrata pártok eme reform ellen kifejtettek. Amidőn tehát a búza vámja 3.5 márkáról, 7.5 márkára, a rozské ugyanoly nagyságról 7 márkára, a zabé 2.8-ról 7 márkára, s az árpáé 2 márkáról 7 márkára, a liszté 7.2 márkáról 1875 márkára emelkedett, akkor ez által nemcsak a német mezőgazdaság újjászületése alapoztatott meg, de a gazdaságnak politikai hatalma és társadalmi tekintélye is. Azóta minden kérdésben döntő szavuk van a gazdáknak. Beleegyezésük nélkül egyetlen javaslat sem mehet keresztül, amely a gazdasági érdekeket a legtávolabbról is érinti. Hatalmas államférfiak igyekeznek velük megállapodásra jutni, mert hiszen a confliktus biztos bukást jelent reájuk nézve. A gazdák hatalmát az ellenfél is elismeri, a »Neue Zeit«, a socialdemocrata párt tudományos folyóirata nemrég fejtegette, hogy az agráriusok hatalma épp azért, mert a parasztgazdákra támaszkodnak nehezen megdönthető.

Ezek a mozzanatok hivatvák előttünk Németország föld-birtokpolitikájának és agrárpolitikájának jövő fejlődését megjelölni. Németország már ma iparállam s még inkább az lesz a jövőben. E fejlődést nem tartóztathatja fel semmiféle agrármozgalom. De azok a vezetők, kik a német agráriusok élén állanak, nem is pocsékolják erejüket lehetetlen dolgok megkísértésére. A jövő gazdasági politikája körülbelül azon a vonalon fog mozogni, amely a Wagner Brentano-féle vita végső eredménye gyanánt kialakult, hogy t. i. Németország a jövőben sem agrárállam, sem iparállam nem lehet, hanem agrárállam és iparállam. Mind a két termelési ág figyelemmel leend a másik érdekére. A mezőgazdaságnak igyekeznie kell az ipari cikkek külföldi piacokon való elhelyezését lehetővé tenni, mert legjobb fogyasztójának, a hazai iparnak fizetéképességét csak így biztosíthatja. Viszont az iparnak is törekednie kell arra, hogy, ha áldozatok árán is, fenntartsa a német mezőgazdaságot, mert egy ország élelmezését nem lehet függővé tenni külföldi államok szeszélyétől. Az angol példa bizonyos

tekintetben tanulságot szolgáltathat az egyoldalú iparosodás hátrányairól és a következtetéseket a német ipar is határozottan le fogja vonni. A gazdasági politikát azonban egyetlen eszköz alkalmazásától függővé tenni nem lehet, legyen bár ez az egyetlen eszköz oly hatalmas is, mint a vámvédelem. Az önségtség elve már eddig is szépen érvényesült a német gazdáknál s a jövőben még nagyobb mértékben fog érvényesülni. A mezőgazdasági hitel kérdését a Landschaftok és Raiffeisen cassák altruistikus alapon oldják meg, az anyagbeszerző és értékesítő szövetkezetek ezrei pedig a mezőgazdasági termelés olcsóbbodását és a mezőgazdasági termények árának emelkedését fogják biztosítani. És mindez demokratikus alapon történik. Németország, mint ezt WERNER SOMBART egyik munkájában mondja, tipikus parasztszág és mesebeszéd az, hogy ott a junkerek magatartása döntené el az agrárpolitika irányát. A gazdasági élet újabb iránya, a szövetkezeti mozgalom, ennek az osztálynak intelligentiáját és életképességét bizonyítja. Amidőn tehát a német kormány – eltekintve attól a céltől, hogy ez által a lengyelek politikai hatalmát visszaszorítsa és a nagybirtok munkáshiányán segítsen, – a nagybirtok tipikus vidékén erőteljes telepítő politikát folytat és ez által ott a kisbirtokos családok tízezreit juttatja földtulajdonhoz, társadalmi és politikai tekintélyhez más vidékeken pedig milliókat áldoz a mezőgazdasági szövetkezetek támogatására s az örökjog és más intézkedések által a föld szabad forgalmát korlátozza, ez által csak azt a nagy demokratikus, a tőkés termelés kinövési ellen küzdő áramlatot szolgálja, amelyet Németországban az agrárismus képvisel s amelynek lényegével nálunk – sajnos – oly kevesen vannak tisztában.

Jogrend és osztályharcz.

Írta: BALÁS KÁROLY.

A mai társadalmi politikának kétségtelenül egyik legmélyrehatóbb és legfontosabb kérdését az alkotja, hogy az osztályharczokkal szemben milyen legyen a jogrendet képviselő állami hatalom magatartása? Hol van az a határvonal, melyen túl az egyes osztályok, illetve az ezekhez tartozó személyek részéről az önszegély nem tűrhető meg többé, amelyen túl már nem engedhető meg az, hogy kiki a maga saját módja szerint legyen a maga bírója. Vagyis arról van itten szó, hogy mi szabad még és mi nem szabad már a szociális küzdelmek terén? Természetesen azt a »szabad« vagy »nem szabad« szót az állam, vagy az annak nevében eljáró hatóság mondja ki, nevezék bár az állam hatalmát az ezzel ellenszegülők osztályuralomnak, vagy nem.

Könnyű a helyzete azoknak, akik ezt a kérdést elméletileg a maguk ideológus módja szerint döntenek el. Akik például megelégszenek olyanforma okoskodással, hogy a »proletárral szemben a vis major esete forog fenn akkor, amikor a munkára kötelezettséget vállal s ennél fogva nem vonható jogilag felelősségre, ha szolgálatait, melyekre forma szerint kötelezte ugyan magát, megtagadja akkor, amikor ezt az ő osztályérdekei javasolják. A társadalompolitának elsősorban nem általános elméletek, hanem a köz igazi érdekét megítélni tudó megfontolás után kell azonban indulnia. A szociális küzdelmekben a jelszavak igen gyakran a szenvedélyek szülöttei, az elméletek pedig speculatio eredményei, melyek sokszor nemcsak a meggyőződésnek vannak híjával, hanem azok gyakran,

a társadalom bármely osztályának érdekét szolgálják is nem egyebek feltalálójuk feltűnési vagy emelkedési vágyának egyszerű és közönséges eszközeinél. Manapság a socialistáskodás sok embernek a pályájához tartozik a politikában s még inkább a tudományban, értve itt tudomány alatt elsősorban azt az ideológiát, amelyet egyesek a tudománynak, jelesen pedig a sociológiának neve alatt a maguk számára kisajátítottak. Ily körülmények között természetesen ne lássunk minden irodalmi termékben mindjárt tudományt, vagy ne nézzünk minden kijelentést tárgyilagos mérlegelés eredményének. Erős kritikával ne csak azt vizsgáljuk meg jól, hogy mit mond valaki, hanem figyeljük meg azt is, hogy ki az, aki mondja. Sociálpolitikai téren, mikor politikai vagy jogi elveket és tételeket állítanak fel, biztosítékok kellenek, és pedig nem csupán abból a szempontból, hogy vajjon valamely társadalmi irányhoz való tartozás nem volt-e rovására a tárgyilagos vélemény kiforrásának, hanem abból a szempontból is, vajjon egyáltalában elég megbízható emberrel van-e dolgunk abban a tekintetben, hogy véleményének őszinteségében ne kételkedjünk.

Ily körülmények között azután nagyon is leapad azoknak a tudományos, vagy tudományos színbe öltözött elméleteknek a száma, melyeket a társadalompolitikai gyakorlat terén is komolyan irányadóknak kell tekintenünk. A tudományos, illetve a társadalomtudományi elméletek sorában tehát bizonyos választófalat kell felállítanunk azok között, melyeknek a gyakorlati életben való érvényesülése időszerűnek vagy kívánatosnak mutatkozik, azok között, amelyek bármi okból, komolyan veendő és végre azok között, amelyek a komolyan vétel rangsorára igényt nem tarthatnak. A komolyan veendő társadalmi elméletek vagy jelszavak alatt azonban nem azokat kell értenünk egyedül, amelyek a tudományos bírálatot kiállják, hanem azokat is, amelyek a társadalom életében bármi módon mozgalom vagy zavar előidézésére alkalmasak. *Mindaz, ami után tömegek indulnak, számottevő jelenség a társadalom életében*, legyen bár a mozgalom alapja tudományosan igazolható szükségesség, avagy rosszhiszemű szenvedélyességgel hirdetett jelszó. A komolyanvevés szükségét nem is annak a babonának vagy jelszónak logikailag igazolt volta adja

meg, hanem az utána induló tömeg ereje, makacssága, vagy rombolási vágya. Minden kor becsületes, az emberi haladás igazi érdekeit megszívlelő szociálpolitikájának csak az lehet józanul a feladata, hogy csak azokat az eszméket és reformterveket engedje gyakorlatilag érvényesülni, amelyek becsületesen tárgyilagos mérlegelés szerint a közérdeknek hasznára lenni alkalmasak, mert a társadalompolitika nem arra való, hogy lelkiismeretlen vagy szenvedélyes elemek eszméinek és terveinek legyen a kísérleti tere. Azoknak a szociálpolitikai eszméknek megtestesítése azonban, melyek a gyakorlati életbe átvive, a társadalmi jólétnek, az emberi haladásnak és a nemzeti előbbrejutásnak céljait fogják minden valószínűség szerint szolgálni, többé-kevésbé kötelesség.

Nagyon kényelmes a helyzete annak, aki a történelmi materialismus szemüvegén nézi az eféle problémákat, mert hiszen e szerint a viszonyokban rejlő immanens törvények alapján fog eldőlni a társadalomnak evolúciója is. *Csakhogya történelmi materialismus sohasem lehet az állam- és társadalmfentartó politikának és törekvésnek az iránya.* A történelmi materialismus egyrészt az állami kormányzással, a köznek irányításával szemben bizonyos ellenzéki bíráló álláspontra helyezkedés, mely nagyon alkalmas érveket adhat azok szájába, akik a tényleg érvényesülő politikai irányt kifogásolják. Hiszen az a kifogás, hogy a hatalmon levő kormányzatoknak bizonyos javaslata vagy alkotása ellenkezésben áll a társadalom fejlődésének immanens törvényeivel, már magában véve bizonyíték számos, magát sociologusnak és »szakembernek«, aféle szociálpolitikai tudósnak tartó egyén szemében.

Nagyon hálás közönség az, mely elhiszi azokat a társadalomfejlődési törvényeket, amelyeket az ezekben beavatott szociologusok odatárnak neki. Hiszen ebből a közönségből kerül ki az a doktrinár sereg, mely vakon elhiszi a mindennel elégedetlen szociálpolitikai óriásoknak, hogy mindaz, amit azok ajánlanak a létező helyett, már jobb is a meglevőnél. Ezek soraiból alakul ki az a zavaros fejű, vagy társadalmi rétegének türelmetlenségétől elvakított csoport, mely saját magát a haladás és elfogulatlanság képviselőjének hiszi a társadalomban, s amely azért, mert a létező állapotok nem

követik éppen azt a fejlődési menetet, melyet a társadalmi fejlődésnek általuk értelmezett törvényei megkívánnának, minden feltúnésrevágyó tudós vagy tudósjelöltnek sokszor a józan ítéletet fejetetejére állító ideológiáját többre becsüli annál, amit nemzedékek munkája alkotott és fenntartott.

A történelmi materialismus a vezetendő nagy tömeg számára való doktrína, mely megadja a tömegnek azt a naiv hit jellegével bíró világnézetet, amely a neki hirdetett irány sikerében vakon bízóvá teszi a követők seregét. Az árral való úzásra tanító világnézet az, mely kiirthatatlan meggyőződésként oltja be az árral úszók agyába azt a hitet, hogy az az ár elsöpri majd a földről mindazt, ami rossz és egy jobb világot hoz majd annak helyébe. A nagy tömeg persze azt hiszi, hogy ez a minden tekintetben jobb világ reá, t. i. a tömegre következik el feltétlen bizonyossággal, de én azt gondolom, hogy a vezérek és a szellemi vezérek legelsősorban sajátmagukra értik ezt a szebb és jobb világot, hiszen rájuk nézve mindenestre ez a sürgősebb, már csak »taktikai« okokból is.

Bármennyire hirdetik is a socialisták a történelmi materialismus tanait a *szükségszerű* fejlődésről, vezetőik nagyon is jól tudják és érzik, hogy mennyire függ az ő cselekvésüktől, ügyességüktől, vagy ügyetlenségüktől, élelmességüktől, vagy nembánomságüktől a mozgalom sorsa. Maga a socialista taktikának, agitációnak a *létezése* hatalmas tagadása a történelmi materialismusnak. Könnyű azután ezzel szemben azt odavetni, hogy aki így beszél, az nem érti meg, hogy mi az a történelmi materialismus. Csakhogy gondolkodó embert ilyen kifogás nem riaszthat vissza a bírálattól. A kritika pedig azt súgja az embernek a történelmi materialismusról, *hogy azt megérteni és abban hinni két különböző dolog*: aki csupán hisz abban, az nem értheti meg annak egész jelentőségét. Pedig óriási jelentősége van e világnézetnek a socialismusra nézve: a történelmi materialismus a socialismusnak egyik leghatalmasabb *taktikai* eszköze. A vezérek *értik* azt, a vezetettek pedig *hisznek* abban.

A történelmi materialismus megértése a maga igazában ama tény fontos voltának felismerése, hogy mit jelent a sikeren fanatikusan bízó tömeg egy nagy társadalmi mozgalom-

nál. Nagyon jól kellett tudniok azoknak, akik ezt az iránybölcséletet, mely ma már osztály- és pártbölcséletté lett azóta, feltalálták és elterjesztették, hogy milyen elemi erőt kölcsönöz az valamely áramlatnak, *ha a, hirdetett célok és eszmények megvalósulását múlthatatlanul bekövetkezendő szükségszerűségnek tartja a hívők serege*. A modern socializmus alapvetőinél a történelmi materializmus a speculatív vallásalapítás jelentőségével bír, mert ez adja meg a socialista mozgalomnak, amelynél az elmélet csak a cél megvalósítására szolgál, a hitnek segítő eszközét. Ezek a modern vallásalapítók, akik maguk a társadalomnak legskeptikusabb elemeihez tartoztak és tartoznak, nagyon jól megértették feladatukat, mikor belátták, hogy irányuk győzelemre juttatásához elsősorban *vakon hívó* tömegre van szükség. De micsoda más érveléssel lehet hitre hangolni a modern halandót inkább, mint azzal, hogy az, amit neki az elkövetkezendő új világról hirdetnek, az tudományosan bebizonyítható és szükségszerű igazság, nem pedig csak aféle biztatás a küzdelemre.

Hogy pedig a hirdetett új irány feltétlen győzelme *hitté* legyen tehető, ennek valószínűségét emeli majdnem bizonyosra a történelmi materializmusnak világnézete, mely a társadalmi fejlődés szükségszerűségével magyarázza meg a hirdetett új világ bekövetkezésének *bizonyos* voltát. A történelmi materializmus az az eszköz, mely az intelligens embefek szeptisének és kishitűségének megtörésére szolgál, mely a XIX. és XX. század kételkedő tanult embereibe hitet bír még belecsepegtetni a társadalmi fejlődés szükségszerűségének érveléssel.

Pedig a társadalmi fejlődésben feltétlen szükségszerűség nincsen. Itt minden szükségszerűség csak viszonylagos lehet. És a socializmus gyakorlati megalapozóinak egyik legfontosabb sakkhúzásuk kétségkívül az volt, amikor a feltétlen szükségszerűség meggyőződését felkeltő világnézetet tudtak adni annak a természetes és mesterkéletlen emberi felfogásnak a helyébe, amely az egészséges ész kételkedésével nem hisz a feltétlen társadalmi törvényekben. A történelmi materializmus speculatív célzattal felállított világnézet. Irányának elterjedése a lehető legkedvezőbb a socializmusra nézve, mert a socializmusnak az igazi szellemi vezetői, akik megértik ennek a világnézetnek a jelentőségét az ő politikájukra nézve, nagyon is

+

jól tudják, hogy nem azért vesznek a társadalmi mozgalmak ilyen vagy amolyan fejlődést, mert a társadalom viszonyai-ban benn rejlő törvények szerint éppen ennek a fejlődésnek kell bekövetkeznie, hanem azért, mert a győztes mozgalomnak érdekében annak apostolai elég erős és ügyes propagandát tudtak kifejteni. Hogy pedig mennyire jól tudják azt, hogy nem a dolgoknak valamely benn rejlő törvényei, hanem az erős agitatio, a szakadatlan, kíméletet és megalkuvást nem ismerő izgatás a társadalom vagyonos, illetve a más nézetű lévők osztálya ellen valósíthatja meg csupán az ő uralmukat, annak legékesebb és le nem tagadható bizonyítéka a socialista agitatio és taktika. *Utólag azután* könnyű azt mondani, hogy az eredmény egy kimaradhatatlan szükségszerűségnek a következménye, mert az egyes szemlélő előtt csupán az eredmény az, mely mint meglevő valóság világosan látható, az eredményt létrehozó okok láncolata, a rábeszélésnek, eszme-cseréknek, kapacitálásoknak milliárdnyi sorozata a múlté, melyet utólag világosan áttekinteni szinte lehetetlen. Az emberek szemében az eredmény rendszerint a leghatalmasabb bizonyíték. A közvélemény mindig felületes, mert hiszen a közvélemény nem szakembereknek, a problémába belemélyedőknek a véleménye, hanem a köznapi azon embereké, akik a saját ügyes-bajos dolgaikkal vannak a mindennapi életben elfoglalva s akik a bonyolult társadalompolitikai kérdésekben nem alkothatnak maguknak valami önnálló felfogást, hanem akik a másoktól hallott irányító eszmék után kénytelenek indulni. De hogy is ne indulna az önnálló kritikával fel nem fegyverzett tömeg olyan eszmék után, melyek az ő szája íze szerint valók, amelyek minden tekintetben alkalmasak a remények felkeltésére? Mindig azok az eszmeáramlatok és azok a vallások terjednek el leggyorsabban, amelyek népszerű eszményeket állítanak oda a tömeg elé. Lehet-e most már népszerűbb delgot hirdetni a túlvilági boldogságnak hitét többé-kevésbé már nélkülöző modern munkástömeg számára, mint azt, hogy a tömeg boldogságának, tudományosan is bebizonyítható szükségesség szerint, feltétlenül el *kell* következnie egy megvalósulandó munkásuralom alakjában, hogy a társadalom törvényeinek alapján az üdvözítő forradalomnak el kell következnie. Ennek a hit jellegével bíró meggyőződésnek elterjedése

a lehető legkedvezőbb világnézet abban a tekintetben, hogy a socialdemocratia biztos talajra találjon. Mert lehetetlen dolog az, hogy a gyakorlati socialismus vezérkarában való működés meg ne érleltesse a közreműködőre nézve azt az igazságot, hogy a socialismusnak elsősorban is nem az elvekben, hanem a *tettekben* kell bízni, ha érvényesülni akar. A történelmi materialismus tehát olyan megbénítása a józan ítéletalkotásnak, amelyre az illető társadalmi irány vallásszerűvé tétele végett van szüksége a socialismusnak, éppen a végett, hogy értelmes hívő sereget szerezhessen a maga számára: olyant, mely nem egyedül bízik, hanem feltétlenül *hisz* is az irány biztos győzelmében. A kevésbé értelmes tömegek hitének felkeltése már sokkal könnyebb dolog, mint a XIX. és XX. század skeptikus tanult emberéé, aki azt hiszi magáról, hogy az ő hitét már csak az absolute kétségtelen bizonyossága érvek bírják felkelteni. Pedig az emberi agyvelő olyan nagyon is viszonylagos tökéletességű valami, amelyre minden korban lehet elhithető befolyást gyakorolni azoknak, akik saját társadalmuk és koruk embereinek gondolkodásmódját jól ismerik. Egyedül a tapasztalat gyógyíthat azután ki a hamis elméleteknek mirajtunk gyakorolt uralma alól.

Hogyha a socialista politikának értelmes vezetői őszintén beszélhetnének ügyük sérelme nélkül, *ha őszintén beválthatnak* közülök sokan, *mint lettek ők hívő történelmi materialistákból skeptikus gyakorlati politikusokká*, akkor bizonyosan igazat adnának az itt mondottaknak. Csakhogy a socialismus részéről a lehető legnagyobb taktikai hiba volna őszintén bevallani azt, hogy a történelmi materialismus sem egyébbe spekulatív elméletnél, s hogy milyen különböző két dolog: hinni abban és azt megérteni. Mert csak az értheti meg igazán a történelmi materialismusnak politikai és taktikai jelentőségét a socialismusra nézve, aki maga nem hisz többé benne, de aki meg tudja ítélni a súlyát annak a körülménynek, hogy mit jelent az, ha sokan vannak olyanok, akik feltétlenül *hisznek* a történelmi materialismusban és ennek alapján abban is, hogy a socialismus teljes diadalának bizton valóvá kell lennie és pedig nem azért, mert a socialista agitatio kellő időben, ügyességgel és lankadatlansággal használta ki a helyzetet: a XIX. század értelmiségének túlzott doktrinerségét és társa-

dalompolitikai tehetetlenségét vagy gyávaságát, hanem azért, mert a társadalmi evolutio nagy törvényei szerint föltétlenül ennek a fejlődésnek *kell* bekövetkeznie. Ezzel a socialista actionak két legnevezetesebb megindító feje: MARX és ENGELS nemcsak hitvallást adtak a socialismusnak, hanem spekulatív tanait az isteni kinyilatkoztatás rangjára emelték a történelmi materialismusban rejlő evolutióbeli szükségesség dogmájának – no meg a modern intelligentia nagy részének az ideológiákra való különös hajlandósága – segítségével.

Nagy, de élelmességre valló hypokrisis és még ügyesebb taktika van abban, hogy míg a socialismus a történelmi materialismus nézeteit terjeszti az elméletben s ez által a vele szemben való ellenállásra és akadályok emelésére csökkenti a kedvet, addig a gyakorlatban minden rendelkezésére álló eszközt, erőszakot és agitatiót felhasznál az előbbi ej utasra.

Az agitálás, a korteskedés, a demagógia, a tanok folytonos terjesztése, a »fejek socialisalasa« és nem a dolgok bennrejlő rendje viszik előre a socialismust. Terjed az, mert terjesztik, de nem azért, mert föltétlenül terjednie kell.

Nem a társadalmi viszonyokban rejlő szükségszerűségtől függ a társadalom fejlődési menete, hanem első sorban attól, hogy az idők folyamán kik tudnak nagyobb erőt, ügyességet, agitatiót és buzgalmat kifejteni: azok-e, akik a mai társadalomnak alapintézményeit lerombolni akarják, vagy azok, akik azokat a meglévő alapok felhasználásával, a mai társadalmi rend kereteiből kiinduló reális részletmunkával és nem mondvacsinált és sehol ki nem próbált és a semmiből elővarázsolt jelszavakon nyugvó rendszerekkel akarják a mai társadalomnak positiv intézményeit továbbfejleszteni.

A gondolkodásbeli irányok az elhitézés, a rábeszélés útján terjednek el. így van ez az élet milliárdnyi eseteiben. Az egyik ember elhitézi a másikkal a saját irányának a helyességét. (Hogy azután az az elhitéző jómaga is hiszi-e azt, amit mással elhitéz, vagy csak azért igyekszik valamit elhitézni, mert az elhitézés érdekében áll, vagy mert a hitnek felkeltésével bizonyos magasabb célokat vél előmozdítani, az ebből a szempontból közömbös a hívőre.) Az, akinek azután az új irány meghódította az agyát, ismét terjeszti és közli az ő eszméit, most már meggyőződését a másikkal, a harmadikkal

és a századikkal, míg végre a terjesztett eszme egyre szélesebb néprétegek agyvelejében fészkel meg magát. Minél bírálattal nélkül valóbb azután a tömeg a terjesztett tanokkal szemben, annál biztosabb azok elterjedése.

A legtöbb nép rendesen azt a vallást fogadja el, mely hozzá előbb érkezett és melyet nagyobb rábeszélőtehetséggel bíró és az illető nép gondolkodásmódját jobban elleső, neki kedvezőbb eszményeket hirdető apostolok tanítanak, de sohasem fogadhat el egy olyan vallást, amelyet neki senki sem hirdet. Most már hogyan hódított volna rohamosan a socialismus, amikor annak apostolai olyan kedves dolgokat tudtak mondani és ígérni a szegény népnek. Több munkabér és kevesebb munka, ez a gyakorlati socialismusnak az az alaphangja, amelynek feltétlenül visszhangra kell találnia egy olyan tömeg körében, amely több munkabért és kevesebb munkát akar. Már pedig ki látott olyan tömeget, amely nem ezt akarja? Több jogot és kevesebb köteleiséget kíván és ígér a socialismus. Van-e olyan társadalmi osztály, amely az ellenkezőt kívánja?

Ha azután széles néprétegek között terjedtek el ezek az eszmék s ha kezdetben az állapotok igen sok tekintetben igazat adnak ezeknek a következményeknek s ha ennek folytán egyre több és több esetben ér el az irány eredményeket, ha a sikerben való hit ekként mindig mélyebb, és mélyebb gyökereket ver, akkor azután nagyon nehéz egy olyan ellenáramlatnak felülkerekednie, amely arról akarja a követeléseikben egyre tovább menő tömegeket meggyőzni, hogy elérkezett már az ideje annak, mikor a munkabért nem olyan könnyű – legalább rövidebb időn belül – ugyanabban az arányban tovább is emelni s a munkaidőt tovább is leszállítani, mint az eddig történt. Ilyesminek a megmagyarázásához hosszadalmas meghányás, türelmes meggyőzés volna szükséges, már pedig ez kivihetetlen nagy tömegeknél. Hiszen mikor az érdekek harczárai van szó, akkor a szenvedélyek teljes kiküszöbölése volna úgyszólván ahhoz szükséges, hogy egy nagy, erős küzdelemben álló érdektábor egyszerre megálljon minden kényszerítés nélkül azon az utón, amelyen eddig haladt s amelyen – valóságos vagy látszólagos – sikereket ért el. Egyébként a modern socialismus táborában nincsen meg a lélektani hajlandóság sem arra, hogy valami kímélettel legye-

nek a másik féllel szemben bármily körülmények között. Ebben a táborban nem a kereszténység világnézete ugyanis az uralkodó, melynek alapmotívuma a szeretet. Ott egészen más világnézet uralma tartja megszállva a kedélyeket: a gyűlölet. Az öntudattal terjesztett osztálygyűlölet az a szemüveg, amelyen keresztül az igazi socialista a világot nézi. Ez a gyűlölet pedig éppen nem a kölcsönös érdeket nézi, hanem első sorban a saját hasznát, melyhez hozzá számítja az ellenfél kárát. A harcz itten az uralkodó planéta, a kérlelhetetlen és megalkuvást nem ismerő osztályharcz, melyben nincsen a socialista felfogás szerint sem erkölcstelen, sem jogosulatlan eszköz, csak használjon az a socialismusnak. A jogos és jogtalan, erkölcsös és erkölcstelen fogalmakozta aggályokat nem ismeri a socialismus taktikája és morálja. Erkölcsileg megengedett és jogos itt mindaz, ami a socialismusnak használ, vagy ha nem is használ, de árt a vele ellenkező iránynak. Mert az ő felfogásuk szerint a mostani állapot a társadalomnak háborús állapota, még pedig annak legelkeseredettebb fajtája, amelyben a jelszó az, hogy minél több és minél nagyobb kárt kell okozni az ellenségnek. A socialismus úgy tekint a helyzetre, hogy a socialista tábor egészében, valamint annak egyes tagjai is a vis major esetével állanak szemben a mai társadalomban. Nekik tehát voltaképpen minden szabad, mert hiszen ők a mai államot csupán osztályállamnak, ellenségeik szervezetének tekintik. Nem ismerik azok sem az életet, sem a socialismust, akik ezen a téren az érdekeknek valamely összhangzatos kiegyenlítésében reménykednek. Itt olyan háború folyik, amelyben a most már támadó fél, a socialismus csakis a másik félnek végleges és feltétlen legyőzetése árán hajlandó megbékülni és fegyverszünetet kötni is csak az arra kényszerítő időleges vereség esetében, azzal a. feltevéssel, hogy azt megszegni nemcsak szabad, hanem egyenesen a socialismus mindennél magasabb érdekei által parancsolt kötelesség, hogyha olyan helyzet áll elő, amely mellett ezek az érdekek a fegyverszünetnek, vagy a létesített megállapodásoknak megszegését javasolják. Az ellenféllel szemben a szerződések, megállapodások megtartásának kötelezettsége csak aféle szükséges rossz, mely a socialismusra és a socialistákra tulajdonképpen nem is kötelező, hanem inkább

csak czélszerű magatartás, nehogy ellenkező esetben az ellenfél, a »polgári« társadalom kárt okozzon nekik. Mi sem természetesebb ennél fogva, mint az, hogy a socialista pártvezetőség, vagy bármi néven nevezett felsőbbtség; teljes joggal teszi, ha elvtársait felmenti a szerződés megtartásának kötelezettsége alól, mikor azt a socializmus érdekei úgy kívánják. És ez a felfogás teljesen megfelel a socializmus felfogásának és moráljának, mert hiszen azok a szerződések, megállapodások, egyezmények, amelyeket egyrésztől a proletár vagy proletárcsoport, másrésztől pedig a »polgári« társadalom tagjai kötnek egymással, nem egyebek, mint kényszerhelyzetben, sőt vis major hatása alatt létrejött megállapodások s mint ilyenek nem lehetnek igazán kötelezők, még ha az »osztályuralom« törvényei ki is kényszerítik azokat. A polgári félre természetesen már nem áll fenn a socialista magyarázat és felfogás értelmében ez a kedvezmény, mert hiszen van annyi magukhoz való érzékük a socialista vagy socialistáskodó ideológusoknak, hogy a jogot csakis a saját maguk javára magyarázzák, hiszen ez a socializmusnak szintén érdeke, melynek megfelelni szintén kötelesség.

Nincs az az erőszak, nincs az a jogtalanság, melyre a socializmusnak ne volna önmagát igazoló ideológiája.

A mondottak figyelembevételé után ne higyük azt, hogy majd sikerülni fog a socialis törvényhozásnak vagy a gyakorlatnak egy olyan *formát* kitalálni, amely mellett a két tábor között kötött szerződések megtartása biztosítva lesz. Ilyen *formára* ugyan hiába várunk.

Egy oly küzdelemben, ahol a másik fél csakis a kényszerrel ismeri el magára nézve kötelezőnek, csakis a jogrendnek kényszerítő ereje lehet az, amely érvényt tud szerezni a két fél között való megállapodásoknak. Ha van törvényeink mögött olyan sankcionáló erő, mely ezt a kényszert szükség esetén foganatosítani bírja, akkor megoldható a probléma, ellenkező esetben nem. A társadalmi politikának tehát arra kell törekednie, *hogy az állam olyképpen igyekezzék a saját intézményeit, erőit kifejleszteni, hogy egyre inkább módjában álljon a socialis küzdelmek között a saját álláspontját kényszerítő erővel is érvényre emelni.* Az emberi civilizációnak, a társadalom fejlődése lehetőségének tárgyilagosan megítélt legfontosabb érdekei kívánják ezt.

A socialista mozgalom forradalmi jellegű. Minden igyekezete oda irányul, hogy minél több erőt gyűjtsön össze abból a célból, hogy kíméletlenül romba tudja dönteni a mai társadalom rendjét. Hogy ma nem küzd még véres eszközökkel, annak csak az az oka, mert azt ez idő szerint még megtenni nem meri, de programjában benne van az üdvözítő forradalom, melynek technikai kivitelén a francia elvtársak törik leginkább a fejüket. Azok a kísérletek, amelyek papiroson álló intézményekkel akarják a kérdést megoldani, csakis addig válnak be, míg a socialismus a saját érdekeire való tekintettel jónak látja a megállapodások betartását. Azontúl nem. Pedig az elérni óhajtott cél az, hogy éppen a zavarok, a kenyértörés esetén legyen eszköz és mód arra, hogy a termelés fenn ne akadjon, hogy a közlekedés tovább is le legyen bonyolítva s hogy a kölcsönös megállapodásokkal szabályozott kötelezettségek rendes teljesítésének helyébe ne lépjen az ököljog uralma. Normalis állapotok között, szélcsend idején az erősebb sanctióval nem biztosított szabályok és megállapodások is kielégítően működnek, de a mai társadalmi küzdelmek állapotában éppen arra van szükség, hogy oly esetekben is meg legyen adva a jogszerű segítség lehetősége, melyekben az jelenleg nincsen, vagy csak nagyon tökéletlenül van meg, és hogy lehetővé váljék a jogos álláspont védelme olyan tereken is, ahova a magánjogi és általában a rendszerinti jogi sanctio ez idő szerint el nem ér.

Az osztályharcznak elfajulásai között az állam feladata és szerepe nem lehet a *laisser-faire* alakjában való meghátrálás, hanem csak az, hogy a maga jogrendjének érvényt szerezzen, ha kell, erővel. Jogrendjének pedig csakis a törvény korlátain belül való fejlesztését és változtatását biztosítsa a társadalmi evolutio számára, minden egyoldalú osztályérdekkel és anarchiával szemben.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Közművelődés, nevelésügy.

Az értelmes női munkások és a socialis ismeretek.

Folyó évi februárius 8-án az Országos Széchenyi Szövetség által fenntartott Nemzeti Iskolában, ennek vezetői által arra felkérve, GAAL JENŐ főrendiházi tag, igazgatónk, a női magánhivatalnokok és kereskedelmi női alkalmazottaknak a fennjelzett cím alatt hosszabb bevezető előadást tartott, melynek eszmemenete a következő volt:

A gazdasági élet mind több nőt kényszerít a család körén kívül folytatandó keresetre. Ennek a fejlődésnek előnyei mellett kétségkívül nagy hátrányai is vannak, melyek azonban nem oly természetűek, hogy miattok a haladásnak ezt a mozzanatát, mint a hogy sokan teszik, a társadalomra nézve egyszerűen csapásnak kellene kijelentünk. Az bizonyos, hogy a nőnek természetesebb munkaköre a család. A nő valójánál és lelkületénél fogva másként, mint a családi kötelességek hű teljesítése útján igazán boldog nem lehet. Néhány kivételes természetű hölgyet leszámítva, a nők nagy része akkor, midőn valamely önáltó hatáskörben a családokon kívül működik, ha keblébe tekint és érzelmeit hajlandó őszintén bevallani, ott minden elfoglaltsága és netán előnyös állása mellett is bizonyára nagy ürességet fog találni. A nők legnagyobb része azért a kereseti tevékenységet nagyon szívesen tekinti átmeneti állapotnak és könnyen cseréli fel a házi tűzhelyel, ha ennek megalapítására kedvező alkalom kínálkozik részére.

Azonban mi tagadás benne, mind többen vannak az újabbkori polgárosult társadalmakban olyanok, a kik erről vagy általában, vagy egy jó ideig kénytelenek lemondani, a mi érthető keserűséggel tölti el lelküket. Az ily nők a társadalom

berendezését okolják e helyzetért és nem idegenkednek az oly eszmeáramlatoktól sem, melyek annak felforgatásával az említett szempontból kecsgetőbb körülmények megteremtését helyezik kilátásba nekik. Csakhogy ezek az eszmeáramlatok egyúttal magának a családi életnek, tehát a nők méltán és természetesen annyira óhajtott legsajátabb szentélyének alapjait általában megingatni alkalmasok.

Más irányban kell tehát keresni a baj orvoslását, mely a nőknek abból való mindnagyobb mértékű, de még most korántsem szabályszerű kirekesztésében és az abba bejuthatás nehézségeinek fokozódásában áll. Ezt az irányt a valóban czélszerű és nagyszabású társadalmi politikának kell tüzetesen kimutatni és követését lehetőleg megkönnyíteni.

De eme társadalmi politikát s az általa kimutatandó utakat és módokat az önálló értelmi keresetre szorult nőknek alapjában, igazi lényegében kell mindenekelőtt jól átérzeni. Nekik tehát annyi társadalomtudományi és nemzetgazdaságtani ismeretre van szükségök, hogy a magasb tokélyű emberi társas együttélés természetét, annak az idők folyamán kidomborodó alakulását, ezeknek az egyesre gyakorolt kényszerítő hatását s a hozzájuk való alkalmazkodásban rejlő nagy előnyöket felfogni s ez által azok nyomásába valamiképp beletörődni képesek legyenek, Itt azután a társadalmi, állami és közgazdasági élet alapjainak bővebb bemutatása következett.

Eszményi társadalmi állapotok soha sem léteztek és a nők helyzete a múltban sem volt oly igen ideális. Igaz, hogy a családból aránylag kevesebb nő szorult ki akkor, mint manapság, de vajjon abban századokkal ezelőtt milyen állása volt a nőnek? Egyénisége korántsem fejlődhetett ki oly szabadon és teljesen, mint ma. Általában nem részesültek oly tiszteletben és érdekeiket korántsem voltak képesek úgy megvédeni, mint felvilágosult korunkban, midőn a jogállam minden jótétményében mind egyenlőbb mértékben részesülhetnek a férfiakkal. Ezzel a javult helyzettel szemben előnytelen változások is következtek be. A megélhetés, a családalapítás nehezebbé s a női munka a termelés, a kereset pedig a nők szempontjából mind szükségesebbé válik. De ez egyúttal egyéniségük fejlődését és önértetük, valamint tisztességük megóvásának lehetőségét is fokozza. Nem eszményi ez az állapot sem. De az eszményiség nem a realitás világából való. Kétségbevonhatatlan igazság azonban, hogy mai magasb rendű vágyaikra és igényeikre való tekintettel az értelmes munkásnők sokkal kedvezőbb körülmények közt vannak, mint voltak bármikor az előtt. Ennek pedig legfőbb oka nem az, amivel már is bírnak, hanem az a biztosított lehetőség, hogy helyzetükön igen nagy mértékben folyton javíthatnak. Nagy tévedés azt hinni, hogy a nőnek mindaz, amit szeme-szája megkíván, éppen

úgy való, mint a férfinak, akinek kiegészítő élettársa kell, hogy legyen, mint a hogy ez viszont neki. Ennélfogva a nőnek, hogy más által be nem tölthető élethivatásának eleget tehesen, magában nem csak az emberi lényt, hanem főleg a nőiséget ápolni, sőt fejleszteni kell. Ez nem megalázó, hanem természetes kényszerűség reá nézve és oly adott valami, ami ellen fellázadni, vagy csak kifogást tenni botorság. Ha a nőiség ápolása így minden nőre nézve saját maga iránti kötelesség, mennyivel inkább az a kereset által női adott munkakörűkből kiragadott hölgyekre nézve. Reájok a női kötelességek iránti felvilágosodás és az azokban való öngyakorlás ugyan a kereseti munka mellett látszólag súlyosabb, mert kétszeres erőfeszítés jellegével bír, tényleg azonban csak kiváló alkalom arra, hogy egyfelől az idegen munkakörben el ne idegenüljenek legsajátabb munkakörüktől, másfelől pedig egyéniségüket sokkal hathatósabban fejlesszék, mint a hogy ez a családi körben megmaradó nőknek lehetséges. Az értelmes női munkásnak nőiséget mindezeknél fogva gondosabban kell ápolni, de ő annak végelemzésben nagyobb hasznát is látja, mint első tekintetre szerencsésebb hölgytársai. Az ez utón jobban és összehajgatosabban kifejlődött női egyéniségek ekkép bizonyos kárpótlást nyernek azért, ha esetleg folyton családon kívül maradnak is és hasonlíthatlanul nagyobb előnyökkel vívhatják ki maguknak azt a társadalmi tisztelt állást, melyre a családban dédelgetett hölgyek kevésbbé számíthatnak. Különben kereseti munkájok és épségben megtartott nőiségök révén még a családba jutásra is nagyobb kilátásuk van, mintha összetett kezekkel várnák a jószerecsét.

Íme a társadalmi élet útvesztőjéből kivivő Ariadne fonallá miként válhat kezükben a társadalom lényegének és követelményeinek alapos megismerése.

Bölcs elhatározása volt tehát az Országos Széchenyi Szövetségnek, hogy az értelmes női munkások részére Nemzeti Iskolája keretében socialis tanfolyamot rendezett be, ahol a mai társadalomban oly bonyolulttá lett női kötelességeikkel a család és embertársaik iránt közelebről megbarátkozhatnak. A háztartás, az egészségügy és a patronage minden nemei képezik a tárgyakat, melyekre vonatkozólag gyakorlatias, de elméleti fejtegetésekkel kísért előadásokat fognak hallhatni. Oly keret ez, melyben megtudhatják, hogy derék nőnek lenni milyen nagy és nehéz feladat. De megtudhatják azt is, hogy a nők szellemi és erkölcsi míveltségének előmozdítása a nemzetre nézve milyen horderejű társadalmi probléma. Hiszen a nők azok, akik a nemzetek jövőjét előkészítik, sőt mondhatni, hogy a nemzet valódi értékét a nők minőségében rejlő fokmérővel lehet a legjobban megállapítani.

Nem lenne *méltó* az általa viselt névhez a Széchenyi

Szövetség, ha ez előadásokat is nem a Legnagyobb Magyar szellemében tartatná. És ő e részben is pontosan megmutatta a helyes irányt. Tüzetesen kiemelte, hogy művelődési és nemzetpolitikánkban a növevelésnek minden tekintetben mindig nagy szerepet kell fenntartani. Már nyelvünk és egész társas életünk is csak szegényes és durva maradna, ha a küzdő ember leg-hívebb társa, a nő, barbárságban leledznék. A női szív az, mely a háztartásban és azonkívül bájt önthet mindenre.

»Honunk leányai – kiált fel – legyetek ti segédei minden szebb és nemesebb kezdetnek. Vezessétek fiaitokat az érdem és erény mezejére. Neveljétek őket bátrakká, igazágszeretőkké, az adott szó embereivé, szóval férfiakká. A jól nevelt és megbecsült nők tanítsák meg ivadékaikat az igazságnak, a valónak minden körülmények közt való szeretetére s a csalfa és hazug szó és tett gyűlöletére, mert hány vagyonosnak elszegényülésével, mennyi szerencsétlennek könyárjával, hány repedt szív néma fájdalommal töltötte be a hazug szó és a csalfa tett a világot? Ha valaha ez ország sivatagjai kies vidékké, posványai viruló tájakká s a magyar név mindenütt tiszteletté válik e világon, legyen az édes jutalmatok.«

Kívánja, hogy a most megnyílt tanfolyamban a tanítókat és tanulókat ez a magasztos szellem hassa át és tegye munkájukat sikeressé.

A népoktatás kiterjesztése.

(*Havas István: A népoktatás kiterjesztése. Budapest, Singer és Wolfner, 1910.*)

Ritka jelenség még az apróbb tanulmányok, a kisebb röpiratok sorában is az olyan, mely kulturális vagy tanügyi kérdésekkel foglalkoznék. Hű kifejezője ez egész társadalmunk szellem-világának, melynek a mindennapi megélhetés biztosításán felül rendelkezésre álló összes szellemi és anyagi erőit leköti a politika. Nem az a politika, mely a nemzet gazdasági és kulturális fejlődésének leghatékonyabb módjait keresi, hanem az a meddő politizálás, mely a pártpolitikai szempontok fölé emelkedni nem képes. Ennek a keretében nagy kulturális problémák nem vetődnek fel, s ha fel is hangzik olykor-olykor egy-egy »kulturfrázis«, annak megvalósítására mi sem történik. Egészen megszoktuk, sőt természetesnek találjuk, hogy a közoktatási tárcza *nem politikai* tárcza, hanem afféle

administratív ügykör, mely kinevezéseken és lényegtelen administratív rendeleteken kívül mást nem hoz elő és nem is köteles alkotni, mert hiszen a kulturális kérdések kívül esnek a pártpolitikai villongások keretein. Ha visszapillantunk az alkotmányos élet elmúlt időszakára, sajnálattal kell megállapítanunk Eötvös miniszterségének megszűnése óta a közoktatásügy terén való tevékenységünk teljes passivitását, hogy ne mondjam meddőségét.

Nemcsak a mindenkori kormányzatra vonatkozik ez, hanem az egész parlamentre, az egész társadalomra. Különösen ez utóbbitól – a legújabb keletű szabadtanítási mozgalmaktól eltekintve – semmiféle kulturális, különösen közoktatásügyi törekvés fel nem merült s a társadalomból pártok és kormányok hatékonyabb kulturpolitikára lökést nem nyertek. Mindössze is csak a szakkörökben elterjedt szaklapokban irtak szakemberek egymásnak. Eltekintve attól, hogy éppen az úgynevezett szakcikkék rendszerint nem alkalmasok szélesebb körű érdeklődés felkeltésére, a paedagógiával foglalkozók körében hivatásuk természetéből kifolyólag legkevésbé lehet meg a reformeszmék iránti törekvés, hiszen az iskola és annak alkalmazottai szervezetüknél fogva a conserválás tényezői. Dicséretes kivételeket természetesen nem érinthet ez az általános bírálat. A közoktatási, kulturális reformtörekvéseknek a tanügyi körökön kívül, az újabb ismeretek *szükségét* érző körökből kell kiindulnia. És közoktatásunk eddigi meddőségét talán mi sem jellemzi annyira, minthogy eddig a társadalomban újabb culturszükségletek egyáltalán nem is jelentkeztek. Igen örvendetes jelenség az újabb és hovatovább terjedő mozgalom a szabadtanítás kifejlesztésére.

Egy ilyen örvendetes jelenségnek kell tekintenem, ha horderejét nem is becsülöm túl, HAVAS ISTVÁN tanulmányát, annál a körülménynél fogva, hogy egy an époktatásról szóló essay a *nagyközönség számára írva* egyáltalán megjelent. Ezt magát kedvező jelenségnek tekintem, eltekintve attól, hogy a szépirodalom terén oly előnyösen ismert nevű szerző itt is az őt jellemző stylbeli élénkséggel oly modorban tudja eszméit előadni, melylyel olvasója figyelmét tárgyához bilincseli.

A szerző themája a népoktatás kiterjesztése a nyolcz osztályú elemi iskoláztatás útján. Ennek az alapvető fontosságú kérdésnek a tárgyalását egy rövid történeti bevezetésre építi fel, melyben erős vonásokban vázolja a népoktatási intézkedések fejlődését a Ratio Educationis óta. Tárgyát nagy szeretettel és széles ismeretkörrel fejtegeti, folytonos összehasonlításban a külföldi fejlődés legújabb phasisaival. Legjelentősebb érdemének tartom, hogy a kérdést nem elszigetelten veszi tárgyalás alá, hanem éppen a különféle iskolák között a szerves összeköttetés létesítésére törekszik s ami talán még fontosabb, az

egész kérdést a nemzet egyetemes fejlődésének és fejlesztésének kereteibe állítja be.

Azt a szerény véleményt merjük kockáztatni, hogy Magyarország regenerálásának kérdése nagy mértékben *culturális* kérdés. Mindazoknak, kik az ország előbbrevitelével kivannak foglalkozni, teljes jártasságot kell szerezniök culturpolitikai problémáinkban. Azért a közügyek iránt érdeklődőknek figyelmükbe ajánljuk ezt a kis tanulmányt, hogy az eszmék érlelődjenek, új eszmék teremjenek s talán ezzel a culturális kérdések iránt való. érdeklődés és ennek nyomán egy értékes nemzeti culturpolitikai közvélemény kialakulása megkezdődhessék.

Sz-i K-L

Jogtudomány.

„Sociologiai módszer” a magánjogban.

(Reflexiók a kérdés legújabb irodalmához.)

(*Fuchs*, Die Gemeinschaftlichkeit der konstruktiven Jurisprudenz, Karlsruhe, 1909., *Düringer*, Richter und Rechtsprechung, Leipzig. 1909., *Sinzheimer*, Die soziologische Methode in der Privatrechtswissenschaft, München, 1909., *Banz*, Die Grundsätze von Treu und Glauben und ihre Anwendung auf die Rechtsverhältnisse des Bankverkehrs, Berlin, 1909., *Bauer*, Jurisprudenz und Socialwissenschaft, Grünhut's Zeitschrift für das Privat- und öffentliche Recht der Gegenwart, XXXVI. k. (1909) 426. s k. o. *SoJtm*, Über Begriffsjurisprudenz, Deutsche Juristen-Zeitung XIV. (1909) 1019. s k. o. *Mitteis*, Freirechtslehren und Juristenzunft, u. o. 1067. s k. o., *Brodmann*, Vom Wesen und Begriff des Rechts. Ihering's Jahrb. LV. (1909) 277–412. o., *Rundstein*, Freie Rechtsfindung und Differenzierung des Rechtsbewusstseins, Archiv für Bürgerliches Recht, XXXIV. (1909) 1–40. o. *Meumann*, Observations sur le système de droit privé. (Mémoire publié à l'occasion du Jubilé de l'université), Genève 1909., *Oertmann*, Gesetzeszwang und Richterfreiheit. Leipzig, 1909., *Meszlény Artur*, A svájci polgári törvénykönyvről. Magánjogpolitikai tanulmány társadalomtudományi alapon. A magyar jogászegylet könyvkiadó vállalata, II. évf. 3. köt. Budapest, 1909.)

A sociologia és jogtudomány viszonyának problémája, melyet a jogalkalmazás szempontjából e folyóirat tavalyi évfolyamában magam is tanulmány tárgyává tettem¹⁾, úgy látszik valóban szokatlanul nagy érdeklődést kelt napjaink

¹⁾ Lásd II. évi. (1909.) 627-643. és 736-755. oldalak.

tudományos világában. Az a gazdag irodalom, melyet a cikk élén közlök, úgyszólván néhány hónap alatt látott napvilágot, az 1909. év utolsó negyedében, tehát valamennyi azóta, hogy említett értekezésem megjelent. Egyfelől a kérdés nagy fontosságú és tudományú jelentősége, másfelől az a körülmény, hogy e művekre annak idején – a most felhozott okból – nem lehettem tekintettel, bátorítanak föl arra, hogy megbeszélésük rendjén erre a témára újlag visszatérjek.

Tekintettel pedig arra az örömdetes tényre, hogy e tanulmányokban foglaltak sok tekintetben megismétlik, sőt megerősítik és kiegészítik azokat az eredményeket, melyeket annak idején kifejtettem, a jelen reflexióim kellő megértése és méltánylása érdekében legyen szabad egész röviden összefoglalnom múltkori értekezésem következő megállapításait:

1. A *törvényhozás* terén a »sociologiai módszer« – értve természetesen ez alatt a társadalmi tünetények eredetére, összefüggésére és kialakulására vonatkozó ismeretek szemmel tartását – föltétlenül jogosult. Nem mulaszthattuk el már akkor megjegyezni, hogy aki itten követeli a sociologia elveinek érvényesülését, az nyílt ajtót dönget. 2. A jogalkalmazás, azaz a tételes jog művelése terére behatoló sociologia »a legnagyobb mértékben határozatlan.« Többnyire csak jelszavakat hangoztatnak, de ezek háttérében félreismerhetetlen *socialpolitikai* irányzat lappang. A »sociologia« hangoztatása a *társadalmi fejlődés* szempontját igyekszik érvényesíteni: »burkolt törvényváltoztatási, jogpolitikai igénynyel lép föl s a fennálló jogtételtől való eltérésre irányul. Támadja a törvényhez kötöttség elvét és biztosítani óhajtja annak lehetőségét, hogy a bíró a törvény rendelkezéseivel szembehelyezkedhessek. Ha a fejlődő kor megváltozott igényei mást parancsolnak, mint amit a törvény rendel, akkor az előbbi és ne a törvény legyen irányadó.«

I. Véigtekintve e gazdag irodalmon, nem titkolhatjuk a fölött érzett örömünket, hogy a sociologiai irány eddig észlelhető túlzásai, szertelenségei szemmel láthatóan enyhültek. Az általános benyomás határozottan kedvező. A törvényhez kötöttség elve ellen intézett tarthatatlan támadások csekélyebb és alárendeltebb szerepet játszanak. Sőt, mintha az eddig tapasztalható határozatlanságot, ködösséget is egy-egy fénysugár kezdené földeríteni. A tartalmatlan jelszavakkal való dobálódzás, az a tudományhoz nem illő kardcsörtetés, mely e mozgalmat annyira ellenszenvenné tette minden valóban tudományos ember előtt, mintha most már kezdene helyet engedni komolyabb nyugodtabb érvelésnek, ami természetszerűleg maga után vonja a szélső álláspontok kiegyenlítésének nagyobb lehetőségét. Nemcsak a jogi álláspontot védő conservatív irányú munkákban, melyek tipikus és értékes képviselői DÜRINGER és

DANZ tanulmányai, valamint SOHM és MITTEIS rövidebb lélegzetű cikkei, tüntetik föl e tudományos mérsékletet, mely náluk egészen önkényt értetődő jellemvonás, hanem – és a jelen ismertetés szempontjából ép ennek van jelentősége – a »sociologie jogászok* tábora is javul. Különösen SINZHEIMER-t kell ezzel az alkalommal kiemelni, ki akkor, midőn a sociologiai módszer befogadását sürgeti, igen helyesen elismeri, hogy e törekvés a jogtudomány dogmatikájának eltörlésére nem irányulhat.)¹⁾ És itt mindjárt MESZLÉNY ARTHUR-ról is meg kell emlékeznünk, kinek programja ugyancsak az, hogy a magán jogot társadalomtudományi alapon kell művelni, de akinek beható dogmatikai elemzése (101–425 o.), valamint emezek alapjául felhasznált eddigi írásai²⁾ elég biztosítékul szolgálnak aziránt, hogy a társadalomtudományi búvárlatok eredményeit a tételes jogi elemzéseknek és dogmatikának csupán támogatására, életképessé tételére igyekeznek felhasználni.

E kedvező jelenségek természetesen korántsem jelentik még azt, hogy a szertelen »sociologiai« támadások *végleg* letűntek a probléma irodalmának horizontjáról. Azokra, kik a szélső irányzatnak ismertetését már előző értekezésemben is túlzottnak találták, alaposan ráczáfol FUCHS legújabb munkája, mely ma is tele tudóvel szidja az uralkodó rendszer avultságát, korlátoltóságát, sofistikus voltát, hangoztatja a leg-erőteljesebb kifejezésekkel kapcsolatban az egész jogtudomány kérlelhetetlenül beállott csődjét, és hirdeti a »szabad jog« ígéit a bíró felszabadítását a törvény uralma alól, a társadalmi követelmények alkalmazását, stb. stb.

FUCHS még ma, a szabadjogi irány programját ért szigorú kritikai megjegyzések után is hirdeti azt a tételt, hogy a jogalkalmazásnak nem kell szükségképen ragaszkodnia a törvényes rendelkezésekhez, ha ezek az illető esetet igazságtalanul, vagy »méltatlanul« döntenek el. Ezzel diszcreditálja még azokat a fejtegetéseit is, melyek az uralkodó törvényalkalmazási módszer hibáinak jogosult bírálata folytán valóban elismerést érdemelnének. Hiszen egyébként alig akadna ma már valaki, aki igazat ne adna FUCHS-nak abban, hogy az uralkodó módszer elviselhetetlen formalismusa, szócsavargatásai, logikai

¹⁾ Sinzheimer, i. u. 13. o. »Sie (die soziologische Methode) ist nicht dazu berufen, die dogmatische Methode zu verdrängen und sich an ihre Stelle zu setzen. Denn immer ist die geistige Durchdringung und Beherrschung der geltenden Rechtsordnung unentbehrlich und der Betrieb der soziologischen Methode selbst setzt .... die Arbeit und die Ergebnisse der dogmatischen Methode voraus ...« etc.

²⁾ V. ö. kül. Das Vermögen im Bürgerlichen Gesetzbuch für das Deutsche Reich und im schweizerischen Zivilgesetzbuch. Skizze einer neuen Vermögenslehre. (Gmür, Abhandlungen zum schweizerischen Recht, H. 29.) Bein 1908. és hozzá: Kiss Géza. Jogállam VIII. k. 4. f.

szórszálhasogatásai ellen küzdeni kell. Látván pedig azokat a szemelvényeket, melyeket előkelő német bíróságok ítéleteiből, és azok indokolásaiból állított össze, el kell ismerni, hogy nem is túlságosan feketén festi az ördögöt a falra. Az argumentum a contrario, e silentio, a formális logikai értelemben használt analógia lehetetlen következményei nem *egy találó* példával nyernek újabb megvilágítást. Maró gúnynyal ostorozza azok eljárását, kik voltaképen subjectív jogérzetük szerint döntenek el a jogi kérdést, de utólag a formális jogászai constructiók mezébe öltöztetik a döntés érveit. FUCHS ezeket elég szellemesen kriptó-sociologusoknak nevezi, e módszer elterjedtségét az ugyancsak a német jogéletből vett számos példa eléggé illusztrálja.

FUCHS működését mindeddig csak a szakkérdésekhez hozzá nem értő napisajtó, valamint a radikális irányzattal rokon-szenvező társadalomtudományi körök méltányolták. A komoly tudományos jogi irodalom még annyi elismeréssel sem adózott, amennyit bizonyára megérdemelt volna. Valósággal fehér holló számba megy HEDKMANN, ki Zivili-stische Rundschau-jában*) legalább komoly bírálatra méltatja és kritikai megjegyzéseinek értékét kiemeli. Mái DÜRINGER kevesebb dicséretet tartogat számára, és legújabb munkája, mely voltaképen, úgy látszik, egyenesen FUCHS eilen íródott, épenséggel elvitatni igyekezik tőle minden érdemet. Hát meg a többi jogtudós? Ezekre nézve FUCHS mintha egyáltalán nem is léteznék! Vagy, ha igen, csakis azért, hogy tanítványaik előtt, mint elrettentő példára reá hivatkozhassanak. Igaz, hogy ő sem nagyon válogat a kifejezéseiben, midőn arról van szó, hogy az uralkodó módszert hivatalosan képviselő egyetemi professorok vaskalaposságát olvasói előtt bemutassa.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy FUCHS ignorálásának egyedüli alapja a retorsió. Sokkal igazságosabb a német tudományos bírálat annál, semhogy ezen az alapon ítélne meg valakit. A valódi ok az, hogy FUCHS positiv irányban igazán nem tud semmit mondani. Ő csak gáncsolni képes, gúnyolja a fennálló módszert, pellengérré állítja annak megnyilvánulásait, de helyébe semmit se tud ajánlani. E tekintetben jellemző képviselője ő annak a »sociologiai« iránynak, mely jelszavakat hajszol, megfogható tartalom nélkül. Ha itten újból foglalkozom e ponttal, ezt főleg azért teszem, mert FUCHS-ék viszhangja hazai irodalmunkban is tapasztalható az említett irányban.

Mi a FUCHS reform javaslata? A »sociologiai jogtudomány!« De vajon mi ez? Szerző a magyarázattal adós marad.

*) Archiv für Bürgerliches Recht, XXXIV. 116-121. o.

Lépten-nyomon emlegeti a »soziologische Jurisprudenz«-et, de magyarázattal nem szolgál. Legfeljebb nemleges irányban, annyiban, hogy néha sejteti az ellentétet: a romanistikai fogalomképzésen alapuló módszert (melyet ő »pandektitisnek« nevezett agybajra vezet vissza.) így mindjárt az elején: »Die Wissenschaft für das Entscheidende bei der Rechtsfindung, nämlich für das Rechtsempfinden, ist *nicht die Paadektologie, sondern die Soziologie.*« (1. m. 3. o.) Szóval: a jelszavak birodalmában vagyunk. Legfeljebb akkor alkothatunk magunknak némi fogalmat a közelebbi tartalomról, ha egy-egy példa kapcsán tett megjegyzéseit vizsgáljuk. És itt csakugyan ki is üti a fejét a szeg a zsákból: előttünk áll újból a subjectivizmus, a »jogerzet« elmélete természetesen sociálpolitikai irányok szolgálatában. Hogy pedig ez az álláspont sem nem új, sem nem helyes, ezt már a múltkori fejtegetéseinkben is igyekeztünk kiemelni.

Már a XVII. században joggal emeltek kifogást a subjectivizmus ily túltengései ellen. Mennyivel inkább kell most, az általános államtan elveinek mai fejlettsége mellett tiltakoznunk az efféle kísérletek ellen, midőn elvitázhatatlan alapelvként kell elismernünk, hogy »a bíróság működése mindig a tényeknek *a belső állami akarattal (törvénnyel) való összetetéséből áll.*«¹⁾

FUCHS természetesen emancipálni igyekszik magát az ily tételek alul, melyek általános érvényét nem hajlandó elismerni. Ezek úgymond, csak az átkos romanistikai módszer eredményei, melyek Németországban és az ezt utánzó continentális államokban mindenkor oly mohó befogadásra találtak. A »pandektitis«-tól mentes Angolországban, valamint az északamerikai Egyesült Államokban, melyeknek példairól lépten-nyomon említés történik, ez a kötöttség nem létezik, itt a bíró szabadon ítél.

Ismételten meg kell állapítanunk, hogy ezek a föltevések nyilvánvaló tévedéseken alapulnak. Sem Angliában, sem Észak-Amerikában nincsen kivétel amaz alapelv alul, hogy a bíróság csak a törvény szerint ítélhet. Különös határozottsággal kell ezt hangoztatnunk egyes hazai angol-jogi szakértőinkkel szemben is, kik, többnyire felületes benyomások alapján, ugyancsak a FUCHS álláspontján vannak, fölényesen lenézvén azt, ki az angol-amerikai jogalkalmazás kiindulási pontját a törvényben szemléli. Ami az angol jogot illeti, erre nézve már a magunk részéről is több ízben kiemeltük, hogy a törvényhozás mellett a joggyakorlatnak ott, codifikált magánjog-rendszer hiányában, nagy szerepe van, ami különösen azáltal jutott formális elismerésre is, hogy egyes

¹⁾ *Concha*, Politika, I. Alkotmánytan. (1. kiad. szerint id.) 119. §. 501. o.

bíróságok határozataiban érvényesülő új jogelvek kötelező erővel ruháztattak föl.¹⁾ E mellett az angol jogtudomány sohasem fogadta el a jogrendszer logikai zártságának elméletét, mely a törvények rendelkezései hiánya vagy elégtelensége esetén a törvényhozó eredeti gondolatának rekonstruálására törekszik.

Az angol jogtudomány – rendszeres codificatio hiányában – kénytelen volt felismerni, hogy a törvényhozásnak hézagai vannak és hogy emezek kitöltésénél a bíró jogszabályalkotó suppletorius működése nyer alkalmazást. De a methodikai alap mindvégig a törvényhozás akarátának kötelező volta. A mai angol irodalomra nézve kimerítően tájékoztathat SALMOND Jurisprudence, 2. kiad. London 1907. 57. és k. o. és legújabban MENDELSON-BARTHOLDY-nak minden pártmozgalomtól függetlenül álló és szigorúan tárgyilagosságnak elismert tanulmánya,²⁾ mely a legutóbbi (1906/7) angol jogélet »casuistikus előadásán« alapszik. Meggyőzően igazolja ez az előkelő jogtudós mindazokat, amiket id. tanulmányaimban idevonatkozóan hangoztattam. Épen ama tételnek igazolására, hogy a bíróság működése Angliában is a tényeknek a *törvénynyél* való egybevetésében áll, tartottam szükségesnek erőlesen hangoztatni, hogy az angol jogalkalmazás kiindulási pontja a törvény. Ráműtöttem, hogy e pontban a continentális írók³⁾ indokolatlanul fektetnek oly nagy súlyt annak a bizonyos »elvi ellentétnek« kiélesítésére, melyet a continentális és angol jogrendszer között fenforogni vélnek. Szerintük az angol jog kiindulási pontja, ellentétben a continens jogrendszerével, nem a törvény; emennek csupán »járulékos« természete van; a jogrendszer gerince: a (szokásjogból álló) common law, melyhez az egyes, sporadikus törvények, mint »Amendment« járulnak. Kiemeltem, hogy e jellemzés »a törvényileg szabályozott részeknek a jogrendszer egészéhez viszonyított területi nagysága szempontjából megállhat, de a jogalkalmazás metodika a szempontjából nem. Ha szememre vetették, hogy e jellemzés csupán doktrinär értékkel bír, de a tényleges joggyakorlat tanulságaival ellenkezik, úgy elég legyen MENDELSON-BARTHOLDY-ra hivatkoznom, ki csaknem ugyanazokkal a szavakkal állapítja meg, hogy az angol bíró »szabad jogalkotásáról«, valamint ennek a praecudiciumsrendszerrel

¹⁾ V. ö. Kiss Géza. A jogforrások elmélete az angol irodalomban, Jogállam, VII. évf. 749. o. k. o., A jogalkalmazás módszeréről, Budapest, 1909. 105–147. o., és a jelen folyóirat II. évf. 627–643. és 736–755. old.

²⁾ Mendelsohn-Bartholdy Das Imperium des Richters. (Kisch, Zivilrechtliche und prozessuale Abhandlungen, Heft II., Strassburg 1908.)

³⁾ Így különösen Hatschek is, Englische Staatsrecht I. 153. o. k. o.

való összefüggéséről széltében elterjedt felfogás helytelen¹⁾ és ezt az állítást eléggé friss példákkal és eléggé kézzelfoghatóan be is bizonyítja.

Az Egyesült-Államok bíróságainak szabad jogalkotását és törvény fölötti hatalmát is csupán felületes impressiók támogatják. Az ezekből származó félreértések elosztatására legyen szabad CONCHÁ-nak értékes és tanulságos, de úgy látszik, gyakran elfeledett felvilágosítását fölhasználnom (Politika, I. k. 501-502. o. A tévedés azért áll elő, mert rendszerint feledni szokták, hogy. a közönséges törvény-Amerikában csak másodrendű kútfő, szemben az alaptörvény-nyel; a viszony ugyanolyan, mint nálunk a törvény és rendelet között. »Észak-Amerikában csak az ismeretik el törvénynek, ami az eredeti souveraintól megállapított alaptörvényekkel, ezek elveivel nem ellenkezik.« A törvények és alaptörvények közötti ellentét elenyésztetését a bíróságokra bízzák »olyformán, hogy a bírói ítéletekben csak azokat a törvényeket alkalmazzák, melyek az alaptörvényekkel nem ellenkeznek«. A bíróság ily állása a törvényhozás irányában megegyezik azzal, amely azt más államrendszerben a végrehajtó hatalom rendeletei irányában megilleti. »A bíróság tehát éppen, mert *csakis a törvény szerint ítéltet*, nem alkalmazhatja Ítéletében azt a rendeletet, mely a törvény-nyel ellenkezik (v. ö. nálunk 1869: IV. t.-cz.). Ami nálunk a rendelet a törvény-hez, ugyanaz Észak Amerikában a törvény az alaptörvény-hez: csak az alaptörvény származik az eredeti souverainól, az egyszerű törvény csak olyan, mint nálunk a ministeri, rendelet. *Valósággal nem a fölött ítélt tehát a bíróság Észak-Amerikában, alkalmazza-e az eredeti, a valódi souverain akaratát, az alaptörvényt?* ez bírói ítélet tárgya Amerikában sem lehet, hanem vajjon *a souverain megbízottja, a képviselőt, megtartotta-e megbízója akaratát s az egyszerű törvényekkel nem lépte e át az alaptörvényekben adott meghatalmazás határait.*«.

E világos magyarázathoz nincs mit hozzátennünk. A souverain állami akarattal szemben való föltétlen engedelmeség az amerikai bírót is kötelezi. Ezért mondhatja CARTER, The Ideal and the Actual in Law című cikkében (American Law Review XXIV. k. 758. o.), hogy a »bíró . . . mindenekelőtt a törvénykönyvet kérdezi meg. Ha ez az illető pontra nézve világosan nyilatkozik, minden kétség eltűnik«. Mint látjuk, a viszonyok alapos ismerete meggyőz arról, hogy sem Anglia, sem Amerika nem kivétel a törvényhez kötöttség elve alól. Ha tehát valaki a modern jogszolgáltatás ez alaptételét támadja,

¹⁾ V. ö. i. m. isi. o. i. »Die landläufige Vorstellung von der »freien Rechtsschöpfung« des englischen Richters und ihrem Zusammenhang mit dem Praejudizien-system ist aber falsch.«

természetes, hogy a jogtudomány illetékes képviselői részéről csak visszautasításra találhat.

Íme, ez az oka annak, hogy FUCHS törekvései a jogtudomány köreiben hatástalanok fognak maradni. A megoldási mód kiindulási pontjának e tarthatatlansága a szerzőt mindörökre elszigetelik azoktól, kik a nagy kérdés megoldásánál a modern állam közjogi követelményeit tisztelni akarják.

Ha azonban FUCHS-tól búcsút veszünk, a többi szerző örvendetes mérsékletéről tehetünk tanúbizonyítást. DÜRINGER-nél, mint az uralkodó jogász módszer védőjénél, ez magától értetődik. Annál helyesebb, hogy az uralkodó módszer hibáinak, fonákságainak megítélésében is conciliánsabb, mint aminőnek 2 év előtt, ugyancsak FUCHS ellen irt cikkében bizonyult. DÜRINGER sokkal nagyobb mértékben hajlandó ma már a törvények hézagosságát és az ebből folyó bírói tevékenység teremtő erejét elismerni. Hogy azonban a kérdés részletesebb megítélésénél ő sem sokat mond, erről még lesz alkalmunk alább megemlékezni; úgyszintén azokról a kiváló érdemekről is, melyeket ebben az irányban DANZ szerzett. SOHM, MITTEIS, valamint más oldalról MKUMANN munkái szintén csak rövidebb tiltakozást tartalmaznak a szabad jogi irány túlzásaival szemben.

A többi író fejtegetéseinek súlya olyan területen nyugszik, mely a probléma legfontosabb és egyben legnehezebb kérdésén kívül esik. Mindazok az egyébként igen értékes és tanulságos fejtegetések, melyekkel BAUER, SINZHEIMER és MESZLÉNY, valamint másfelől RUNDSTEIN és BRODMANN a jog- és sociologia viszonyát megvilágítani törekedtek, a probléma súlypontját: a *jogalkalmazás* és sociologia viszonyát csak másodsorban érintik. Az előbbi három író a *törvényhozás* és sociologia, az utóbbiak *jogbölcselet* és sociologia viszonyát bonczolgatják, még pedig, ami az *elvi kérdést* illeti, nagyban és egészben már tisztázott problémákat is érintvén. Mint mai-volt alkalmunk kiemelni, a törvényhozás (jogpolitika) és sociologia közötti összefüggést általánosan elismerik.

Sok újat tehát alapjában véve nem mond BAUER, midőn a »jogtudomány és társadalomtudomány egymásra kölcsönösen gyakorolt hatásait« vizsgálat tárgyává téve, a társadalmi és gazdasági jelenségeknek a törvényhozáshoz való viszonyát emeli ki. Általánosan elismert tény az, hogy e jelenségek szemmel tartása és legislatívus méltatása a törvényhozó egyik legnehezebb és legfontosabb feladata.¹⁾ Hogy tehát a modern szerződési típusok törvényhozási elismerésének be kell következnie, vajjon ki tagadhatná? Ki merne ma azzal

¹⁾ Bauer: t. k. 426-427. o.

előállani, hogy a kollektív szerződést, a kartellt, a trustöt, stb. stb. mint az eddigi formális jogászai kategóriákba be nem foglalható jelenségeket a törvényhozásnak ignorálni kell? Egyáltalán: ki állít föl ma a törvényhozó elé ilyen természetű logikai korlátokat?

BAUER-nek egyébként tanulságos fejtegetései és példái tehát elvi kérdésünk előbbrevitele szempontjából nem sok jelentőséggel bírnak. Kétségtelenül alkalmasak annak bemutatására, hogy melyek a mai német törvényhozásnak ama pontjai, melyek szociális szempontból törvényhozási beavatkozásra szorúlnak, ámde a jog- és szociológia viszonyának főkérdését alig érintik. Részletesebb, jobban beható, az egyes speciális kérdéseket közelebről érintő elemzésre van szükség abból a célból, hogy a jogpolitika és szociológia elvileg eldöntött problémája terén fölhasználható adatokat nyerjünk.

MESZLÉNY tanulmánya is bizonyíthatja ezt. Ő első sorban a törvényhozás és szociológia viszonyának megvilágítása terén igyekszik érdemet szerezni. A jogalkalmazás elvileg fontosabb és tisztázatlanabb problémáját ő sem érinti. Fejtegetéseitől bizonyos tekintetben még sem vitathatjuk el az úttörő érdemét. Mert ő még sem elégszik meg azzal, hogy elvileg, mintegy in thesi hangoztassa azt a nagy hatást, amit a szociális életviszonyok a jogalkotásra szükségképpen gyakorolnak. Ezt már csakugyan eleget is hallottuk. Annál kevesebben vették maguknak azt a fáradságot hogy a törvényhozások egyes intézményeit, valamint az ezeket szabályozó törvényes rendelkezéseket ebből a szempontból rendszeresen elemezzék. Pedig csakis így lehet a sokat hangoztatott jelszavak valódi tartalmát felismerni és megismertetni! Látnunk kell, minő vonatkozásokban érvényesül az a bizonyos kölcsönös hatás törvényhozás és társadalmi gazdasági, stb. élet között?

MESZLÉNYT kétségtelenül elismerés illeti azért, hogy e vizsgálódások nehéz munkáját megkísérelte. Alapul a svájci polgári törvénykönyvet veszi, mint amely – szerinte – a legalkalmasabb annak keresztülvitelére, mert »ez a törvény szerves productuma a Svájc uralkodó természeti, gazdasági, társadalmi körülményeinek«. E természetességet, e »szoros kapcsolatot az anyafölddel« – szerző szerint – »nem elavult intézmények mesterséges életbentartásának, nem ilyen berendezések nemzeti színű bemázolásának, nem külsőségeknek, jelszavaknak, hanem a hazai társadalmi, gazdasági viszonyok gondos és szeretettel teli tanulmányozásának ...« köszönheti. Célja tehát bemutatni, »mily messzire elágaznak e törvény gyökerei a gazdasági humuszban«, Szóval: mennyiben

érvényesítette a törvényhozás hazája társadalmi, gazdasági viszonyainak követelményeit.¹⁾

»A schweizi polgári törvénykönyvről, mint Schweiz általános társadalmi és gazdasági állapotainak productumá«-ról szól az első rész ahol szerző levelek alakjában számol be azokról a benyomásokról, melyeket rá a S váj ez nemzetközi helyzete, tényleges birtokviszonyai, kapcsolatban a földtani viszonyokkal és az ezekkel összefüggő birtokközösségekkel és szövetkezőkkel tettek; ismerteti a lakosság különböző elemeinek természetét, lelkiületét, a családi viszonyokat, a közgazdaságát, kereskedelmi és ipari életét, a turistaforgalom hatását a magán- és közgazdaság fejlődésére és egyes jogi intézményekre, különös figyelemmel lévén a szövetkezeti berendezésekre, stb. stb. Ezt követi »a Dogmatikai méltatás«, melyben »A társadalmi szervezet jogát«, különös tekintettel a személy-, család- és vagyonjogra dolgozza föl a svájci polgári törvénykönyv alapján, érvényesíteni igyekeztén itt a jogi szervezetről szóló saját elméleti felfogását, melynek közelebbi méltatása azonban e folyóirat tárgykörén kívül esvén, ezúttal további bírálat tárgya nem lehet.²⁾

Elég legyen itt arra rámutatnom, hogy MESZLÉNY csakugyan joggal állíthatja, hogy »magánjogi témára sociologiai módszert alkalmaz« anélkül, hogy akár megszokott határozatlanság vádja érhetné, akár pedig jogásziatlanná válnék. »Levelei« (I-X), melyekről előbb megemlékeztem, első tekintetre kissé kellemetlenül lepik meg az olvasót ki komoly jogászi fejtegetést vár a svájci magánjogról és az uralkodó, különösen a jól bevált német tárgyalási módhoz nagyon is hozzá van szokva. De ha szem előtt tartjuk szerző fent ismertetett célját és elismerjük annak jogosultságát, hogy a magánjog rendelkezéseinek elemzésénél a társadalom tényleges berendezkedéseinek ismerete haszonnal járhat, sőt az eddigi módszer nem egy hiányát pótolja, úgy MESZLÉNY kísérlete bizonyára megérdemli azt a jóindulatot és rokonszenvet, mely megillet minden olyan tisztességes úttörő munkát, mely nem feltűnési vágyból, hanem mélyen átértett és indokolt reformálási törekvésből fakadott. Nem vonhat le az érdemből semmit sem az a körülmény, hogy a munka nem alkot szerves egészet; hogy talán túlságosan is elűt a systematikus feldolgozási mód bevett irányától, mihez képest az egyes részletkérdések tüzetes elemzése és az irodalmi állása háttérbe szorulnak, hogy az

¹⁾ Nagyön is méltányolnunk kell szerző védekezését, hogy itthoni törvényeinken ezt meg nem mutathatta volna. (Bevezetés, IV. o.)

²⁾ V. Ö. egyébiránt ugyancsak *Meszlény-nek*, Das Vermögen cz. értekezését (Gmür, Abhandlungen Z. schw. Recht, 28. f.) és hozzá bírálatomat a Jogállam VII. évf. (1909.) 4. f.-ben.

összefüggés a sociologiai és jogdogmatikai rész között nélküli a szoros összefüggést és szerves kapcsolatot. Bírálni vagy éppen gáncsolni könnyű, míg alkotni nehéz, különösen új irányban, föl nem dolgozott vad területen. Mert a korábbi hasonló vállalkozások valóban nem adják meg azt a biztos alapot, mely szerzöt az úttörő nehéz munkájában mindenkör támogatná. Ha talán kissé igazságtalannak tartjuk is szerző criticáját a korábbi jogászirodalommal szemben, midőn SINZHEIMERIG egyáltalán nem hajlandó elismerni a társadalmi és gazdasági jelenségek figyelembe vételét, készségesen elismerjük, hogy a *rendszeres földolgozást* az eddig napvilágot látott megjegyzések, utalások, irányítások épenséggel nem pótolhatják. Ez az, ami e hazai író vállalkozását az elismerésre méltóvá teszi.

Hasonló eszmék körében mozog – mint említettük – SINZHEIMER is, csak hogy sokkal nagyobb általánosságban. Ámbár szemmel látható, hogy összes vizsgálódásai a collektiv (tarifális) szerződés problémájának szempontjából láttak napvilágot. A sociologiai módszer lényegét ő is abban látja, hogy az a jogtudományba »az élet eseményeinek és folyamatainak visszfényt« viszi be; ennek az eszmének megvalósítását igyekszik nagyobb körvonalakban vázolni. Methodikai szempontból több gondolatot vet föl mint MESZLÉNY, mert ha nem is kellő részletességgel és határozottsággal, de mégis utal egyes olyan jogi indokokra, melyek »az élet eseményeinek és folyamatainak bevitelét« lehetővé teszik. Követve az EHRlich által már megjelölt csapást¹⁾ vizsgálja, mennyiben függ össze az *érvényes és hatályos* (valóban életben lévő) jog. Helyesen mutat rá egyfelől arra, hogy nem minden érvényes jog van csakugyan alkalmazásban, másfelől, hogy a tényleg életben lévő jog nincs mindig írásba foglalva. Ennek felismerése indít arra, hogy belássuk, mily nagy a jogvalódiság (RechtsWirklichkeit) jelentősége a jogrend (Rechtsordnung) mellett. Oly észlelési mód, mely csak a *jogrend* megismerésére irányul, nem lehet kielégítő abban a tekintetben, hogy valamely korszak *tényleg létező* jogát kifejezésre juttassa. Ezért van szükség arra a módszerre, mely a jogvalódiság felismerését külön feladatának tartja. Ez a módszer a sociologiai. (1. m. 13. o.) Ebből kiindulva igyekszik rámutatni e methodus *eszközeire* (16. ok o.), úgy a tényálladék kiélesítésénél, mint a jogi következmények megállapításánál igyekeztén a »jogdogmatika követelményeit« legalább elvben tiszteletben tartani. Annál nagyobb hiánya, hogy e módszer jogi alkalmaztatásának módszertani lehetőségét a részletekre nézve nem igazolja.

¹⁾ Soziologie und Jurisprudenz, Harden-féle Zukumft XIV. 231. s. k. o. hozzá lásd. id. tudományomat.

MESZLÉNY, mint láttuk, elvileg még ennyit sem fejt ki, de viszont tényleg többet alkalmaz mindezekből. Ő maga azt mondja: igyekezett könyvében megcselekedni azt, amit SINZHEIMER elmondott. És annyi bizonyos is, hogy a svájci jogi társadalmi és gazdasági életnek a jogintézményekkel kapcsolatos ügyes bemutatásával a methodikai alap hiányában is többet tett a kérdés megvilágítása érdekében, mint SINZHEIMER, mert élő példán igyekezett a szóbanforgó eszméket érvényesíteni.

Mindezek a tanulmányok, nemkülömben BRODMANN, RUNDSTEIN és MEUMANN fejtegetései, melyek egyfelől szigorúan jogbölcészeti, másfelől jogelméleti¹⁾ tárgyát itt közelebbről nem ismertetjük, csupán futólagos megjegyzésekben érintik a most tárgyalt eszméket. Egyaránt *éreztetik*, hogy a tényleges életjelenségeknek a jog elemzésében nagy szerepük van. FUCHS kíméletlen támadásai negatív irányban bizonyítják, hogy az ezeket ignoráló uralkodó módszer téves irányban halad. DÜRINGER, MIITEIS, SOHM maguk is elismerik ezt, midőn csupán a túlzások ellen tiltakoznak. Egyrészt óvást emelnek a törvény kötelező erejének megrendítését célzó mozgalmak ellen, de másrészt elismerik »a jogalkalmazás észrevétlen, rejtett, de mégis szükségképen bekövetkező változtatását, mely jogunkat egészségben fentartja«, (SOHM, i. h. 1024. o.), valamint azt a követelményt, hogy a jogélet újabb alakulatait a tudomány kapuin át kell engedni (MITTEIS, i. h. 1(42. o.) BAUER példákkal illusztrálja, hogy a jó törvényhozó egyebet sem tehet, minthogy a sociologia tanulságait érvényesíti a törvényben. SEZHEIMER, MESZLÉNY a jogintézmények és életjelenségek összefüggését ecsetelik. De hol marad a *jogászai igazolás*? Hol vannak megnyugtatta a sociologusok, hogy tanulmányaik csakugyan igényt tarthatnak a jogászai érvényesülésre? Ki nyugtatja meg a jogászokat, hogy a sociologia nem forradalmi eszméket visz be a jogtudományba és nem-e a törvonnyel *szemben* akar boldogulni?

Sajnos, ebben az irányban még mindig sok a mondani való. Az ellentét »törvényhez kötöttség« és »szabad jog« (vagyis sociologiai jogalkalmazás) között még mindig fennáll. A »sociologusok«, mint láttuk, most a subjektív jogérzet után szeretnék »a forgalom«, »az élet«, »az érdekek« stb. követelményeit jogtétellé tenni, szemben a törvény rendelkezéssel. FUCHS nyíltabban és merészebben, a többi mérsékeltebb

¹⁾ Meumann, Observations, etc. cz. tanulmányára nézve lásd recenzióját a heidelbergi Zentralblait für Rechtswissenschaft 1909. évi novemberi füzetében.

hangon, de egyaránt arra törekszenek. Jelszavuk: az »Interessenjurisprudenz«, az »Interessenabwegung«, amit ma minden »modern« ember lépten-nyomon emleget, de mely végső eredményében mégis csak a subjektívumot jelenti, szemben a törvény kötelező erejével.

A jogászi »conservativ« munkák viszont a törvénnyel szemben tanúsítandó hűség alapelvét hangoztatják, de kapcsolatban az »életképességgel«, a »fejlődés lehetőségével«. De hogyan? Hol a methodikai alap? A végeredmény itt conflictus esetén a törvény kötelező erejének elismerése, a »fejlődési elv« fölládozásával.

Az általános bizonytalanság csak növeli ama tanulmányok értékét, melyek az annyira keresett methodikai alap után kutatnak. DANCZ és OERTMANN legújabb munkáit tehát melegen kell ajánlanunk mindazoknak a sociologusoknak, kik tudományuk eredményeit az uralkodó jogelvek határain belül és a törvényisztelet elvének sérelme nélkül óhajtják érvényesíteni. Ezek összefoglalásánál azonban aligha tudnék egyebet mondani, mint amit »Sociologia és Jogalkalmazás« című értekezésem végző conclusiójaképpen levontam: az írott jog (törvény) nem mond meg mindent, az írott rendelkezések között hézagok keletkeznek és *e hézagokon belül* a sociologiai igazságokat *annyiban* szabad és kell is a jogalkalmazásnak érvényre emelnie, amennyiben ezt *maga a törvény* rendeli. Hogy ez az általános tételünk, kapcsolatban néhány idevágó újabb irodalmi adattal, közelebbi – és talán kissé népszerűbb – megvilágításra szorul, ezt legyen szabad azzal igazolnom, hogy a múltkor kifejtett álláspontomat több oldalról homályosnak minősítették.

Tételünk következményei részletenként ezek:

1. *A törvényben kifejezett akarat* föltétlenül kötelez. Semmiféle bíróságnak nincs joga a törvény rendelkezését, bármilyenü sociologiai, vagy gazdasági indokokból kifolyólag módosítani. Amit a törvény kimond, azt alkalmazni kell.

2. A törvény valódi akaratát a törvény *szavai* tökéletesen *nem képesek kifejezni*. Amit maga a törvény határoz meg (legális definitio), csak elenyészően kis terület ahhoz képest, amit a jogalkalmazásnak kell meghatároznia. Hogy a törvény egyes, közelebről meg nem jelölt, meg nem magyarázott szavait, hogyan kell felfogni, ezt sok esetben a bíró kénytelen megállapítani. Hogy merészség, vagy eredetieskedés célja ne érhesen, a német methodikai vita egyik iskolapéldájára hivatkozom. ZITELMANN elevenítette föl azt az esetet, melyben valaki, kinél történetesen bot volt, egy iskolás gyermek reg-

gelijét elvette. »Fegyver« használata forog-e itt fenn?¹⁾ Hogy elméletileg mi az a »fegyver«, azt mindenki tudja és mégis kétségesé válhatik a felmerült esetben, hogy mikor minő eszköz alkalmas arra, hogy fegyvernek tekintsük? Mint OERTMANN helyesen mondja, ezt logikailag sohasem fog lehetni megmondani, csupán teleogiai alapon megalkotott értékítélet alapján (17. old.), de emezek mód, idő, személyek szerint különbözők lehetnek: »ami a circusi díjbirkózóval szemben ártatlan játékszer, az az iskolai gyermekkel szemben rettentő fegyverként szerepelhet.« (i. h.) Hát még azok a fogalmak, amelyeket általánosságban sem lehet megállapítani, hanem amelyeket csak értékítélet helyettesít? Mi az az »erkölcselenség«, »durva hálátlanság«, »a jó erkölcsök«, a »forgalmi szokások«, a »jóhiszeműség«, stb. stb. (OERTMANN, 12. s k. o., DANZ, i. h.)

Itt maga a törvény ad, ha nem is expressis verbis, de hallgatagon, annak kifejezést, hogy e pontot ő maga nem szabályozta részletesen, csupán keretet adott, melyet *valahonnan* ki kell tölteni.

3. Ilyen esetekben jut szerepe az „u. n. sociológiának. Ha a törvény ilyen kitöltetlen keretet hagyott, ez nem azt jelenti, hogy a bíró *tetszés szerint mondhat ki barmit*, (ez csak akkor *állana*, ha maga a törvény *ezt mondaná ki határozottan*), hanem azt, hogy a bíró ama forrást tartozik igénybe venni, melyet a törvény (expressis verbis, vagy az általános elvekből következtethető módon) számára megjelölt. A forgalmi *szokások*, az általános *ethikai felfogás*, a *társadalmi szabályok* adják itt meg azt a tárgyi alapot, melyet a bírónak – a subjektív felfogással szemben – alapul kell vennie. Emezek kipuhatólása: a sociologia feladata; *e közvetett törvénytartalom tényleges megállapítása az a terület*, ahol a *sociologiai módszer feltétlenül jogsult*.

Különösen DANZ szerzett nagy érdemeket annak kimutatása körül, hogy ilyen esetekben nem a homályos, ködös »érdekmérlegelés« (Interessenabwegung) jelszavát mely mindenkor a subjektív felfogás szolgálatában áll, hanem az itt említett tényleges, objektív *életjelenségeket* (usance-ok – »szokásjog«) kell a törvény e hézagainak kitöltésénél fölhasználni.

Emezek megállapításával a sociologia értékes és illetékes szolgálatot tehet a jogalkalmazásnak. Az ilyen »sociologiai módszert« örömmel üdvözölnők.

Kiss Géza.

¹⁾ Nálunk is actualis lehet, pl. btk. 337. §.: tekintet nélkül az ellopott dolog értékére, büntett miatt büntetendő a tolvaj, ha a lopás elkövetésekor *fegyvert* viselt.

Fiatalkorúak a büntetőjogban.

{Balogh Jenő: Fiatalkorúak és büntetőjog. Budapest 1909.}

Napjainkban a büntetőjogi elmélet nagy átalakulásokon megy keresztül. Az u. n. classikus büntetőjogi iskola tanításai ellen a legkülönbözőbb irányok szálltak síkra. A classikus iskolának még ma is sok híve van és ezek még ma is elkeseredett harcot vívnak az új irányokkal, melyekben a büntetőjog alapjainak felforgatóit látják, de nem kisebb a küzdelem a classikus iskolától eltérő tanokat hirdető criminalisták különböző irányai között sem. Hogy az új irányok egyike-másika nem fog a küzdelemből mint legyőzött előkerülni, az ma már előrelátható; hosszas küzdelemben fog még azonban kerülni, míg azok túlzásaiktól és tévedéseiktől megtisztulva, a classikus büntetőjog tanításai helyett a büntetőjognak új alapköveivül fognak szolgálhatni. Innen van az, hogy bár a classikus büntetőjog alapjain fölépült törvénykönyvek elavultsága ma már kétséget nem szenved, mégis az új eszmeáramlatok által megkövetelt reformok a continentális törvényhozásokban olyan lassan tudnak utat törni. Legkönnyebben mégis ott érvényesülhetnek az új eszmék, ahol az újításra a legnagyobb szükség van. Igen természetes tehát, hogy az eddigi codexek represszionális rendszerét abban a részében törekszenek legelőször megcorrigálni, ahol az a criminalitással szemben a legtehetlenebbnek és legigazságtalanabbnak bizonyult, t. i. a fiatalkorú büntetésekkel szemben. Annál is inkább, mert bármily ellentétek is vannak az egyes új irányok között, abban mégis mind egyetértenek, hogy a társadalomnak a criminalitás ellen folytatott küzdelme csak úgy lehet eredményes, ha azt már gyökerében igyekszik elnyomni, ha a lejtőre került vagy veszélyeztető környezetben levő gyermeket vagy serdülő korban evőt nem engedi szokásszerű büntettségé fejlődni.

Valóban a fiatalkorúakkal szemben életbe léptetett külön szabályok által a modern criminalpolitika követelményei már mai napig is nagy tért hódítottak maguknak. Sőt mondhatni, hogy a fiatalkorúaknak a jelenleg érvényben levő büntetési rendszer szabályai alól való kivétele által a reformok előharcosai olyan területet nyertek, melyen az új eszmékből folyó gyakorlati követelményeket úgyszólván teljes egészükben kiálthatják.

Ekként a fiatalkorúak ellen alkalmazandó büntetési rendszer ma a büntetőjogi kérdések között a legactualisabb, kivált hazánkban, hol a fiatalkorúakra alkalmazandó különös bün-

tetési szabályok törvénybe iktatásával a büntetőjognak új korszaka kezdődik. Ez magában véve elegendő ok arra, hogy BALOGH JENŐ könyve nemcsak szakkörökben, hanem a jövő nemzedék javát szíven viselő más szakmabelieknél (paedagogusok orvosok, lelkészek) is, sőt az emberbaráti eszmék iránt fogékonysággal bíró minden embernél nagyfokú érdeklődésre találjon.

BALOGH JENŐ e könyvet nem is tisztán a jogászöröknek írta hanem – mint az már a munka előszavából kitűnik – a művelt közönség mennél szélesebb körének és a társadalmi mozgalmak résztvevőinek is szánta. Hiszen abban a nagy munkában, mely a fiatalkorúak megmentése körül a hatóságokra vár, az állammal magának a társadalomnak kell megosztozni. Ezt a nagy czélt szolgálja BALOGH könyve, melyet ezért agitatorius munkának mondhatunk, a szó legnemesebb értelmében. Minden sorából kicsillámlik az a lelkesedés, melylyel írja, aki a patronage fáradtságos munkájában való részvétel által már a gyakorlat terén is hervadhatatlan érdemeket szerzett, a gyermekvédelem és a züllött gyermekek megmentésének ügye iránt viseltetik és az a nemes törekvés, hogy az ügy számára az állami és társadalmi tényezők összességét megnyerje. Ennek a czélnek kiküzdésére szerző két fegyvert vesz igénybe. Az egyik azoknak a tényeknek az élénkállítása, melyekből kitűnik, hogy a züllésnek indult és veszélyeztető környezetben levő gyermekekkel szemben úgy az államot, mint a társadalmat nagy mulasztások terhelik s rájuk nagy feladatok várnak. A másik az a nagy tudományos apparatus, melylyel a kérdést minden oldalról megvilágítja és annak összes vonatkozásait élénk tárja.

Ekként a könyv, mint egy lényeges büntetőjogi kérdés monographikus kimerítő feldolgozása, a legszorosaab értelemben vett szakembereknek is kiváló szolgálatokat tehet. A gazdag bibliographiai adatokat pedig, melyek az egyes fejezetek élén vannak elhelyezve, a kezdő jogi írók, sőt az egyetemi seminariumokban dolgozók (kiket a szerző, mint ennek az előszóban nyílt kifejezést ad, szintén szem előtt tartott) sike- resen fogják felhasználni.

A munka első részében a szerző maga helyett a tényeket szövegezteti meg. Megtalálja itt az olvasó mindazokat a statisztikai adatokat, amelyek a hatóságoktól arra nézve beszerezhetők voltak, hogy a criminalitás lejtőjére került, a züllésnek indult, valamint a züllés veszélyének kitett fiatalság képe számokban élénk táruljon. Nemcsak a bíróságok és a budapesti államrendőrség elé kerültekről, hanem a gyermekmenhelyekbe szállított fiatalkorúakról, sőt az iskolakerülőkről is találunk igen értékes számadatokat. Egy részletes táblázat az 1904-1906-ig elítélt 12-20 évesekre vonatkozó adatokat

tartalmazza. A száraz számadatokat a bírósági és rendőrségi gyakorlatban, valamint a patronage terén fölmerült eseteknek jól megválogatott gyűjteménye követi.

Ez az a ténybeli alap, amelyre azután szerző tudományos tételeit fölépíti. Áthatva annak a tudatától, mennyire összefüggésben van a fiatalok büntetéseinek kérdése az átalakulásban levő büntetőjogtudomány egészével, a kérdés tudományos tárgyalását az új irányok tanításainak vázolásával és azok méltatásával kezdi, majd rátér a classikus büntetőjogi iskola alapelveinek méltatására és foglalkozik a büntetési rendszer meg a perjog alaptételeivel, mindig ebbe a keretbe illesztve be a fiatalokra vonatkozó tanokat és a saját álláspontját kifejező tételeket.

Ekként a mű jelentőségét az is emeli, hogy bár monographiának készült, a monographikus czélon messze túlterjeszkedve, BALOGH JENŐNEK criminologiai hitvallását tartalmazza.

Így állást foglal LOMBROSO iskolájával szemben és annak tanítását a természettudományi kutatásokkal teljesen megcáfoltnak jelenti ki. Szintúgy elítéli a bűncselekményeket elmekórtani alapon magyarázó iskola (MOREL MUADSLEY) tanítását és hangsúlyozza QUETELET socialphysikai felfogásának, valamint a socialista írók álláspontjának egyoldalúságát.

Saját álláspontjának rövid foglalata a következő. A bűncselekményekre az élettani, természeti, társadalmi és égövi tényezők összessége gyakorol befolyást. A criminalitás a társadalomból sohasem lesz teljesen kiküszöbölhető, mert az az emberi gyarlóság következménye, mert sok száz ember szervezeti rendellenességgel születik, vagy ilyenre kicsapongó életmódja által tesz szert és az viszi a bűncselekményre, s mert végül a nemzetiségi, fajbéli égövi stb. tényezők hatása sem szüntethető meg teljesen. A bűncselekmények megelőzése tekintetében azonban úgy az állam, mint a társadalom sokat tehet.

Különösen a fiatalok criminalitásának növekedését a többi között a családi élet kötelekeinek meglazulásában, a megfelelő nevelés hiányában, a gyermekeknek a munkával elfoglalt szülők által való magukra hagyásában, az utánzásai hajlam erejében, a gyári foglalkozás rossz hatásaiban, az alkoholizmusban s a mozgófényképszínházak s a pornographia megméltató befolyásában látja. A classikus büntetőjogi iskolának a beszámíthatóság kérdésében elfoglalt álláspontja, mely szerint csak teljes beszámíthatóság és teljes beszámíthatatlanság van, nem felel meg az élet tanulságainak és az elmeorvosok kutatásaiból levonható eredményeknek. A feltétlen beszámíthatóság mellett el kell ismerni a korlátozott beszámíthatóságot, mint átmenetet az elmebetegség és szellemi épség között.

De ha már általában is tarthatatlan a beszámíthatóság-nak classikus büntetőjogi fogalma, úgy még fokozottabb mértékben áll az a fiatalok büntetésekre nézve, kiknek erkölcsi érzülete még nincs kifejlődve s kik között egész nagy csoportokat találunk, melyeknek tagjai nem tudnak különbséget tenni jó és rossz, jogos és jogtalan, megengedett és büntetendő között. A büntetőjogi beszámíthatóság nem születik velünk hanem azt magunknak kell lassankint megszerezni.

Igen éles bírálatban részesíti szerző a beszámíthatóság-nak azt a föltételét, melyhez a Code penal alapján a legtöbb büntetőtörvénykönyv szerint a fiatalok (nálunk 12 – 18 év közöttiek) beszámíthatósága kötve van: a cselekmény bűnösségének felismerésére szükséges belátási képességet (discernement) és meggyőző érveléssel foglal állást a novellánkban már érvényre jutott amaz álláspont mellett, hogy a beszámíthatóság a fiatalok értelmi és erkölcsi fejlettségéhez kötetendő. Azok, kik a fiatalokkal szemben való ítélkezést a gyakorlatból ismerik, tudják hogy milyen bizonytalan adatokból szokta a bíróság a vádlott belátási képességének fenn vagy fenn nem forgását megállapítani, s így ezt a fejtegetést föltétlenül helyeselni fogják.

A beszámíthatóság kérdésére vonatkozó fejtegetésekkel összhangban van az, amit szerző a fiatalokkal szemben alkalmazandó büntetési rendszerről és az eljárás elveiről mond. A rövid tartamú fogházbüntetések, vagy olyan pénz-büntetések, melyeket nem is az elítélt fiatalok, hanem annak apja fizet meg, semmiképp sem célravezetők. A megtorlási elv alapján kiszabott büntetés a legtöbbször nem célszerű és nem igazságos. Hangsúlyozza azonban a szerző, hogy a közbiztonságra veszélyes bűncselekményeknél fenn kell tartani a megtorlási büntetést. Rátérve az eljárási szabályok bírálatára, kimutatja, hogy a fiatalokkal szemben egyes eljárási elveknek: az egyéni szabadság és az alkotmányjog egyéb követelményeinek, a vádelvnek, a nyilvánosság követelményének stb. mennyire háttérbe kell szorulni. Meggyőzők szerzőnek azok az érvei is, melyekkel a fiatalok külön bíróságainak szükségességét támogatja.

Igen értékes fejezete a műnek az, mely a fiataloknak a velük szemben alkalmazandó bánásmód megállapítása végett szükséges osztályozásával foglalkozik. Külön fejezetet szentel a megelőzés, a gyermekvédelem ügyének és ebben alkalmat talál arra, hogy a patronage terén működőknek igen értékes útmutatást adjon.

A büntetési rendszer reformjával foglalkozva, a szerző arra a végső eredményre jut, hogy ne a megfélemlítés vagy megalázás legyen az irányadó, hanem a lelkiélet ébresztése és az egyéniség átalakítása. Erre jelenlegi letartóztatási inté-

zeteink nem alkalmasak, s azt csak az amerikai reformatory-vagy az angol Borstal-rendszer szerint felállítandó külön letartóztatási intézetekben erre kiképzett személyzettel lehet elérni.

A könyvnek a fiatalkorúakra vonatkozó tételes jogunkat (gyermekvédelmi törvény, büntető novella, rendeletek) tárgyazó fejezete, mely a büntető novella teljes szövegét is tartalmazza, a gyakorlat embereinek nagy segítségére lehet, de mint az új joganyag első teljes és rendszeres feldolgozása jogirodalmi szempontból is igen értékes.

Végül számot vet BALOGH azokkal az aggodalmakkal is, melyeket a gyakorlat embereinek nagy része a reformokkal szemben táplál. Megczáfolja azt az állítást, mintha a magyar társadalom nem volna kapható a patronage-munkára, gazdag adatokat hozván fel arra, hogy már most is milyen élénk patronage-tevékenységet fejt ki társadalmunk. Kimutatja azt is, hogy a Büntető novella a fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezéseinek végrehajtása nem fog nehézségekbe ütközni, mert a szükséges intézkedéseket fokozatosan fel fogja állítani.

Nem feledkezik meg a szerző arról sem, hogy a már életbe léptetett reformok csak az első lépést képezik azon az úton, mely e nagy cél eléréséhez: a társadalom egy nagy hányadának a nemzet részére való megmentéséhez vezet. A további reformok főbb irányaiul a magánjog, a közigazgatási jog, az igazságügyi szervezet megfelelő átalakítását, a családonál elhelyezett gyermekek hathatósabb felügyeletét, az abnormis és a züllött gyermekeknek külön e célra szolgáló intézetekben való elhelyezését s a tolonczszabályzat módosítását jelöli meg. Különös súlyt tulajdonít annak, hogy a gyámügyi törvény megfelelően módosíttassék és a fiatalkorúak bírójának hatásköre a fiatalkorú életviszonyaikba való hathatósabb beavatkozás, esetleg a szülők megfenyítése iránti hatalom megadása által kiterjesztessék.

Legnagyobb tanulsága a könyvnek, hogy nem tisztán a humanismus az, ami a fiatalkorú büntetésekkal szemben eltérő bánásmódot tesz szükségessé. A szerzőnek sikerült tudományos érvekkel bebizonyítani, hogy a társadalom legéletbevágóbb érdekei közé tartozik a szokásszerű büntetesség kifejlődését még a legfáradtságosabb munkával és a fiatalkorúak javító nevelésével járó tetemes költségek árán is csirájában elnyomni. Hiszen korunkban, melyben minden téren a célszerűség uralkodik, éppen azért tud a humanismus annyira tért hódítani, mert azzal legtöbbször egy úton halad. Ezért a társadalom védelmi érdekeinek fölismerése korunk legszebb és legértékesebb vívmányai közé tartozik és méltó arra, hogy a legbámulatosabb találmányokkal egy sorba állíttassák. Azok pedig, akik e cél elérésének szentelik tudásukat és munka-

jüket, az emberi haladás ügyét nagy mértékben szolgálják az utókor háláját érdemlik ki.

Heller Erik.

Társadalmi mozgalmak.

Püspöknádasdi Julianeum nevelőtelep.

A büntető novella második fejezetének életbeléptetésével azok a modern eszmék, melyek a vonatkozó rendelkezéseket áthatják, csak úgy fognak megvalósulni, ha a törvény végrehajtására hivatott bírák, ügyészek, ügyvédek annak szabályait nemcsak tartják, hanem *át is érzik*, továbbá, ha a társadalom is felismeri és teljesíti a törvényhozó által reá rótt kötelességeit, azaz *tettekben megnyilatkozó érdeklődést* mutat a fiatalok büntetése s általában a züllött s erkölcsi romlás veszélyének kitett gyermekek és fiatalok megmentésére irányuló nagy sociálpolitikai feladatok iránt. E tettekben megnyilatkozó érdeklődés, melynek felkeltésére minden erőnkkel törekednünk kell, a patronage-tevékenység különböző ágazatainak kifejlődését biztosítja s mintegy életet visz a törvény holt betűi és szavai közé, melynek egyes rendelkezései (próbára bocsátás; kísérleti kihelyezés és feltételes szabadon bocsátás esetén a fiatalok megfelelő elhelyezése) a társadalom kívánatos közreműködése nélkül végre sem hajthatók. A társadalom *közvetlen állami feladatot* is átvállalhat, midőn javító nevelés céljaira szolgáló intézeteket létesít és tart fenn, melyekben – ha ezek az igazságügyminiszter által arra alkalmasoknak minősítetnek – oly fiatalokat is elhelyez, kikkel szemben a bíróság a bn. 24. §-a alapján javító nevelést rendel. Ily intézet nyílt meg 1909. évi június 25-én Püspöknádasd baranyavármegyei községben, melynek félévi története fényesen bizonyítja sok reményre jogosító létjogosultságát.

Az intézet céljaira szolgáló egy emeletes kastély, a melléképületek s az ezeket környező 42 kat. hold terület a pécsi püspökség tulajdona, melyet a legutolsó időkig nyaralóhelyül használt a mindenkori javadalmaz. *Zichy Gyula gróf* ez idő szerinti pécsi püspök tanújelét adandó a patronage ügy iránt való nemes érdeklődésének, nagylelkűen átengedte haszonélvezetre e területet s az épületek legnagyobb részét a budapesti katolikus patronage egyesületnek azzal, hogy

azon javítónevelő telep létesítésék. A legszükségesebb átalakítások, berendezés s egyéb előkészületek megtörténte után teljes csendben, minden ünnepség mellőzésével kezdte meg az intézet működését.

A Julianéum fentartója a budapesti katolikus patronage egyesület; a beruházás és fentartás költségeit részint az egyesületi jövedelem, részint az állami segélyösszeg, továbbá a nevelés címén fizetett állami hozzájárulás és egyéb nagylelkű adományok fedezik. Az intézet személyzete: az igazgató, tanító, gondnok, házvezetőnő, három kertészbojtár s a tehenes; kisegítő alkalmazottak, kik csak időnként, a szükséghez képest hivatnak be munkára: a szabó, varrónő s hetenként kétszer két-két mosónő. A felügyeletet s irányítást az egyesület nevében s megbízásából jelen sorok írója teljesíti.

Lassú fejlődés útján a befogadási képesség ez idő szerint 50, e szám azonban fokozható lesz 100-ra is, mikor természetesen a családokra osztás az alkalmazottak szaporítását fogja igényelni. A főépület földszintjén sorakoznak egymás mellett: a felvételi iroda, a kísérleti és fegyelmi zárka, a szabóműhely, munkaterem, játszó szoba; iskola, betegszoba, vendégszoba; az emeleten hosszú folyosóról nyílnak: az igazgató, a tanító szobája; három hálóterem s a mosdó helyiség. A főépülettől balra a kápolna, e mögött a növendékek tágas ebédlőjét, a konyhát, éléskamrát, sütődét, mosókonyhát magában foglaló melléképület. Továbbá a gondnok s házvezetőnő, valamint a három kertészbojtár és tehenész lakása; majd az istálló helyiségek, kocsiszín, magtár. A kertben óriási üvegház s kisebb melegházak; jóval távolabb egy magánosan álló kis épület, mely idővel, szintén felhasználható, végül a dombon még egy kis őrház, honnét áttekintés nyílik az egész telepre.

Az intézetbe felvétetnek 10 éven felüli fiatakorúak, kik zülöttek vagy az erkölcsi romlás veszélyének vannak kitéve, állami gyermekmenhelyekből az u. n. hatvanezres gyermekek, kir. tanítóintézetben volt fiatakorúak, a patronage egyesület más intézeteiből átutaltak, a rendőrség részéről beküldöitek, kivételkép önként jelentkezők s olyanok, kiket magánfél kér felvétetni, végül a közel jövőben a bn. 24. §-a alapján a bíróság által beutaltak.

A félévi forgalom a következő képet mutatja: 1909. évi jun. 25-től 1909. évi decz. 31-éig felvétetett 45 fiatakorú és pedig az aszódi kir. javítóintézetből 8, a székesfehérváriból 13, a kassaiból 7, a pécsi rendőrségtől 3, szüleiktől 1, a kőbányai otthonból 2, a pécsi állami gyermekmenhelyből 9, önként jelentkezett 1, magánfél kérelmére felvétetett 1., – Elszökött 4, úgy hogy az év végén mutatkozó létszám 41; ezek közül egy kísérletileg kihelyeztetett, egy pedig lábtörés

miatt a pécsi kórházban kezelés alatt áll. E 41 fiatakorú kor szerint imígyen oszlik meg: egy 10 éves, egy 11 éves három 12 éves, négy 13 éves, kilencz 14 éves, hét 15 éves, öt 16 éves, nyolcz 17 éves, két 18 éves és egy 20 éves. A növendékek kor szerint két csoportba osztatnak, egyikbe a 15 éven aluliak, másikba a 15 éven felüliek.

A napirend köznapokra: reggel $\frac{1}{6}$ -kor felkelés, mosakodás, öltözködés; 6 óraker reggeli ima, utána szent mise; $\frac{3}{4}$ -től 8 óráig iskolai tanítás; 8 óraker reggeli (felügyel az igazgató); Vs9-től 12 óráig munka beosztás szerint; 12 óraker ebéd, (felügyel a tanító; 1 órától $\frac{1}{5}$ -ig munka; $\frac{1}{6}$ -kor ozsonna; 5-től 7-ig iskolai tanítás; este 7 óraker vacsora, (felügyel az igazgató) utána ruha és czipő tisztítás; 8-ker esti ima, $\frac{1}{9}$ -ker lefekvés. Vasár- és ünneppapokon a napirend a következő: reggel 6-ker felkelés, mosakodás öltözködés; $\frac{1}{7}$ -ker reggeli ima, utána takarítás; 7-től $\frac{1}{8}$ -ig lelki olvasmány; $\frac{1}{8}$ -ker reggelizés, utána pihenő; $\frac{1}{9}$ -ker szent mise ssent beszéd hallgatás; délelőtt 10 órától 12 óráig: ének, testgyakorlás (katonai gyakorlatok); 12 óraker ebéd utána pihenő; délután 2 órától $\frac{1}{5}$ -ig játék, levélírás; $\frac{1}{5}$ óraker ozsonna; 5 órától $\frac{1}{6}$ -ig ének, $\frac{1}{6}$ óraker litánia; 6-től 7-ig felolvasás; este 7-ker vacsora, utána ruha- és czipő tisztítás; 8-ker esti ima és $\frac{1}{9}$ óraker lefekvés.

A munkáltatást illetően ez idő szerint a mezőgazdasági, állattenyésztési s kerti munkán van a súly, de legközelebb bevezettetik az ipari foglalkozás (kosár és gyékényfonás) is. így szoros gazdasági és kerti munkával foglalkoznak állandóan 25-en, a többiek szintén bevonatnak e munkakörbe, egyébként pedig a ház körül dolgoznak (takarítás, fafűrészelés, utak tisztántartása, konyhán, sütődében segédkezés), a tehenek (van hat tehenünk s két borjúnk), sertések (10 darab és 7 malacz) házi nyulak (6 darab faj nyúl) körüli teendőket látják el; ketten a szükséghez képest irodai munkálatokat teljesítenek. A növendékek munka között is állandó felügyelet alatt állanak; kedvvel s lelkesedéssel dolgoznak.

A növendékek erkölcsi magaviselete kielégítő; a négy szökéstől eltekintve, mely az intézet megnyitása után az első hónapokban történt, nagyobb fegyelmi vétség nem fordult elő, mi kétségtelenül arra a mintaszerű egyénies kezelésre vezethető vissza, melylyel az igazgató s az ő utasításai szerint alkalmazottaink a növendékeket vezetik. Kisebb előfordult engedetlenség, rakoncztatlan magaviselet esetén alkalmazott fegyelmi büntetések voltak: a megintés négy szem között, a dorgálás az összes növendékek jelenlétében, étel megvonás, játéktól eltiltás. Viszont nem egyszer megérdemelt jutalmakban s kitüntetésekben részesült egy-egy növendékünk; ily jutalmak: nyilvános dicséret; kedvelt munkanemhez való beosztás,

csoportvezetővé való kirendelés; különös kitüntető megbízások adása, így a postahivatalnál utalványkiváltás, csomagelhozás, pénzfeladás, sőt előfordult, hogy a két óra járásnyira fekvő Pécsvárad községbe is elküldött megbízással az igazgató egy növendéket, ki miután dolgát végezte, pontosan visszaérkezett; sokszor 200-300 koronát visznek a postára, kereskedőhöz és soha egy fillér sem vész el a reájuk bízott pénzből.

Az egészségi állapot kifogástalan; egy növendéknek láb-szárcsontja törött el (gyümölcszedéskor leesett a fáról), egy másik nemi betegséggel fertőzve érkezett az intézetbe (gyógyítás végett az irgalmasrendiek pécsi kórházába szállították, honnét nemsokára gyógyultan visszatért az intézetbe), végül négy növendék kisebb jellegű sérülést szenvedett (ezek házi kezelés alatt állottak). Semmiféle ragályos betegség, sőt még köhögés, láz, stb. sem fordult elő, mi nem csodálható, mert a vidék rendkívül egészséges; kitűnő a levegő és az ivóvíz s az igazgatónak nagy gondja van arra, hogy a növendékek edzettek legyenek (míg csak a nagyobb hidegek be nem állottak, nyitott ablak mellett aludtak növendékeink). A tisztaságra is nagy súlyt helyez a vezetőség; naponként az egész felső test lemosandó; két hetenkint fürdés.

Az étkezés rendje a következő: reggeli 3 decziliter tej s kenyér; ebéd leves, főzelék kenyérrel, vagy tészta kenyérrel; hetenként kétszer (csütörtökön és vasárnapon) a főzelékhez hús (a 39 növendéknek 5 kiló); ozsonna dió, gesztenye, túró stb. kenyérrel; vacsora főzelék vagy tészta kenyérrel. Egy növendék egy napi ellátása 23 fillérbe kerül (a tej literje 12 fillér, a hús kilója 88 fillér, a főzelék-féle, liszt, stb. is igen olcsó; saját termékeink, így a tej, főzelék, kenyér stb. a községben dívó árak szerint számíttatnak). Az intézeti alkalmazottak napi ellátása körülbelül egy korona ötven fillért közelít meg. Számításba véve az épületek s a 42 kat. holdnyi terület képzelt bérösszegét, az alkalmazottak fizetését, az ellátás költségeit s egyéb különböző kiadásokat, viszont az így nyert összegből leütve a tej s egyéb terményekből befolyó jövedelmet: egy növendék évi neveltetési s eltartási költsége megközelíti az 500 koronát.

A intézet lelke, PÁLFFY SÁNDOR GRÓF a budapesti katolikus patronage egyesület világi elnöke, kinek figyelmét a legapróbb részletkérdések sem kerülik el, s ki a Julianeum iránt nyilvánuló szeretetét és érdeklődését kiváltkép azzal bizonyítja, hogy alig múlik el hónap, hogy legalább egyszer meg ne látogassa az intézetet.

Angyal Pál.